ศูนย์ศึกษาและฟื้นฟูภาษาและวัฒนธรรมในภาวะวิกฤต
สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย มหาวิทยาลัยมหิดล

เสียงสุดท้าย
Last Speakers
ในความทรงจำ

ชื่อเรื่อง : เสียงสุดท้ายในความทรงจำ Last Speakers
ผู้เขียน : อิสระ ชูศรี
กุมารี ลาภอาภรณ์
ณัฐมน โรจนกุล
อัจฉราภรณ์ ถาวรพัฒน์
รณกร รักษ์วงศ์
บรรณาธิการ : อิสระ ชูศรี และกุมารี ลาภอาภรณ์
ออกแบบ : สุมาลี หาญยศ
ภาพประกอบ : ณัฐมน โรจนกุล

จัดพิมพ์โดย
ศูนย์ศึกษาและฟื้นฟูภาษาและวัฒนธรรมในภาวะวิกฤต
สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย มหาวิทยาลัยมหิดล
999 ถ.พุทธมณฑลสาย 4 ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม 73170
โทรศัพท์ : 02 800 2308 - 14 ต่อ 3217
Website : www.langrevival.mahidol.ac.th
E - mail : langrevival.th@gmail.com

สนับสนุนโดย
ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

ปีที่พิมพ์ : พ.ศ. 2565
พิมพ์ที่ : บริษัท จรัลสนิทวงศ์การพิมพ์ จำกัด กรุงเทพ ฯ

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

เสียงสุดท้ายในความทรงจำ Last Speakers.--นครปฐม : ศูนย์ศึกษาและฟื้นฟูภาษาและวัฒนธรรมในภาวะวิกฤต, สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย, มหาวิทยาลัยมหิดล, 2565. 102 หน้า. ภาพประกอบ. 1. ภาษาในภาวะวิกฤตใกล้สูญ 2. ผู้พูดกลุ่มสุดท้าย 3. ชอง กะซอง ซำเร ชอุ้ง. I. ชื่อเรื่อง
ISBN : 978-616-443-616-9

คำนิยม

เนื่องจาก ปัจจุบันภาษาพื้นถิ่นต่าง ๆ ทั่วโลกกำลังอยู่ในภาวะวิกฤตและอาจสูญสลายไปภายในศตวรรษที่ 21 หากไม่มีการดำเนินการใด ๆ (M. Krauss, 1992) ดังนั้นจึงน่าสนใจที่จะศึกษาดูว่าลูกหลานเจ้าของภาษาที่กำลังจะสูญไปจากโลกนี้ เขาคิดอย่างไร เขารู้สึกอย่างไร

"เสียงสุดท้ายในความทรงจำ" เป็นผลจากการศึกษาความคิดและความทรงจำที่เกี่ยวกับภาษาของพ่อแม่หรือปู่ย่าตายาย เช่น เสียงพูด เรื่องเล่า นิทาน เพลงกล่อมลูก ของคนในกลุ่มภาษาที่อยู่ในภาวะวิกฤตขั้นสุดท้ายที่พบในประเทศไทย ได้แก่ กลุ่มชอง (จันทบุรี) กะซอง ซำเร (ตราด) และชอุ้ง (กาญจนบุรี) ซึ่งเป็นภาษากลุ่มเพียริก สาขามอญ - เขมร ตระกูลภาษาออสโตรเอเชียติก ซึ่งเป็นตระกูลภาษาเก่าแก่ของดินแดนสุวรรณภูมิหรือแผ่นดินเอเชียอาคเนย์นั่นเอง บรรดาภาษาเหล่านี้มีผู้พูดน้อยมาก กลุ่มชอง จังหวัดจันทบุรี ยังมีผู้พูดมากกว่ากลุ่มอื่น ๆ คือยังมีผู้พูดจำนวนนับร้อย ในขณะที่อีก 3 กลุ่ม แต่ละกลุ่มมีเพียงนับสิบหรือไม่เกินสิบ อย่างไรก็ตาม แม้ว่าคนที่ยังพูดภาษาได้ แต่จะเห็นได้ชัดเจนว่า การใช้ภาษาในชีวิตประจำวันของคนกลุ่มนี้จะมีภาษาไทยเข้ามาปะปนเป็นจำนวนมากถึงกว่า 50%

หนังสือเล่มนี้ทำให้เราเข้าใจและรู้สึกถึงความรู้สึกนึกคิดของผู้สูญเสียมรดกจากบรรพบุรุษที่ไม่อาจจะนำกลับคืนมาได้ซึ่งเป็นเรื่องน่าเศร้า ดังนั้น สิ่งที่เกิดขึ้นกับกลุ่มภาวะในภาวะวิกฤตใกล้สูญกลุ่มนี้ ความรู้สึกสูญเสีย เสียดายของลูกหลาน จึงเป็นเครื่องเตือนใจกลุ่มภาษาอื่น ๆ ซึ่งแม้จะยังมีผู้ใช้ภาษาอยู่ว่า หากไม่มีการดำเนินการอย่างไร ในอนาคตก็คงไม่รอดพ้นจากชะตากรรมเดียวกัน

ศ.เกียรติคุณ ดร.สุวิไล เปรมศรีรัตน์
ประธานที่ปรึกษาศูนย์ศึกษาและฟื้นฟูภาษาและวัฒนธรรมในภาวะวิกฤต
มีนาคม 2565

คำนำ : ปากคำของผู้สูญเสียภาษา

ในชีวิตของคน ๆ หนึ่ง การเรียนรู้ภาษาใหม่สักภาษาให้ประสบความสำเร็จต้องการสภาพแวดล้อมบางลักษณะ ที่เอื้ออำนวยให้กระบวนการรับภาษานั้นมาใช้ได้อย่างสามารถและคล่องแคล่วดำเนินไปเป็นลำดับ สภาพแวดล้อมดังกล่าวอาจจะเป็นรับรู้โดยการถ่ายทอดภาษาระหว่างสมาชิกภายในครอบครัว การดำเนินชีวิตในชุมชนและย่านตลาด การรับรู้ผ่านระบบสื่อสารมวลชน การเสพความบันเทิงจากมหรสพ การเข้าร่วมพิธีกรรมทางศาสนา หรืออาจจะเป็นการเรียนรู้อย่างเป็นทางการในห้องเรียน ยิ่งสภาพแวดล้อมของการเรียนรู้ภาษาใด ๆ มีเครือข่ายโยงใยหนาแน่นและทั่วพร้อมเท่าใด การเรียนรู้ภาษานั้น ๆ ก็จะเพิ่มพูนมากขึ้นและนำไปสู่ความสำเร็จยิ่งขึ้นเท่านั้น

วิธีการหนึ่งที่ตัวผู้เรียนรู้ภาษาใช้ประเมินประสบการณ์การเรียนรู้ภาษาของตนเองได้ ได้แก่ การทำสิ่งที่คล้ายคลึงกับการบันทึกชีวประวัติของตนเอง แต่มีความแตกต่างตรงที่เป็นการบันทึกเฉพาะประวัติชีวิตที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ภาษาของตนเองจากความไม่รู้มาสู่ความรู้ จากความไม่สามารถขาดทักษะมาสู่ความสามารถในการใช้ภาษาได้อย่างมีทักษะ ตลอดจนความรู้สึกและทัศนะของผู้เรียนรู้ภาษานั้น ๆ ว่าเป็นไปในลักษณะใด คงที่หรือเปลี่ยนแปลงไปหรือไม่อย่างไร

หากมองในระดับบุคคล การรับภาษาหรือการลืมภาษาเป็นประสบการณ์ที่สัมพันธ์กับชีวิตประจำวันของแต่ละคน แต่เมื่อเราถอยโฟกัสออกมาให้ห่างขึ้นเพื่อจะได้ครอบคลุมกลุ่มคน ชุมชนหรือสังคมทั้งสังคม หรือแม้กระทั่งประชาชาติใดประชาชาติหนึ่ง การที่ภาษาหนึ่งภาษาใดจะถูกถ่ายทอดให้สมาชิกใหม่ของชุมชนภาษา การที่ภาษาอีกภาษาจะได้รับการถ่ายทอดเพิ่มเติมเข้าไปสู่คลังทักษะภาษาของบรรดาสมาชิกในชุมชนหรือสังคม หรือแม้แต่การที่ภาษาหนึ่งภาษาใดจะหดหายไปหรือถูกแทนที่ด้วยภาษาอื่น กระบวนการทางสังคมเหล่านั้นย่อมสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมของการเรียนรู้ภาษาเช่นเดียวกันกับกระบวนการในระดับบุคคล

ดังนั้น การเติบโตหรือการถดถอยไปสู่ความตายของภาษาในชุมชนภาษาใด ๆ ย่อมเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นทั้งในระดับบุคคลและสังคม แม้เราจะทราบกันดีอยู่แล้วว่า “การตายของภาษา” เป็นอุปลักษณ์แทนกระบวนการที่ภาษามีจำนวนผู้ใช้ลดลงไปจนถึงศูนย์ในที่สุด แต่ในความเป็นจริงการตายของภาษาใด ๆ เป็นประสบการณ์ผู้สูญเสียภาษานั้น ๆ สามารถสัมผัสได้อย่างเต็มเปี่ยมด้วยอารมณ์ความรู้สึกและแฝงฝังอยู่ในความทรงจำทั้งเชิงบวกเชิงลบ

การพรรณนาหรือการศึกษาวิเคราะห์ปรากฏการณ์การตายของภาษาจากมุมมองของนักวิจัยด้านภาษาหรือวัฒนธรรมแต่เพียงฝ่ายเดียว สามารถทำได้อย่างมากก็เพียงจำลองให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมที่เกื้อกูลหรือขัดขวางการธำรงภาษา หรือมากไปกว่านั้นอีกหน่อยก็คือการสำรวจทัศนะของคนในชุมชนภาษาต่อสถานการณ์ภาษาในช่วงเวลาของการศึกษา แต่ลึกลงไปกว่านั้นคือตะกอนของประสบการณ์การสูญเสียภาษาที่เกิดขึ้นช้าเร็วแตกต่างกันไปในแต่ละชุมชนหรือบุคคล

การศึกษาเติบโตและการตายของภาษาจากการสังเกตการเพิ่มและการลดแวดวงการใช้ภาษาหรือสภาพแวดล้อมของการใช้ภาษา อาจสร้างความเข้าใจในภาพรวมเกี่ยวกับการเพิ่มหรือการสูญเสีย

หน้าที่ของภาษาในทางสังคม แต่ก็อาจจะขาดพร่องไปในส่วนที่สัมพันธ์กับประสบการณ์ของผู้สูญเสียภาษาโดยตรง

เนื้อหาของหนังสือที่ท่านกำลังจะอ่านในลำดับต่อไปนี้ คือการบันทึกปากคำของเจ้าของภาษาที่กำลังประสบกับปรากฏการณ์การตายของภาษาที่เป็นมรดกตกทอดของชุมชนตนเองโดยตรง โดยเป็นการบอกเล่าวันวานของการรับภาษาและการค่อย ๆ สูญเสียโอกาสของการใช้ภาษามาจนถึงปัจจุบัน เรื่องราวเหล่านี้บรรจุทั้งความทรงจำและอารมณ์ความรู้สึกซึ่งเกี่ยวข้องกับผู้วายชนม์ รวมทั้งความคาดหวังที่มีต่อสมาชิกของชุมชนที่จะถือกำเนิดขึ้นในอนาคตข้างหน้า

เมื่ออ่านบันทึกปากคำเหล่านี้ เราจะเข้าใจ “หน้าที่” ของภาษาทั้งในระดับที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ การเป็นเครื่องมือสื่อสารเพื่ออำนวยให้การดำเนินภารกิจต่าง ๆ ระหว่างบุคคลลุล่วงไปด้วยดี ไปจนถึงการทำหน้าที่เหมือนเส้นด้ายที่ร้อยลอดและข้ามกันไปมาจนกลายเป็นผ้าผืนที่มีสีสันและลวดลายแปลกตาต่างกันไป หรือที่นักวิชาการเรียกว่าหน้าที่ของภาษาในการยึดโยงคนให้มีสำนึกในความเป็นกลุ่มเดียวกัน การยึดโยงกันด้วยภาษาในลักษณะดังกล่าวไม่เพียงเกิดกับคนที่ยังมีชีวิตอยู่ด้วยกันเท่านั้น แต่ยังทำหน้าที่เหมือนเส้นด้ายที่มองไม่เห็นที่ยึดโยงกับผู้เป็นที่รักซึ่งวายชนม์แล้ว หรือเป็นสายใยของความคาดหวังไปสู่สมาชิกใหม่ของครอบครัวและชุมชนที่จะเกิดมาในภายหน้า

สิ่งที่ผู้อ่านหนังสือนี้จะได้รับอาจจะแตกต่างกันไปในแต่ละคน ขึ้นอยู่กับว่าผู้อ่านแต่ละคนจะมีมุมมองและความเชื่อ หรือแม้กระทั่งอุดมการณ์ ว่าด้วยภาษาในลักษณะหนึ่งลักษณะใด แต่อย่างน้อยท่านก็จะเข้าใจว่าความผูกพันที่คนๆ หนึ่งมีต่อภาษาที่ได้รับการตกทอดมาจากคนรุ่นก่อนนั้นเป็นเช่นไร และเมื่อภาษาอันเป็นต้นธารของความผูกพันนั้นกำลังจะเหือดแห้งไป บรรดาผู้สูญเสียภาษาเหล่านั้นเขารู้สึกอย่างไร

ภาษาของพวกเขาเหล่านั้นสำหรับเราอาจจะเป็นภาษาชื่อแปลก ๆ ในพื้นที่ห่างไกล ที่มีเจ้าของเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เล็ก ๆ ที่เราอาจจะไม่เห็นว่ามีบทบาทอะไรในชีวิตทางสังคมของเรา แต่เรื่องราวการสูญเสียและความทรงจำของพวกเขาก็เป็นเรื่องราวของประสบการณ์ที่เราทุกคนอาจเชื่อมโยงด้วยได้เป็นอย่างดี เพราะสายใยความผูกพัน ความทรงจำ อารมณ์ความรู้สึก ที่โยงยึดตัวเรากับคนรอบตัวทั้งที่ตายไปแล้วและยังมีชีวิตอยู่ มันได้ถูกเก็บไว้ในถ้อยคำที่เราจดจำได้ในเหตุการณ์ที่มีความสำคัญในช่วงเวลาต่าง ๆ

สำหรับเราบางคนที่ภาษามรดกตกทอดของตัวเองกำลังร่วงโรยลงทุกวัน โปรดรับรู้ว่ารอบ ๆ ตัวท่านทั้งใกล้และไกลมีคนที่ตกอยู่ในสถานการณ์เดียวกัน การอ่านเรื่องราวของผู้สูญเสียภาษาอาจช่วยกระตุ้นให้ท่านนึกถ้อยคำที่จะกล่าวถึงความรู้สึกของตัวเองออกมาถ่ายทอดให้คนอื่นฟังได้ชัดเจนขึ้นได้ไม่มากก็น้อย แต่สำหรับอีกบางคนที่ภาษาของตัวเองยังมีสุขภาพแข็งแรงดีอยู่ ยินดีด้วย! แม้กระนั้นก็ตาม เราจะรู้ว่าอะไรสำคัญมากหรือน้อยอย่างแท้จริงก็เมื่อได้สูญเสียสิ่งนั้นไป การอ่านเรื่องราวของผู้สูญเสียภาษาอาจช่วยให้ท่านจินตนาการถึงความรู้สึกแสนเสียดายของตนเองได้ หากต้องสูญเสียภาษาอันเป็นมรดกตกทอดนั้นไป

ลองอ่าน...

สารบัญ

1.บทนำ **1**

2.ผู้พูดกลุ่มสุดท้าย **5**

2.1 คำอธิบายเรื่องชื่อภาษา 5

2.2 ลักษณะทางภาษาตระกูลออสโตรเอเชียติก สาขามอญ - เขมร กลุ่มย่อยเพียริก 5

2.3 ลักษณะทางชาติพันธุ์ 9

กลุ่มชอง 9

กลุ่มกะซอง 16

กลุ่มซำเร 21

กลุ่มชอุ้ง 25

3. ชีวประวัติของภาษาใกล้สูญ **29**

3.1 ภาษาชอง 33

3.2 ภาษากะซอง 41

3.3 ภาษาซำเร 49

3.4 ภาษาชอุ้ง 52

4. ความรู้สึกของผู้สูญเสียภาษา **65**

ความรู้สึกที่ซ้อนทับกัน 65

พ่อแม่พี่น้องความทรงจำ 66

คุณค่า สำคัญ เสียดาย พยายาม 70

เสียใจ ดีใจ ภูมิใจ เก็บรักษา 73

5. บทสรุป **79**

สถานการณ์การสับเปลี่ยนที่ทำให้ภาษาเสี่ยงต่อการสูญหาย 79

ชีวประวัติของการสูญเสียภาวะทวิภาษา 80

ภาษา : ความตายและความทรงจำ 81

ข้ออภิปราย 82

ข้อเสนอแนะ 83

บรรณานุกรม **84**

รายชื่อผู้ให้ข้อมูล **90**

ดัชนีคำ **92**

เสียงสุดท้ายในความทรงจำ Last Speakers

1. บทนำ

ภาษาในภาวะวิกฤตเป็นปัญหาระดับโลก สาเหตุสำคัญมาจากกระแสโลกาภิวัตน์ซึ่งทำให้โลกถึงกันโดยผ่านเครื่องมือสื่อสารที่ใช้ภาษาใหญ่เป็นสื่อ นโยบายการศึกษา และนโยบายการใช้ภาษาในสังคมที่ไม่เอื้อต่อการดำรงอยู่ของภาษาท้องถิ่น หรือภาษาแม่ของคนในสังคมซึ่งมีผลกระทบโดยตรงต่อการสูญเสียองค์ความรู้ท้องถิ่น นักภาษาศาสตร์ได้ประมาณการว่าร้อยละ 90 ของภาษาในโลก ซึ่งมีมากกว่า 6,000 ภาษา จะสูญสิ้นไปภายในศตวรรษนี้ โดยปัจจุบันร้อยละ 40 กำลังอยู่ในภาวะวิกฤตใกล้สูญ และร้อยละ 50 ของเยาวชนไม่ใช้ภาษาท้องถิ่น รวมทั้งไม่เห็นคุณค่าและประโยชน์ของภาษาท้องถิ่น มีเพียงร้อยละ 10 ของภาษาต่าง ๆ เท่านั้นที่จะปลอดภัย ได้แก่ ภาษาราชการหรือภาษาประจำชาติซึ่งอยู่ในระบบโรงเรียนและสื่อมวลชนเท่านั้น (Krauss, 1992)

ปัญหาภาวะวิกฤตของภาษาหรือการตายของภาษา เป็นปัญหาสำคัญระดับโลกที่นานาชาติต่างให้ความสนใจ เพราะภาษาเป็นเครื่องมือที่ใช้สื่อสารในวิถีการดำรงชีวิตของชนกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งสะท้อนโลกทัศน์ ภูมิปัญญา และวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชน ทั้งเสียงพูด ตัวอักษร หรือสัญลักษณ์ที่ใช้แทนเสียงพูด (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, 2557: 243) นอกจากนี้ David Crystal ยังชี้ให้เห็นความจำเป็นที่จะต้องรักษาภาษาต่าง ๆ ไว้ เนื่องจากการสูญเสียภาษา คือการสูญเสียความหลากหลายทางภาษาและวัฒนธรรม สูญเสียอัตลักษณ์ของกลุ่มชน สูญเสียคลังความรู้ทางประวัติศาสตร์ องค์ความรู้ภูมิปัญญาของมนุษย์ หากไม่มีการบันทึกใด ๆ ก่อนที่ภาษานั้นจะตาย ก็เปรียบเสมือนไม่เคยมีภาษานั้นปรากฏขึ้นในโลก (David Crystal, 2000: 27 - 67)

สำหรับประเทศไทยนั้น มีความหลากหลายด้านภาษาและวัฒนธรรมมากกว่า 70 กลุ่มภาษา ซึ่งล้วนแล้วแต่มีคุณค่า และถือเป็นมรดกอันล้ำค่าของมนุษย์ชาติ อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาพบว่าในจำนวนนี้มีภาษาอยู่ในภาวะวิกฤตใกล้สูญจำนวน 15 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มชอง, กลุ่มกะซอง, กลุ่มซำเร, กลุ่มชอุ้ง (ซะโอจ), กลุ่มญัฮกุร, กลุ่มมานิ (ซาไก), กลุ่มมลาบรี (ตองเหลือง), กลุ่มเลอเวือะ, กลุ่มโซ่ (ทะวืง), กลุ่มก๋อง, กลุ่มอึมปี้, กลุ่มบีซู, กลุ่มมอแกน, กลุ่มอูรักลาโวยจ และกลุ่มแสก (สุวิไล เปรมศรีรัตน์และคณะ, 2547) สำหรับภาษากลุ่มชาติพันธุ์ขนาดใหญ่ตามแนวชายแดน นอกจากจะมีปัญหาการถดถอยทางภาษาแล้ว บุคคลจำนวนมากยังไม่สามารถเข้าถึงบริการที่มีคุณภาพของรัฐ ทั้งในด้านการศึกษา สาธารณสุขและความยุติธรรม เนื่องจากอุปสรรคด้านภาษาและวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของตน และในบางกลุ่มยังมีปัญหาวิกฤตด้านอัตลักษณ์ทางภาษาและความขัดแย้งทางวัฒนธรรมด้วย เช่น กลุ่มภาษามลายูปาตานีในจังหวัดชายแดนใต้ กลุ่มภาษาเขมรถิ่นไทยในเขตอีสานใต้ กลุ่มชาวเขาในเขตภาคเหนือ ภาคตะวันออกและภาคตะวันตก เป็นต้น

อย่างไรก็ตามในจำนวน 15 กลุ่มภาษาที่อยู่ในภาวะวิกฤตใกล้สูญดังกล่าวข้างต้น มี 4 กลุ่มภาษาที่อยู่ใน ***"ภาวะวิกฤตหนัก"*** เป็นภาษาที่วิกฤตระยะสุดท้าย ได้แก่ กลุ่มชอง กลุ่มกะซอง กลุ่มซำเร และกลุ่มชอุ้ง จัดเป็นภาษาที่อยู่ในตระกูลออสโตรเอเชียติก สาขาเพียริก จากบทความ

ของ Suwilai Premsrirat (2011) ได้ชี้ให้เห็นว่า ภาษากะซอง ซำเร และชอุ้ง กำลังวิกฤตหนักอยู่ในขั้นอันตราย (ระดับที่ 8)[1] ส่วนภาษาชองนั้นอยู่ในระดับที่ 7[2] เนื่องจากมีกลุ่มผู้ใช้ภาษาโดยเฉพาะในกลุ่มผู้สูงอายุยังคงใช้กันอยู่ แต่กลุ่มเยาวชนไม่ใช้ภาษาชองแล้ว (Suwilai Premsrirat, 2011: 139 - 140) ซึ่งจากการสำรวจของนักภาษาศาสตร์ในปี 2547 พบว่า กลุ่มชองมีจำนวนประชากรประมาณ 2,000 - 4,000 คน กระจายตัวอยู่ในจังหวัดจันทบุรี กลุ่มกะซองมีจำนวนประชากรประมาณ 50 - 3,000 คน กระจายตัวอยู่ในจังหวัดตราด กลุ่มซำเร มีจำนวนประชากรประมาณ 50 - 1,000 คนกระจายตัวอยู่ในจังหวัดจันทบุรี ตราด และกลุ่มชอุ้ง มีจำนวนประชากรประมาณ 50 คน กระจายตัวอยู่ในจังหวัดกาญจนบุรี (สุวิไล เปรมศรีรัตน์และคณะ, 2547: 84 - 85) แต่ผู้ที่สามารถใช้ภาษาได้อย่างมีประสิทธิภาพมีน้อยมาก นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยจากนักภาษาศาสตร์หลายชิ้นที่บ่งชี้สัญญาณความวิกฤตของภาษาที่กำลังจะใกล้ตาย เช่น นพวรรณ ทองคำ (Thongkham, 2003) ได้ชี้ให้เห็นว่าภาษากะซองกำลังอยู่ในกระบวนการเปลี่ยนแปลงไปสู่ภาษาที่มีวรรณยุกต์สอดคล้องกับ สุนี คำนวลศิลป์ (Kamnuansin, 2002) ที่ชี้ให้เห็นว่าลักษณะโครงสร้างของภาษากะซองคล้ายกับภาษาไทยมาก รวมทั้งยังมีคำยืมและไวยากรณ์ที่ได้รับอิทธิพลมาจากภาษาไทย ข้อบ่งชี้เหล่านี้แสดงให้เห็นว่าภาษาเหล่านี้กำลังจะหายไปพร้อมกับผู้พูดกลุ่มสุดท้าย หากไม่รีบบันทึกรวบรวมโดยเฉพาะข้อมูลที่เป็นรูปแบบเสียงหรือภาพไว้ก็จะไม่เหลือหลักฐาน หรือร่องรอยให้ได้ศึกษา ซึ่งการบันทึกรวบรวมภาษาของผู้พูดกลุ่มสุดท้ายนี้จะยิ่งทำให้เข้าใจสถานภาพ หรือภาวการณ์ของภาษาที่กำลังจะตายหรือใกล้สูญ

การชะลอการตายของภาษาในสถานการณ์ข้างต้นสามารถทำได้โดยสร้างความตระหนักถึงประโยชน์ที่ชัดเจนของภาษาชนกลุ่มน้อย หรือการสร้างสำนึกเชิงอุดมการณ์ (Ideological Clarification) ในหมู่ผู้พูดภาษาชนกลุ่มน้อย (Fishman, 2001) ว่าภาษาของตนมีความเหมาะสมสำหรับบางแวดวงการใช้ภาษา เช่น การสื่อสารในครอบครัว การใช้ภาษาในทางศาสนา เป็นต้น เพื่อเป็นการจำกัดไม่ให้ภาษาที่มีบทบาทครอบงำเข้ามาแทนที่การใช้ภาษาชนกลุ่มน้อยได้ทั้งหมดทุกแวดวง หรือมิฉะนั้นก็พัฒนาภาษาชนกลุ่มน้อยให้สามารถใช้ประโยชน์ในแวดวงการใช้ใหม่ ๆ ได้ (Crystal 2000) เช่น การพัฒนาภาษาที่ยังไม่มีตัวอักษรให้มีระบบตัวเขียน หรือนำภาษาไปใช้ในสื่ออิเล็กทรอนิกส์ เป็นต้น ไม่เพียงแต่ปัญหาการสับเปลี่ยนการใช้ภาษา (Language Shift) ที่นำไปสู่การตายของภาษาเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการเกิดช่องว่างของการพัฒนาชุมชนอย่างมีส่วนร่วม เนื่องจากภาษาที่ใช้เป็นสื่อของการพัฒนา ได้แก่ ภาษาที่ใช้ในระบบการศึกษา การสื่อสารมวลชน การบริการภาครัฐ การจ้างงานนอกชุมชน ฯลฯ เป็นภาษาของชนกลุ่มใหญ่ที่มีสถานะครอบงำ และไม่ใช้ภาษาชนกลุ่มน้อย

---

[1] Joshua Fishman (1991) ได้แบ่งระดับการประเมินสถานการณ์ทางภาษาออกเป็น 8 ระดับ โดยระดับที่ 8 คือ ภาษาใช้อยู่ในกลุ่มผู้สูงอายุเท่านั้น

[2] ระดับที่ 7 คือวัยผู้ใหญ่รู้ภาษาดีพอที่จะใช้กับผู้สูงอายุได้แต่ไม่มีการถ่ายทอดไปยังรุ่นลูก

ซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมายของการพัฒนา ทำให้ขาดโอกาสในการเข้าถึงความรู้และเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนามนุษย์และการสร้างความเท่าเทียม ฉะนั้นภาษาของชุมชนท้องถิ่นจึงเป็นกุญแจสำคัญของการพัฒนาที่ชุมชนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง (SIL International, 2008) ทั้งในแง่ของการใช้เป็นสื่อเพื่อการเรียนรู้และเพื่อเป็นช่องทางในการบูรณาการความรู้ท้องถิ่นเข้าเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนา

การชะลอการตายของภาษาอาจดำเนินการในรูปของการดำเนินการโครงการฟื้นฟูภาษาผ่านระบบโรงเรียน (School - based programs) เช่น การสอนภาษาชาติพันธุ์เป็นวิชาหนึ่งในลักษณะเดียวกับวิชาคณิตศาสตร์ หรือภาษาต่างประเทศ (Endangered language as a subject) การจัดการศึกษาแบบทวิภาษา (Bilingual education) ที่มีการใช้ภาษาชนพื้นถิ่นเป็นสื่อในการเรียนการสอนวิชาความรู้ (language of instruction) หรือแม้การจัดชั้นเรียนแบบ Immersion หรืออาจจะมีการฟื้นฟูภาษาและวัฒนธรรมแบบ “ศึกษาภาษา” ซึ่งอาจทำในลักษณะของโครงการศึกษาภาษาในภาวะวิกฤตทั้งในกลุ่มเด็กและผู้ใหญ่นอกระบบโรงเรียน (Non school - based programs) เช่น ลักษณะของ Master - Apprentice Program โครงการที่เน้นการบันทึกข้อมูล และการผลิตสื่อภาษาในภาวะวิกฤต หรือโครงการฟื้นฟูภาษาที่เน้นการสืบทอดภาษาระดับครอบครัว (Family - based programs) เป็นต้น อย่างไรก็ตามยังมีภาษาของคนพื้นถิ่นอีกมากที่อ่อนแอเกินกว่าที่จะดำเนินการ

โครงการฟื้นฟูภาษาลักษณะที่กล่าวนี้ เนื่องจากเหตุผลด้านจำนวนผู้พูดภาษาที่มีจำนวนน้อยมาก หรือกลุ่มชนเจ้าของภาษานั้นมีความกดดันสูงด้านภาวะการครองชีพ จนไม่สามารถจัดสรรเวลามาดำเนินกิจกรรมฟื้นฟูภาษาที่นอกเหนือไปจากการหาเลี้ยงชีพได้ หรือสมาชิกของกลุ่มชนเจ้าของภาษานั้นจำเป็นต้องเดินทางออกไปทำงานนอกพื้นที่จนทำให้ขาดการปฏิสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมที่เอื้อต่อการสืบทอดภาษาระหว่างคนต่างรุ่น (Intergeneration Transmission) ทำให้ภาษาในภาวะวิกฤตขั้นรุนแรงเหล่านี้อยู่ในสถานการณ์นับถอยหลังสู่การตายของภาษาอย่างถาวร เมื่อผู้พูดภาษากลุ่มสุดท้าย (Last Speakers) จากโลกนี้ไป

การเปลี่ยนผ่านจากการมีอยู่ของภาษาดั้งเดิมที่เป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่ง ๆ ไปสู่การสูญหาย หรือการแทนที่ของสิ่งบ่งชี้อัตลักษณ์ของคนในกลุ่มชาติพันธุ์นั้น เป็นปรากฏการณ์ที่แสดงถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างเป็นรูปธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งคนนอกกลุ่มไม่อาจทำความเข้าใจได้อย่างลึกซึ้ง หรือทำความเข้าใจได้โดยตรงผ่านสายตาของคนนอก เพราะการสูญหายของภาษาที่เป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมเกิดขึ้นกับเจ้าของภาษานั้นโดยเฉพาะ ในขณะที่การสูญหายของภาษาหนึ่ง ๆ ในสายตาของคนนอกเป็นเพียงการที่ระบบและโครงสร้างของภาษานั้นไม่มีการใช้งานเพื่อสื่อสารอย่างสิ้นเชิง ดังนั้น หากเราต้องการที่จะบันทึกและทำความเข้าใจกระบวนการและผลลัพธ์ของการสูญหายของภาษาในมุมมองของเจ้าของวัฒนธรรม เราจะต้องอาศัยการตีความปรากฏการณ์นี้ผ่านมุมมองของเจ้าของวัฒนธรรม ซึ่งเป็นผู้ที่มีประสบการณ์โดยตรงจากปรากฏการณ์ดังกล่าว และการบันทึกหรือเขียนถึงประสบการณ์นี้ย่อมเป็นเพียงผลของการตีความ (Geertz, 1973) และการสร้างตัวบทใหม่ขึ้นจากความเข้าใจที่ผู้เขียนได้รับผ่านการตีความนั้น

การบันทึกและการเขียนเชิงชาติพันธุ์วรรณา (Ethnography) ว่าด้วยการดำรงอยู่และการสูญหายไปของภาษาผ่านการตีความมุมมองของเจ้าของภาษานั้น เปิดโอกาสให้คนนอกชุมชนมีโอกาสเข้าใกล้กับประสบการณ์การสูญเสียภาษาของคนในชุมชน และทำให้เรามีความเข้าใจมากยิ่งขึ้นว่าการสูญเสียภาษาส่งผลกระทบอย่างไรต่อผู้สูญเสีย ดังที่มีผู้เคยกล่าวไว้ว่า *“เมื่อภาษาหนึ่งสูญหายไปก็หมายถึงว่ามุมมองเกี่ยวกับโลกแบบหนึ่งได้สูญหายไปด้วย”* และเราจะไม่มีวันเข้าใจว่า ‘โลก’ ของพวกเขาที่สูญหายไปนั้นมีมุมมองที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างไร หากเราไม่พยายามที่จะเข้าไปมองผ่านสายตาของพวกเขา

2. ผู้พูดกลุ่มสุดท้าย

2.1 คำอธิบายเรื่องชื่อภาษา

1) ภาษาชอง ซึ่งมีภาษาถิ่นสองภาษาถิ่น คือภาษาชองถิ่นเขาคิชฌกูฏตอนเหนือและภาษาชองถิ่นโป่งน้ำร้อน โดยภาษาถิ่นแรกนั้นมีผู้พูดกระจายอยู่ในตำบลตะเคียนทองและตำบลคลองพลู อำเภอเขาคิชฌกูฏ จังหวัดจันทบุรี

2) ภาษากะซอง ซึ่งเป็นที่รู้จักสำหรับคนทั่วไปและคนในพื้นที่ว่า “ชองจังหวัดตราด” (แม้กระทั่งเจ้าของภาษาเองก็เรียกตัวเองว่า “คนชอง” เพราะเป็นคำเรียกชื่อกลุ่มชาติพันธุ์เป็นที่รู้จักโดยทั่วไป) แต่ในการเรียกชื่อภาษานั้น เมื่อให้เจ้าของภาษาตอบว่าตนเองพูดภาษาอะไรในภาษาของเขา เขาจะตอบว่า “ย่าย กะซอง” ซึ่งแปลว่า “พูดกะซอง” ดังนั้นภาษากะซองจึงมีความแตกต่างจากภาษาชองในจังหวัดจันทบุรีอย่างชัดเจน ในหนังสือเล่มนี้จึงใช้ชื่อเรียกภาษากะซองสำหรับภาษาที่เป็นที่รู้จักกันมาก่อนว่า “ชองจังหวัดตราด” ในอำเภอบ่อไร่ จังหวัดตราด

3) ภาษาซำเร ในอำเภอบ่อไร่ จังหวัดตราด บางครั้งคนในพื้นที่จะออกเสียงเรียกชื่อภาษานี้ในภาษาไทยว่า “ภาษาสำเหร่” แต่เมื่อพิจารณาว่าภาษานี้ไม่มีระบบวรรณยุกต์แบบเดียวกับภาษาไทยและคำว่า “สำเหร่” เป็นภูมินามที่ใช้เรียกชื่อสถานที่ในกรุงเทพมหานคร การใช้ชื่อ “สำเหร่” จึงอาจจะทำให้เกิดความเข้าใจสับสนได้ว่าภาษาสำเหร่และภูมินาม “สำเหร่” มีความเกี่ยวข้องกันในทางใดทางหนึ่ง ซึ่งไม่มีหลักฐานใด ๆ ยืนยัน

4) ภาษาชอุ้ง ซึ่งมีผู้พูดอาศัยอยู่แห่งเดียวที่บ้านทุ่งนา ตำบลหนองเป็ด อำเภอศรีสวัสดิ์ จังหวัดกาญจนบุรี ภาษานี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับภาษาชอง จังหวัดจันทบุรี และมักมีคนที่เรียกว่า ภาษาชอง เนื่องจากภาษาชองในจังหวัดจันทบุรีเป็นที่รู้จักมากที่สุด เป็นคำว่า “ชอุ้ง” และ “ชอง” (วิธีการออกเสียงคำนี้คือให้ตั้งใจว่าจะออกเสียง “ชูง” แต่ให้ทำเสียงสะดุดสั้น ๆ ประมาณกลางสระอู ผลที่ออกมาจะคล้าย ๆ “ชุ - อุง” หรือ “ชู่ง” หรือ “ช - อุ้ง” หรือ “ชอุ้ง - ชอุง”) ต่างก็เป็นคำที่มีที่มาเดียวกันคือคำที่มีความหมายว่า “คน” นั่นเอง (ในภาษากะซอง คำว่า “กะซอง” ก็แปลว่าคนเช่นเดียวกัน)

อย่างไรก็ตาม ในหนังสือเล่มนี้จะไม่มีการแก้ไขถ้อยคำสัมภาษณ์ที่เจ้าของภาษากะซองและภาษาชอุ้งระบุถึงตนเองว่า “คนชอง” หรือ “ภาษาชอง” เพื่อเป็นการเคารพการเลือกใช้คำของเจ้าของภาษา แต่เพื่อป้องกันความสับสนกับชื่อเรียกภาษาในทางวิชาการด้านภาษาศาสตร์ ผู้เขียนจึงได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับการใช้ชื่อภาษาที่อาจจะมีความไม่สอดคล้องกันในส่วนต่อไป

2.2 ลักษณะทางภาษาตระกูลออสโตรเอเชียติก สาขามอญ - เขมร กลุ่มย่อยเพียริก

ภาษาชอง (Chong) ภาษากะซอง (Kasong / Xong) ภาษาซำเร (Samre) และภาษาซะโอจ (Saoch) หรือ ชอุ้ง เป็นภาษาที่พูดอยู่ในตระกูลออสโตรเอเชียติก (Austroasiatic Family Language) สาขามอญ - เขมร (Mon - Khmer) กลุ่มย่อยเพียริก (Pearic) เป็นกลุ่มภาษา

ที่พบผู้พูดบริเวณภาคตะวันออกของประเทศไทยติดต่อกับประเทศกัมพูชา แสดงลักษณะความสัมพันธ์ทางภาษาได้ดังนี้

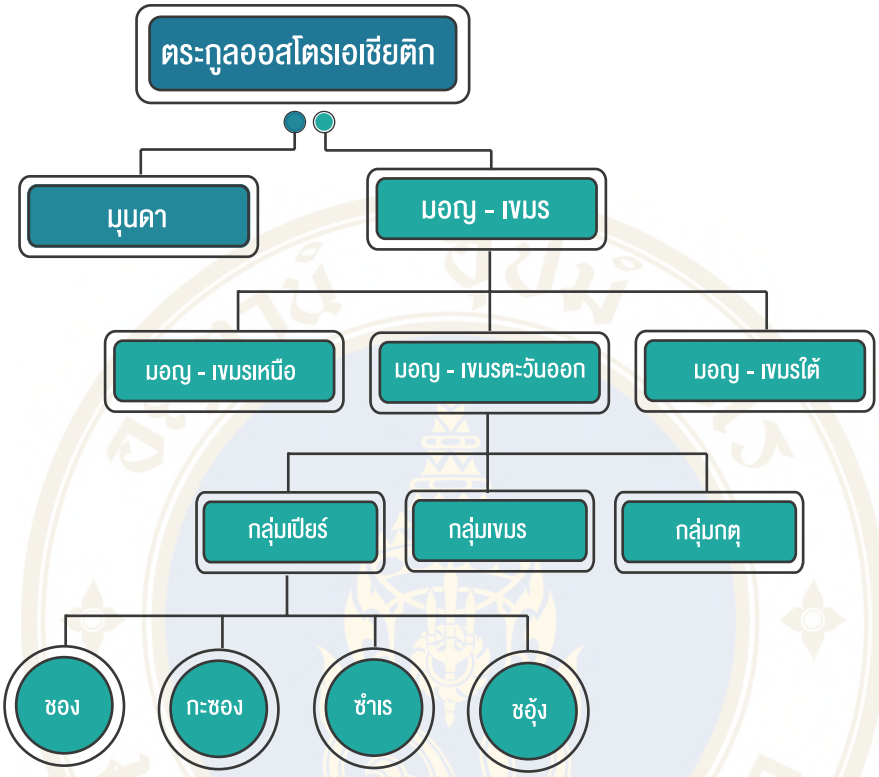

แผนผังแสดงความสัมพันธ์ทางภาษาชอง กะซอง ซำเร และชอุ้ง
(สุวิไล เปรมศรีรัตน์ และพรสวรรค์ พลอยแก้ว, 2548: 12)

นักภาษาศาสตร์ชาวต่างชาติได้ศึกษา ค้นคว้า และรวบรวมข้อมูล ทำให้พบว่าภาษาในกลุ่มเพียริกถูกกล่าวถึงว่าเป็นภาษาถิ่นของเขมรและภาษาเขมรโบราณ และแม้ว่าจะมีการบันทึกชื่อภาษาในกลุ่มนี้ต่างกัน แต่ก็พบเพียง 4 ภาษา ได้แก่ ชอง (Chong) ซำเร (Samre) เพียร์ (Pear) และสโอย (Suoi) (Sidwell, 2009) ส่วนในประเทศไทยพบเพียงภาษาชอง ชอุ้ง กะซอง และซำเร (สุวิไล เปรมศรีรัตน์ และคณะ, 2547) จำนวนผู้พูดภาษากลุ่มเพียริกทั้งในประเทศไทยและกัมพูชามีจำนวนน้อยมากทำให้ภาษามีแนวโน้มจะสูญหายในอีกไม่นาน

จากการศึกษาของ Headley (1977) ได้สำรวจผู้พูดภาษากลุ่มเพียริกทั้งในประเทศกัมพูชาและประเทศไทยว่ามีจำนวนกว่า 4,000 คน และเปรียบเทียบระบบเสียงกับลักษณะดั้งเดิมของภาษาสาขามอญ - เขมร (Proto Mon - Khmer) ที่คงอยู่ในภาษาชอง ซำเร เขมรโบราณ เพียร์ และสโอจ พบว่าภาษาเพียร์และภาษาชองมีความคล้ายคลึงกัน ส่วนภาษาซำเรมีความคล้ายคลึงกับ

ภาษาสโอจ และพบว่าระบบเสียงภาษาเพียริกมีความใกล้เคียงกับภาษาเขมร ทั้งยังมีลักษณะทั่วไปเหมือนภาษาสาขามอญ - เขมร หลังจากนั้น Headley (1985) ได้ศึกษาเพิ่มเติมเกี่ยวกับระบบเสียงดั้งเดิมของเพียริก (Proto - Pearic) เทียบกับระบบเสียงดั้งเดิมของมอญ - เขมร (Proto - Mon - Khmer) โดยศึกษาตามเขตพื้นที่ที่พบผู้พูดทั้งในประเทศกัมพูชาและประเทศไทย ทำให้พบว่าภาษาเพียร์และภาษาชองมีความใกล้ชิดกันมากกว่าภาษาอื่นในกลุ่ม ชาวชำเรในจังหวัดเสียมเรียบและชาวเพียร์ตะวันตกใน Battambang สามารถคุยเข้าใจกันได้ไม่ยาก เพียริกนั้นมีลักษณะสำคัญของกลุ่มมอญ - เขมร เช่น เสียงลงท้าย /-ʔ/ เป็นต้น ขณะเดียวกันก็มีความแตกต่างจากกลุ่มอื่นๆ ที่แยกเป็นกลุ่มสาขาย่อยเพียริกได้ และเพียริกมีลักษณะอื่น ๆ ใกล้เคียงกับกลุ่มเขมร กะตูอิก และบาฮนาริกมากกว่า ซึ่งการศึกษาครั้งนี้ได้สนับสนุนการศึกษาของ Thomas & Headley (1970) และ Huffman (1976) ก่อนหน้านี้

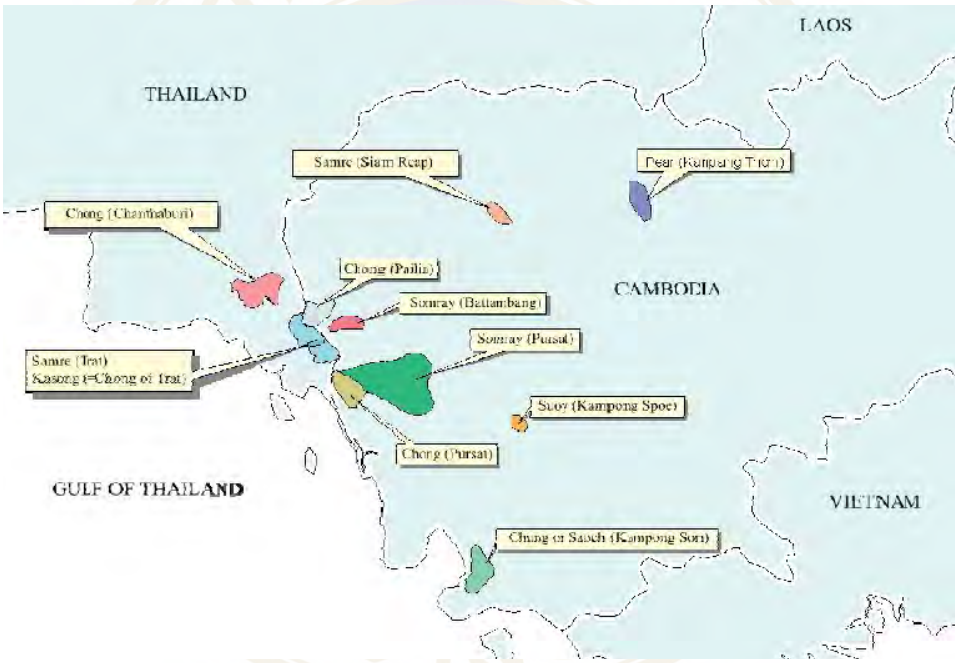

ภาพแสดงแผนที่ภาษากลุ่มย่อยเพียริก

(ชอง กะชอง ชำเร ชอุ้ง) ในภาคตะวันออกของประเทศไทย และประเทศกัมพูชา (Isara Choosri, 2007: 7)

นอกจากนี้การสำรวจภาษากลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทยของนักภาษาศาสตร์ (สุวิไล เปรมศรีรัตน์ และคณะ, 2547) พบผู้พูดภาษากลุ่มเพียริกในประเทศไทย 4 กลุ่ม ได้แก่ ชอง กะชอง ชำเร และชอุ้ง หรือซะโอจ ในจังหวัดจันทบุรี ตราด และกาญจนบุรี

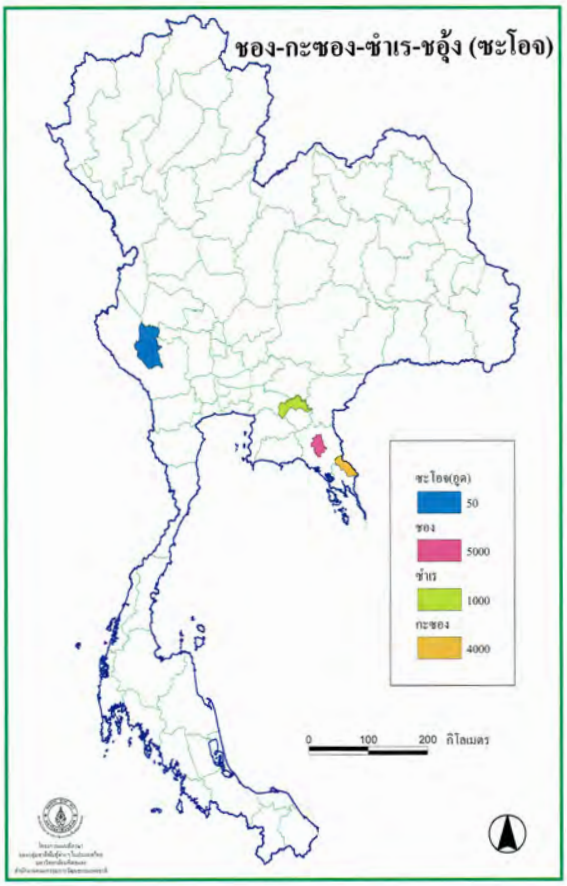

ภาพแผนที่ภาษากลุ่มชอง กะซอง ซำเร ชอุ้ง (สุวิไล เปรมศรีรัตน์และคณะ, 2547: 67)

Premsrirat (2011) กล่าวถึงภาษากลุ่มเพียริก ได้แก่ ชอง กะซอง ซำเร และชอุ้ง ในประเทศไทยเป็นภาษาที่กำลังตาย จากการรวบรวมคำศัพท์ทุกภาษาพบว่ามีคำศัพท์ภาษาไทยปนอยู่จำนวนมากและลักษณะน้ำเสียงได้รับอิทธิพลระดับเสียงของภาษาไทยเข้าไปแทนที่ นอกจากนี้การจัดลำดับตามสถานภาพภาษาของ Fishman's GIDS ได้จัดให้ภาษาซำเร ชอุ้ง และกะซองอยู่ในภาวะใกล้สูญลำดับสุดท้าย เนื่องจากไม่มีการใช้ภาษาในชุมชน ไม่มีบทเพลงหรือคำกลอนและไม่มีการสร้างระบบเขียนเพื่อใช้บันทึกภาษา ส่วนภาษาชองอยู่ในภาวะใกล้สูญที่ดีกว่าภาษาอื่นเนื่องจากมีผู้พูดจำนวนมากกว่า ทำให้มีการใช้ภาษาในชุมชนของกลุ่มผู้สูงอายุและในพิธีกรรม ทั้งยังมีการพัฒนาระบบเขียนอักษรไทย แม้ภาษากะซองจะมีความพยายามฟื้นฟูภาษาและพัฒนาระบบเขียนเพื่อบันทึกภาษาและวัฒนธรรมของตนเองไว้เช่นเดียวกันกับภาษาชอง แต่จำนวนผู้พูดภาษากลับลดลงอย่างรวดเร็ว

2.3 ลักษณะทางชาติพันธุ์

กลุ่มชอง

1) ประวัติศาสตร์ชาวชอง

คำว่า "ช้อง"[3] หรือชอง แปลว่า "คน" เป็นทั้งชื่อเรียกตนเอง และภาษาพูดของกลุ่มชนดั้งเดิม จากการให้ความหมายของราชบัณฑิตยสถาน (2542) ได้กล่าวว่า "ชอง" เป็นชื่อชนชาวป่าเผ่าหนึ่งในตระกูลมอญ - เขมร มีมากทางตอนเหนือจังหวัดจันทบุรี ตัวเองเรียกว่า สำเร หรือตำเหรด เขมร เรียกว่า พวกปอร แต่สำหรับชาวชองในจังหวัดจันทบุรีนั้นเรียกตนเองว่า "ช้อง" มาโดยตลอด มีการทำมาหากินแบบกสิกรรมและเกษตรกรรมเป็นหลัก ซึ่งมิได้ดำรงชีวิตแบบชาวป่าแต่อย่างใด จากการรวบรวมประวัติศาสตร์ของชาวชองของสิริรัตน์ สีสมบัติ (2552) ทำให้พบว่าประวัติศาสตร์ของชาวชอง ถูกแสดงผ่านหลักฐานทางโบราณคดี และคำบอกเล่าของชาวชอง ดังเช่นหลักฐานชิ้นหนึ่งใน "แคมโบช" (Le Camboadge) ซึ่งชาวฝรั่งเศส ม.อิตีเมอร์ เขียนไว้เมื่อปี พ.ศ. 2444 ว่ามีบาทหลวงองค์หนึ่งพบศิลาจารึกบริเวณตำบลเขาสระบาป ในศิลาจารึกนั้นมีข้อความภาษาสันสกฤตว่า "เมื่อ 1,000 ปีล่วงมาแล้ว มีเมืองหนึ่งชื่อว่า ควนคราบุรี[4] เป็นเมืองที่มีอาณาเขตกว้างขวางมาก ตั้งอยู่ที่เชิงเขาสระบาป ผู้สร้างเมืองชื่อหางหรือแหง ชาวเมืองเป็นเชื้อชาติชอง (พลเมืองเป็นชาวชอง)"

นอกจากนี้จากเอกสารบันทึกวัฒนธรรมชองของนายเฉิน ผันผาย (ชาวชอง) ได้กล่าวถึงตำนานเมืองกาไวกับคนชอง ไว้ว่า "ประมาณ 900 ปีเศษมาแล้ว มีกษัตริย์ผู้ครองนครพระนามว่า พระเจ้าพรหมทัต มีพระเอกอัครมเหสี 2 พระองค์ พระมเหสีองค์หนึ่งนามว่า พระนางกาไว ซึ่งทรงเป็นที่โปรดปรานของพระเจ้าพรหมทัต พระนางกาไวมีพระประสงค์จะให้โอรสของพระนางได้ครองราชสมบัติในนคร จึงได้ทูลขอให้พระเจ้าพรหมทัตส่งพระโอรสทั้ง 2 พระองค์ของพระมเหสีองค์ก่อนออกไปสร้างเมืองอยู่ในท้องถิ่นที่กันดารทางเหนือแดนต่อแดน (แถบชายแดนขอมหรือเขมรปัจจุบันคือเขตอำเภอโป่งน้ำร้อน) พระเจ้าพรหมทัตทรงตามใจ ต่อมาเมื่อพระเจ้าพรหมทัตสวรรคต พระนางกาไวจึงสถาปนาพระโอรสของพระนางขึ้นเป็นกษัตริย์ครองนครต่อไป และพระนางเป็นผู้สำเร็จราชการเพราะพระราชบุตรยังเยาว์พระชนม์อยู่ ดังนั้นนครนี้จึงเรียกกันติดปากว่า เมืองกาไว" (เฉิน ผันผาย, ม.ป.ป) จากตำนานดังกล่าวปัจจุบันปรากฏหลักฐานที่ยังหลงเหลือให้เห็นเป็นซากเมืองเก่า

---

[3] คำว่า ช้อง เป็นการเขียนตามระบบตัวเขียนภาษาชองที่กลุ่มชาวชองในตำบลคลองพลูและตำบลตะเคียนทอง อำเภอเขาคิชฌกูฏ จังหวัดจันทบุรีร่วมดำเนินการสร้างร่วมกับ ศ.ดร.สุวิไล เปรมศรีรัตน์และคณะเมื่อปี พ.ศ. 2543 โดยสร้างขึ้นจากหลักการในการใช้ตัวอักษรไทย 1 ตัวแทน 1 เสียง เพื่อใช้บันทึกประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของตน สัญลักษณ์ ์ ใช้แทนลักษณะน้ำเสียงเฉพาะซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของภาษาชองไม่พบในภาษาอื่น ๆ

[4] มีคำกล่าวกันว่า ไทยกับเขมร ได้รบกันเมื่อ พ.ศ. 1916 - 1963 เพื่อแย่งการครอบครองเมืองจันทบุรี ซึ่งบางที่เรียก "จันทบุรี" เขียนเป็นภาษาอังกฤษว่า "CANDRAPURI" (คานดราบุรี) ทำให้สันนิษฐานได้ว่า คานดราบุรี กลายเป็นควนคราบุรี หรือ "คังคะ" อาจเกิดจากการออกเสียงของภาษาไทยแล้วนำไปเขียนเป็นภาษาอังกฤษ หรือจากการฟังภาษาอังกฤษแล้วนำมาพูดภาษาไทย

และยังมีศิลาจำหลักสมัยลพบุรีตลอดจนศิลาจารึกภาษาขอมอยู่ที่บริเวณวัดเพนียต ตำบลคลองนารายณ์ อำเภอเมืองจันทบุรี ร่องรอยของเมืองเดิมที่ยังคงเหลืออยู่นั้นคือกำแพงก่อด้วยศิลาแลง มีเชิงเทินดินเป็นคันขึ้นไป และมีถนนโบราณอีก 2 สาย นอกจากนั้นยังมีศิลาแกะสลักเทวรูป ศิลาจารึกภาษาขอม เป็นต้น เมืองนี้เป็นเมืองเดิมซึ่งสร้างขึ้นก่อนเมืองอื่น ๆ ในเขตจังหวัดจันทบุรี ปัจจุบันชาวเมืองจันทบุรีเรียกกันว่า “เมืองเพนียต” บ้างและ “เมืองกาไว” บ้าง

จากคำบอกเล่าของนายหนู สีสมบัติ ชาวชองตำบลคลองพลูได้เล่าว่า “ตระกูลของตนเองเป็นลูกหลานที่สืบทอดเชื้อสายจากพญากำพุช ในบัดตะบองหรือพระตะบองแถวไพลิน เมืองเขมร โดยบรรพบุรุษของตนได้พากันหนีสงครามมาจากเขมร และมาอยู่ในบริเวณอำเภอโป่งน้ำร้อน ปัจจุบันพบว่ายังคงมีญาติพี่น้องของพญากำพุชที่ยังมีชีวิตอยู่ ได้เดินทางมาเยี่ยมเยียนลูกหลานที่อยู่บ้านคลองพลู”

นอกจากนี้ยังพบเรื่องเล่าที่อิงประวัติศาสตร์ระดับชาติ จากบันทึกเรื่องไทยเชื้อสายชอง (ชิน อยู่ดี, 2524) เมื่อครั้งที่ไทยกำลังจะเสียกรุงศรีอยุธยาให้แก่พม่ารามัญนั้น พระเจ้าตากสินได้ตีแหวกวงล้อมทหารพม่า เพื่อมารวบรวมไพร่พลทางตะวันออก เมืองเป้าหมายในขณะนั้นคือ เมืองจันทบุรี ซึ่งมีชาวชองอาศัยอยู่ ชาวบ้านจากจังหวัดจันทบุรีที่อาสาร่วมกันสู้รบเพื่อกอบกู้บ้านเมืองกับพระเจ้าตากสินในครั้งนั้น ชาวชองในปัจจุบันเชื่อกันว่ามีผู้ชายชาวชองปะปนเป็นไพร่พลไปร่วมสู้รบด้วย ดังนั้นทุกครั้งที่เมืองจันทบุรีมีการกล่าวถึงประวัติศาสตร์ชาติไทยเมื่อใด คนชองก็ได้ปรากฏตัวตนเป็นหนึ่งในประวัติศาสตร์ชาตินั้นด้วย

นอกจากนี้ยังพบตัวตนของชาวชอง จากคำประพันธ์นิราศเมืองแกลงของสุนทรภู่ ซึ่งแต่งขึ้นราว พ.ศ. 2350 ที่แสดงถึงการกระจายตัวของคนชองในจังหวัดระยอง มีความตอนหนึ่งว่า

“ครั้นแล้วลาฝ่าเท้าท่านบิตุรงค์	ไปบ้านพงค้อตั้งริมฝั่งคลอง
ดูหนุ่มสาวชาวบ้านรำคาญจิต	ไม่น่าคิดเข้าในกลอนอักษรสนอง
ล้วนวงศ์งานว่านเครือเป็นเชื้อ***ชอง***	ไม่เหมือนน้องนึกน่าน้ำตากระเด็น”

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ดังกล่าวข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นว่าชาวชองมีความผูกพันทางประวัติศาสตร์ร่วมกับเมืองเขมร รวมทั้งเมืองจันทบุรี เป็นเวลากว่า 1,000 ปี รวมทั้งยังมีความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ชาติในสมัยพระเจ้าตากสินอีกด้วย

2) สภาพทั่วไปทางสังคมและวัฒนธรรม

ลักษณะบ้านเรือน

ชาวชองเรียก “บ้าน” หรือที่พักอาศัยว่า “ต็อง” ซึ่งครอบคลุมลักษณะของบ้านที่เป็นแบบดั้งเดิมที่ใช้ไม้ไผ่เป็นวัสดุหลัก และแบบสมัยใหม่หรือแบบปัจจุบันที่ใช้ไม้และปูนเป็นวัสดุในการก่อสร้างซึ่งมีทั้งแบบยกใต้ถุนสูงและแบบที่ปลูกติดดิน

บ้านของแบบดั้งเดิมหรือที่ชาวชองเรียกว่า “ต็อง ช็อง” มีลักษณะเป็นเรือนปลูกชั้นเดี่ยวมีใต้ถุนสูง พื้นเรือนและฝาบ้านทำจากไม้ไผ่ทุบแผ่เรียงต่อกัน หรือเรียกว่า “ฟาก” เสาบ้านทำจากไม้ยืนต้น ส่วนหลังคาบ้านใช้ใบระกำหรือหญ้าคามุงหลังคา ซึ่งถือเป็นวัสดุที่หาได้ง่ายภายในท้องถิ่นแต่ในปัจจุบันโดยเฉพาะบ้านที่มีฐานะดี มีการปลูกบ้านปูน กระเบื้องมุงหลังคาเพื่อความคงทนถาวรและสะดวกต่อการซื้อหาตามร้านวัสดุก่อสร้าง ทำให้ไม่ค่อยพบเห็นบ้านเรือนตามแบบดั้งเดิมของชาวชองมากนัก

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าปัจจุบันคนชองจะหันมาสร้างบ้านตามแบบสมัยใหม่มากขึ้นแต่ก็ยังคงแบ่งพื้นที่ใช้สอยของบ้านตามแบบบ้านดั้งเดิม โดยแบ่งพื้นที่ใช้สอยเป็น 4 ส่วนอย่างชัดเจน คือ ชานพักติดกับบริเวณบันไดทางขึ้น ชานเรือน ใช้สำหรับพักผ่อนและรับรองแขก ห้องครัว และห้องนอน นอกจากนี้ยังมีบริเวณสำหรับเป็นที่จอดรถหรือจอดเกวียนอีกด้วย สำหรับบางครัวเรือนที่มีผืนนาเป็นของตนเอง จะมียุ้งข้าวที่มีขนาดไม่ใหญ่โตนัก อยู่ติดกับบริเวณตัวบ้านสำหรับเก็บข้าวเปลือกที่เพียงพอต่อการบริโภคในแต่ละปีเท่านั้น (สุวิไล เปรมศรีรัตน์ และคณะ, 2550)

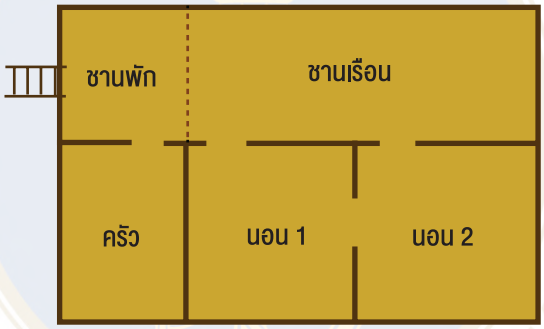

ภาพแสดงแผนผังพื้นที่ใช้สอยของบ้านชองดั้งเดิม (สุวิไล เปรมศรีรัตน์ และคณะ, 2550: 17)

การประกอบอาชีพ

อาชีพหลักของชาวชองสมัยโบราณ คือ การล่องแพ หาไม้และหาของป่าล่องแพมาขายในเมือง ไม้ที่หาได้ เช่น ไม้กันเกรา นำมาทำเป็นเสาค้างพริกไทย ไม้มะยม ไม้ยาง ไม้เนื้อแข็ง ส่งโรงเลื่อยเพื่อแปรรูปเป็นไม้กระดานหรืออื่น ๆ สำหรับใช้ก่อสร้าง ส่วนไม้หลักไม้รา ชาวประมงจะรับซื้อเพื่อไปทำโป๊ะสำหรับดักปลา นอกจากนี้ชาวชองยังได้เก็บหาของป่านำมาขายด้วย เช่น ไม้จันทน์ ไม้กฤษณา เครื่องเทศ สมุนไพร เช่น กานพลู เร่ว พลูสี สมอไทย เครื่องยา น้ำมันยางหวาย เขาสัตว์ และหนังสัตว์ เป็นต้น โดยการชักลากไม้ซุงมาจากแม่น้ำจันทบุรี จะใช้ควายชักลากประมาณ 20 ตัว ต่อซุงต้นใหม่ 1 ต้น แล้วใช้หวายถักเป็นเชือกพรวนอย่างดี มัดรวมเป็นแพแล้วล่องมาตามลำน้ำจันทบุรีใช้เวลาประมาณ 3 – 4 วัน จนถึงท่าน้ำเมืองเก่า (หน้าวัดจันทรารามปัจจุบัน)

นอกจากนี้การทำมาหากินของชาวชองอีกลักษณะหนึ่ง คือ การปลูกข้าวเพื่อบริโภคโดยทำทั้งปลูกนาดำ และปลูกข้าวไร่ โดยปลูกตามชายป่า บริเวณที่พอมีน้ำเลี้ยงต้นข้าวไม่ต้องดูแลมาก (สุเรขา สุพรรณไพบูลย์, 2542: 1785) ปัจจุบันชาวชองส่วนใหญ่ในตำบลคลองพลูและตำบลตะเคียนทองประกอบอาชีพเกษตรกรรม โดยทำสวนผลไม้เพื่อขายเป็นอาชีพหลัก เช่น ทุเรียน เงาะ มังคุด กล้วย เป็นต้น (สิริรัตน์ สีสมบัติ, 2552: 242)

อาหารหลัก

อาหารหลักของชาวชองคือ ข้าวสวยและน้ำพริก (พริกโขลกรวมกับเกลือ) หรือน้ำพริกกะทิ (ลุกกะทิ) โดยตำพริก หอม กระเทียม กะปิพร้อมกัน ตั้งเตาเคี่ยวน้ำกะทิให้เดือด แล้วนำพริกที่ตำแล้วใส่ลงไป พร้อมกับหมูสับ เคี่ยวให้แห้งพอประมาณ ปรุงรส และใส่ใบมะกรูด รับประทานร่วมกับผักชนิดต่าง ๆ เช่น มะเขือ บวบ พริก ฟัก น้ำเต้า (ชัยณรงค์ อาลัย และจารึก แก้วสว่าง. (บก.), 2556: 16 - 17) นอกจากนี้ชาวชองยังนิยมทำอาหารประเภทแกง เช่น แกงปลาช่อนใส่กะทิ มะพร้าวแกงหมูกับหน่อกระวาน แกงเผ็ดปลาต่าง ๆ ใส่ส้มมะขาม ส้มมะเฟือง ส้มมะอึก หน่อไม้ดอง แกงเนื้อเผ็ดใส่ใบชะมวง แกงเผ็ดปลาไหลใส่ว่านเมือง แกงปลาไหลต้มโพล้ง เป็นต้น ส่วนอาหารหวานนิยมทำบัวลอย หวานมันเทศ หวานฟักทอง ฟักทองเชื่อม มะตูมเชื่อม ข้าวเหนียวน้ำกะทิ ข้าวเหนียวสังขยา เป็นต้น (สิริรัตน์ สีสมบัติ, 2552: 263 - 265)

ภาพน้ำพริกกะทิ และ แกงคั่วปลากระวาน (ชัยณรงค์ อาลัย และจารึก แก้วสว่าง.(บก.), 2556: 14,18)

ประเพณี พิธีกรรมของชาวชอง

ชาวชองมีความเชื่อในเรื่องผีบรรพบุรุษเป็นอย่างมาก ถือเป็นเครื่องเตือนใจแห่งความซื่อสัตย์ ความกตัญญู ความขยัน อดทนในการทำมาหากิน ดังนั้นทุกบ้านจะมี “ผีหิ้ง” สำหรับกราบไหว้บูชาและชาวชองยังมีประเพณีที่สำคัญคือ การเล่นผีหิ้ง - ผีโรง โดยการเล่นผีหิ้งถือเป็นประเพณีเพื่อเซ่นไหว้ผีบรรพบุรุษ จะจัดขึ้นในช่วงเดือนสี่ถึงเดือนหก ทำโดยครอบครัวหนึ่งหรือตระกูลหนึ่งเป็นประจำทุกปี มีอุปกรณ์ที่สำคัญคือ เรือนผีหิ้ง (ต็องฮึง) มีหมอเป็นผู้ประกอบพิธี

เพื่อจะได้ทราบว่าบรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้วอยู่สุขสบายหรือไม่ ผ่านการเข้าทรง หากลูกหลานคนใดทำไม่ดีวิญญาณจะร้องไห้และว่ากล่าวตักเตือน ส่วนการเล่นผีโรง จะมีลักษณะคล้ายคลึงกับการเล่นผีหิ้งแต่จะเล่นในตอนกลางวัน และจะปลูกโรงหรือเพิงเล็ก ๆ ห่างจากตัวบ้านประมาณ 4 – 5 เมตร ใช้สำหรับประกอบพิธี นอกจากนี้การเล่นผีหิ้งและผีโรงของชาวชองยังทำให้ลูกหลาน และญาติพี่น้องได้พบปะสังสรรค์กัน และถือเป็นอุบายสำคัญในการกระชับความสัมพันธ์ในเครือญาติและในชุมชนชองอีกด้วย (สายฝน เหลื่อมคั่น, 2534 และ สุเรขา สุพรรณไพบูลย์, 2530)

นอกจากนี้ประเพณีที่สำคัญของชาวชองอีกประเพณีหนึ่งคือ การเล่นกาตัก เป็นการจัดงานใหญ่ในพิธีแต่งงาน โดยจะจัดขึ้นให้กับลูกสาวคนโตโดยเฉพาะ ฝ่ายชายจะเป็นผู้สู่ขอฝ่ายหญิงโดยนำหมาก พลู ดอกไม้ เทียน ไปกราบไหว้ผีบรรพบุรุษของฝ่ายหญิงเพื่อเป็นการขออนุญาต จากนั้นผู้ใหญ่ทางฝ่ายชายจะเจรจาสู่ขอ ฝ่ายหญิงจะเป็นผู้เรียกสินสอด โดยเรียกเป็นเงินกลมหรือทองคำก็ได้ เมื่อตกลงกันแล้วฝ่ายชายต้องนำสินสอดมาให้เท่ากับที่ตกลงกันไว้ ไม่ให้ขาดหรือเกิน เนื่องจากจะถือว่าเป็นการผิดผี

เมื่อถึงวันแต่งงาน ขบวนฝ่ายชายนำสิ่งของเครื่องเซ่นมาบ้านฝ่ายหญิง เจ้าสาวยืนรอรับเจ้าบ่าวที่บันไดบ้านและตักน้ำล้างเท้าเจ้าบ่าวเป็นเครื่องหมายแสดงว่า เจ้าสาวรับเจ้าบ่าวเป็นสามีของตน เจ้าสาวจูงมือเจ้าบ่าวขึ้นบ้าน จากนั้นทั้งเจ้าบ่าวเจ้าสาวนั่งคู่กันที่หน้าโควเฌอ ญาติทั้งสองฝ่ายนั่งล้อมรับอยู่ด้านหลัง ผู้ทำพิธีจะใช้ผ้าขาวพันรอบศีรษะ และกล่าวเชิญเทพเจ้าเทวดา เจ้าป่าเจ้าเขา ดวงวิญญาณผีบรรพบุรุษมาเป็นสักขีพยานและอวยพรให้พรแก่คู่บ่าวสาว แล้วทุกคนที่มาในงานจุดธูปปักไว้ในโควเฌอ เจ้าบ่าวเจ้าสาวจะเคาะที่กระบุงข้าวเป็นการยอมรับในการเป็นสามีภรรยา ผู้ทำพิธีจะเทเหล้ารดที่เชงเลง[5] พ่อแม่ทั้งสองฝ่ายจะพูดจายกลูกสาวลูกชายให้กัน พร้อมกับอวยพรให้มีความสุข

ผู้ทำพิธีใช้ผ้าขาวที่ว่างในถาดคลุมศีรษะคู่บ่าวสาว แสดงว่าทั้งสองคนเป็นสามีภรรยากันแล้ว จากนั้นดึงใบตองถักจากเชงเลงมาวางที่เจ้าบ่าวและเจ้าสาว แสดงว่าให้ทั้งสองคนช่วยกันทำมาหากิน แล้วเทเหล้าที่ขวานปูลู เป็นการชี้ให้เห็นว่าขวานปูลูเป็นเครื่องมือทำมาหากินที่สำคัญต้องลับขวานให้คมอยู่เสมอ เทเหล้าที่หัวไก่ ถือขวานปูลูเดินรอบ ๆ แล้วคู่บ่าวสาวทำเสียงไก่ขันใช้มือตบสะโพกให้เหมือนเสียงไก่ตีปีก แล้วใช้ขวานปูลูทำทีฟันไปที่เชงเลงทำเช่นนี้ 3 ครั้ง มีความหมายว่า ให้ตื่นแต่เช้าเข้าป่าทำมาหากินอย่าเกียจคร้าน เชงเลง เป็นสัญลักษณ์แทนต้นไม้และใช้ขวานปูลูโค่นลงมาเพื่อนำไปขาย ผู้ทำพิธีจับศีรษะคู่บ่าวสาวชนกันเบา ๆ หมายความว่าให้ช่วยกันทำมาหากินเป็นคนหนักแน่น เยือกเย็น ไม่หูเบาเชื่อคนง่าย เพราะจะทำให้ครอบครัวไม่มีความสุข และให้บ่าวสาวกินน้ำมนต์จากขันเดียวกัน หมายถึง เมื่ออยู่ด้วยกันแล้วมีอะไรก็กินด้วยกัน สุขทุกข์ด้วยกัน ผู้ทำพิธีวางหมากพลูบนผ้าแดง เจ้าบ่าว เจ้าสาว กราบลงไปที่ผ้าแดงนั้น พ่อแม่ฝ่ายเจ้าสาว

[5] เครื่องมือดักปลา รูปคล้ายกรวย

นำข้าวสารมาโปรยที่หลังคู่บ่าวสาว และตบไหล่เจ้าบ่าว 1 ครั้ง เป็นการยอมรับเจ้าบ่าวเข้ามาเป็นสมาชิกในครอบครัวจากนั้นผู้ทำพิธีจะสวมเขาวัว เขาควาย ทำท่าชนวัว ชนควายไปรอบ ๆ เครื่องเซ่นเป็นการแสดงอาชีพของชาวชองคือ การเข้าป่าล่าสัตว์ (สุเรขา สุพรรณไพบูลย์, 2542: 1790)

3) ภาษาชอง

ภาษาชอง (Chong) จัดอยู่ในกลุ่มย่อยเพียริก สาขามอญ - เขมรของตระกูลออสโตรเอเชียติก ภาษาชองมีลักษณะร่วมกับภาษาอื่น ๆ ในสาขามอญ - เขมร ทั้งด้านระบบเสียง โครงสร้างพยางค์ ระบบคำ และไวยากรณ์ ความโดดเด่นของระบบเสียงชอง คือการใช้ลักษณะน้ำเสียง (Register) ทั้ง 4 ลักษณะในการกำหนดความแตกต่างของคำศัพท์ (Siripen Ungsitipoonporn, 2001) คำในภาษาชองส่วนมากเป็นคำสองพยางค์ และภาษาชองมีคำศัพท์จำนวนหนึ่งที่มีลักษณะการสร้างคำด้วยการใช้หน่วยคำเติมวิภัตติปัจจัย (Affixation) นอกจากนี้โครงสร้างทางไวยากรณ์ที่โดดเด่นสำหรับภาษานี้อยู่ในรูปแบบของวลีแสดงการปฏิเสธ ซึ่งใช้คำปฏิเสธ อิฮ ‘ไม่’ วางขนาบหน้าคำกริยาหรือคำคุณศัพท์ และ/หรือในตำแหน่งท้ายของประโยค (Nattamon Rojanakul, 2009) ลักษณะทางภาษาที่กล่าวทั้งหมดนี้เป็นความโดดเด่นของภาษาชองที่แตกต่างจากภาษาในตระกูลไท ชาวชองในแต่ละพื้นที่มีสำเนียงที่แตกต่างกันไป สามารถแบ่งภาษาชองในจังหวัดจันทบุรีออกเป็น 3 ถิ่นย่อยตามที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ ได้แก่ 1) ภาษาชองถิ่นทางเหนือของอำเภอเขาคิชฌกูฏ อยู่บริเวณตำบลตะเคียนทอง ตำบลคลองพลู 2) ภาษาชองถิ่นทางใต้ของอำเภอเขาคิชฌกูฏ อยู่บริเวณตำบลพลวง ซึ่งทั้ง 2 ถิ่นนั้นตั้งอยู่ทางตะวันตกของเขาสอยดาว และ3) ภาษาชองถิ่นตะวันออก อยู่บริเวณอำเภอโป่งน้ำร้อนซึ่งตั้งอยู่ทางตะวันออกของเขาสอยดาว (Isara Choosri, 2002) นอกจากนี้ยังมีการแยกภาษาชองออกเป็น “ชองลอ” และ“ชองเฮิบ” โดย “ชองลอ” คือภาษาชองที่ใช้พูดกันในอำเภอเขาคิชฌกูฏ และ“ชองเฮิบ” คือภาษาชองที่ใช้พูดกันในอำเภอโป่งน้ำร้อน (Martin, 1975) ซึ่งคำว่า “ลอ” และ “เฮิบ” นั้นเป็นคำลงท้ายประโยค

การสำรวจสถานการณ์ทางภาษาในปี 2543 พบว่า จำนวนคนที่สามารถพูดภาษาชองได้ดีมีประมาณ 200 คน ซึ่งล้วนเป็นผู้สูงวัยของจำนวนคนชองทั้งหมดประมาณ 4,000 คน (สุวิไล เปรมศรีรัตน์, 2543) เนื่องจากภาษานี้อยู่ในวงล้อมและได้รับอิทธิพลของภาษาไทยจนเป็นเหตุให้ภาษามีการเปลี่ยนแปลงและพบคำยืมภาษาไทยจำนวนมาก จึงส่งผลให้การใช้ภาษาชองและจำนวนผู้พูดภาษาลดลงอย่างรวดเร็วและมีภาษาไทยเข้ามาปะปนในการใช้เป็นอย่างมาก สำหรับภาษาชองในชีวิตประจำวัน ผู้พูดยังคงรักษาลักษณะเด่นทางเสียงและไวยากรณ์ไว้ได้อย่างสมบูรณ์ ดังเช่นการใช้ลักษณะน้ำเสียงทั้ง 4 เสียง และการใช้คำปฏิเสธ จึงทำให้ภาษาชองเป็นที่สนใจสำหรับนักภาษาศาสตร์และสัทศาสตร์อย่างมาก

ระบบเสียงในภาษาชอง (Siripen Ungsitipoonporn, 2001) ประกอบด้วยหน่วยเสียงพยัญชนะ หน่วยเสียงสระ และลักษณะน้ำเสียงของภาษาชองในตำบลคลองพลู ตำบลตะเคียนทอง ตำบลพลวง อำเภอเขาคิชฌกูฏ และบ้านวังกะแพร ตำบลทับไทร อำเภอโป่งน้ำร้อน

จังหวัดจันทบุรี ซึ่งมีระบบเสียงคล้ายกันประกอบด้วย หน่วยเสียงพยัญชนะ 21 หน่วยเสียง พยัญชนะสะกด 12 หน่วยเสียง พยัญชนะควบกล้ำที่พบในเขตตำบลตะเคียนทอง - คลองพลู มี 12 เสียง และพยัญชนะควบกล้ำพบในตำบลพลวงและบ้านวังกระแพร 11 เสียง นอกจากนี้ภาษาชองมีลักษณะน้ำเสียงสำคัญที่มีลักษณะเด่น กล่าวคือ มีลักษณะน้ำเสียงการกักที่เส้นเสียง (Glottal Constriction) เช่นในคำว่า /suuʔc/ ซู้จ ‘มด’ และ เสียงก้องมีลมตามด้วยการกักเส้นเสียง (Breathy with glottal constriction) เช่นในคำว่า /ŋa̤aʔm/ ง้าม ‘หวาน’

ปัจจุบันระบบลักษณะน้ำเสียงของภาษาในสาขามอญ - เขมร กำลังอยู่ระหว่างการเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบบวรรณยุกต์โดยได้รับอิทธิพลจากภาษาตระกูลอื่น ๆ และในบางภาษาเหลือเพียงลักษณะน้ำเสียงก้องมีลม หรือน้ำเสียงที่มีการกักของเส้นเสียงแต่ไม่ชัดเจน เช่น ภาษามอญ กูย - กวย ญัฮกุร กะซอง เป็นต้น

4) การฟื้นฟูภาษาและวัฒนธรรมชอง

ชาวชองในตำบลคลองพลูและตำบลตะเคียนทอง อำเภอเขาคิชฌกูฏ จังหวัดจันทบุรี ได้มีโอกาสในการดำเนินงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น เพื่อการฟื้นฟูภาษาและวัฒนธรรม ตั้งแต่ปี 2544 - 2554 ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น และศูนย์ศึกษาและฟื้นฟูภาษาและวัฒนธรรมในภาวะวิกฤต สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย มหาวิทยาลัยมหิดล โดยมีกระบวนการทำงานร่วมกันระหว่างชุมชนเจ้าของภาษาและนักภาษาศาสตร์ ซึ่งมีการฟื้นฟูภาษาและวัฒนธรรมที่หลากหลาย เช่น การสร้างระบบเขียนภาษาชอง การผลิตสื่อ นิทาน เรื่องเล่า การนำภาษาชองเข้าไปสอนในโรงเรียนตามหลักสูตรท้องถิ่น และการบูรณาการการเรียนการสอนภาษาชองให้เข้ากับ 8 สาระการเรียนรู้ นอกจากนี้ยังมีโครงการที่ฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรมชาวชองในด้านอื่น ๆ เช่น การพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ฟื้นฟูภาษา - วัฒนธรรมชองให้เป็นแหล่งเรียนรู้ชุมชน และการศึกษาเรื่องพืชคลุ้ม - คล้า (รุ่นทาก - รุ่นเชอ) โดยใช้ภาษาชองเป็นแนวทางในการศึกษา

นอกจากนี้ในการฟื้นฟูภาษาและวัฒนธรรมชอง ยังได้รวบรวมเป็นหนังสือในชื่อเรื่องประสบการณ์การฟื้นฟูภาษาในประเทศไทย กรณีภาษาชอง จังหวัดจันทบุรี ซึ่งแสดงให้เห็นภาพการทำงานฟื้นฟูภาษาและได้ทราบประสบการณ์จริงในการร่วมมือกันระหว่างชุมชนเจ้าของภาษากับนักวิชาการและผู้เกี่ยวข้องอื่น ๆ เช่น ครูโรงเรียน ผู้บริหารระดับท้องถิ่น และแหล่งทุนต่าง ๆ อีกทั้งยังชี้ให้เห็นถึงความตระหนักและความเข้าใจถึงความสำคัญของสถานการณ์โลกและประเทศไทยในปัจจุบันที่มีผลต่อการธำรงอยู่และสูญสลายไปของภาษาอีกด้วย (สุวิไล เปรมศรีรัตน์และคณะ, 2550)

นอกจากกิจกรรมการฟื้นฟูภาษาชาวชองในพื้นที่ดังกล่าวยังได้มีการจัดทำหนังสือ “รักษ์ครัวช์อง” (ชัยณรงค์ อาลัย และจารึก แก้วสว่าง.(บก.), 2556) เป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินงานร่วมกันในโครงการบันทึกรวบรวมเพื่อการสงวนรักษาภาษาและภูมิปัญญาท้องถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์: ภาษาชอง โดยกรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม และโครงการการฟื้นฟู

ของกินพื้นบ้านเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารและสืบสานวัฒนธรรมในกลุ่มชาติพันธุ์โดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) โดยใช้ระบบเขียนภาษาชอง อักษรไทย[6]เป็นเครื่องมือในการบันทึกภูมิปัญญาด้านอาหารพื้นบ้านคาว - หวานของชาวชองที่มีอยู่ในชีวิตประจำวัน รวมทั้งงานบุญหรืองานประเพณีเป็นประจำ รวมทั้งยังมีทำเนียบแม่ครัว และปฏิทินวัฒนธรรมที่บอกเล่าถึงกิจกรรม ประเพณี แหล่งอาหาร และผักตามฤดูกาลในแต่ละเดือน

อีกแง่มุมหนึ่งของการฟื้นฟูภาษาและวัฒนธรรม ในงานวิทยานิพนธ์เรื่อง "การฟื้นฟูภาษากับพรมแดนอัตลักษณ์ชอง" (บานชื่น ผกามาศ, 2559) ได้ศึกษาอัตลักษณ์คนชองผ่านกระบวนการฟื้นฟูภาษาทั้งระบบเขียนชอง อักษรไทยและตัวอักษรชองที่ประดิษฐ์ขึ้นโดยผู้นำในท้องถิ่นได้จัดทำขึ้นเอง พบว่า ชุมชนชองได้รับความสนใจจากบุคคลภายนอกและนักวิชาการมาโดยตลอดทั้งในข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี มานุษยวิทยา คติชนวิทยา ข้อมูลทางวัฒนธรรมและการฟื้นฟูภาษา ซึ่งเป็นเครื่องมือล่าสุดที่ส่งผลต่ออัตลักษณ์ของชุมชนชอง โดยแต่เดิมมีแต่ภาษาพูด แต่การฟื้นฟูภาษาสร้างให้เกิดตัวอักษรสองรูปแบบ ได้แก่ ระบบเขียนภาษาชอง อักษรไทย ที่ชุมชนชองพัฒนาร่วมกับนักวิชาการ พบว่าเป็นการใช้อักษรไทยซึ่งเป็นการทลายพรมแดนทางภาษา และภาษาชอง ตัวอักษรชองที่ประดิษฐ์โดยผู้นำในท้องถิ่น ถือเป็นการเริ่มต้นสร้างเอกลักษณ์ตนเองของชุมชน และเรียกคืนพรมแดนทางภาษาชองกลับคืนมาจากภาษาไทยด้วย

กลุ่มกะซอง

1) ประวัติศาสตร์ชุมชน บ้านคลองแสง

ชาวกะซองตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ตำบลด่านชุมพล อำเภอบ่อไร่ จังหวัดตราด มานานนับร้อยปีส่วนใหญ่มักชอบอาศัยอยู่ตามป่าเขาหรือที่มีน้ำตลอดทั้งปี ผู้อาวุโสในหมู่บ้านเล่าว่ากลุ่มชาวกะซองที่มีอยู่เดิมนั้นเป็นลูกหลานของนักรบหรือผู้ป้องกันประเทศชาติในสมัยพระเจ้าตากสิน ในช่วงนั้นจะมีกลุ่มชนหลายเชื้อชาติที่เข้าออกประเทศจากการสู้รบหรือการค้าขาย กลุ่มคนเหล่านี้มีทั้งกัมพูชา เวียดนาม กุลา มอญ และกะซอง

ปัจจุบันมีชาวกะซองอาศัยอยู่หนาแน่นที่สุดในบ้านคลองแสง หมู่ที่ 3 ตำบลด่านชุมพล อำเภอบ่อไร่ จังหวัดตราด โดยเฉลี่ยคิดเป็นร้อยละ 70 ของคนในหมู่บ้าน โดยเหตุที่ชาวกะซองอาศัยอยู่ที่ตำบลด่านชุมพลเป็นจำนวนมาก เนื่องมาจากชาวกะซองจะต้องคอยระวังตามแนวชายแดนเป็นเวลานาน จนทำให้มีลูกหลานสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ชาวกะซองมีแต่ภาษาพูด มีประเพณีวัฒนธรรมและความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ปัจจุบันมีชาวกะซองที่สามารถพูดภาษากะซองได้จำนวนน้อยมาก เนื่องจากไม่มีการถ่ายทอดการใช้ภาษาจากรุ่นสู่รุ่น ส่งผลให้ประเพณีและวัฒนธรรมมีความถดถอยตามไปด้วย

[6] ระบบเขียนภาษาชอง อักษรไทย ได้พัฒนาขึ้นจากโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2544 และได้รับการรับรองเป็นคู่มือระบบเขียนภาษาชอง อักษรไทย จากราชบัณฑิตยสถานเมื่อปี พ.ศ. 2555

2) สภาพทั่วไปทางสังคมและวัฒนธรรม

วิถีชีวิต และการประกอบอาชีพ

ชาวกะซองนิยมตั้งบ้านเรือนตามรูปแบบดั้งเดิม กล่าวคือ ตัวเรือนเป็นบ้านไม้ ส่วนปัจจุบันนิยมสร้างเป็นเรือนหลังเล็กหรือขนาดกลาง เป็นบ้านปูน ชั้นเดียวตามสมัยนิยม และอาศัยอยู่กันเป็นกลุ่มเครือญาติ ด้านการประกอบอาชีพ ชาวกะซองที่บ้านคลองแสงส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ทำนา ทำไร่ ทำสวน รวมทั้งยังมีบางส่วนที่ยังใช้ชีวิตผูกพันกับป่า เก็บของป่า เก็บผัก ผลไม้ เห็ด และสมุนไพรเพื่อค้าขายและบริโภคในครัวเรือนอยู่บ้าง แต่โดยทั่วไปแล้วในปัจจุบันรายได้จากการเก็บของป่าเป็นเพียงรายได้เสริม

การทำนาข้าวของชาวกะซองเป็นอาชีพที่มีมาเป็นระยะเวลานาน โดยจะเริ่มปลูกข้าวในช่วงเดือนกรกฎาคมถึงเดือนสิงหาคม และเก็บเกี่ยวในช่วงเดือนธันวาคม ข้าวเหล่านี้จะผ่านกระบวนการนวดข้าว ฝัดข้าว และนำข้าวขึ้นยุ้งในเดือนมกราคม สำหรับการบริโภคในครัวเรือนและการขายในลำดับต่อไป นอกจากนี้ชาวกะซองยังนิยมหาของป่าในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนมีนาคมรวมถึงการจับสัตว์และหาปลา ส่วนการปลูกสวนผลไม้ ชาวกะซองมีการปลูกไม่มาก เพียง 2 - 3 ไร่เท่านั้น เนื่องจากผลไม้หลายชนิดสามารถหาได้ในป่า ปัจจุบันชาวกะซองบ้านคลองแสงนิยมประกอบอาชีพการทำสวนยางพาราเพิ่มมากขึ้น โดยสามารถกรีดยางได้เกือบตลอดทั้งปี ยกเว้นในช่วงฤดูร้อน

ประเพณี พิธีกรรม และความเชื่อ

ประเพณี พิธีกรรมและความเชื่อของชาวกะซอง แสดงให้เห็นถึงอัตลักษณ์ของตนเอง โดยพื้นฐานชาวกะซองมีความเชื่อเรื่องผี นับถือผีบรรพบุรุษ และเทพยดาที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตโดยเฉพาะการนับถือพระแม่โพสพซึ่งเป็นเทพยดาผู้รักษาข้าว นอกจากนี้ชาวกะซองยังได้นับถือพระพุทธศาสนาไปพร้อม ๆ กันด้วย

พิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าว

ชาวกะซองจะเริ่มทำนาในช่วงเดือนสิงหาคม เมื่อข้าวเริ่มตั้งท้องในช่วงเดือนกันยายนจะทำพิธีรับขวัญแม่โพสพ โดยใช้ไก่ต้ม ขนมต้มแดง ขนมต้มขาว ส้มโอ มะม่วง ผลไม้รสเปรี้ยว แป้ง หวีและกระจก มาใช้ในการประกอบพิธี นอกจากนี้ยังมีการทำบุญสารทเดือน 10 เพื่ออุทิศผลบุญให้กับบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว โดยลูกหลานจะนำขนมเทียนและข้าวห่อใบกะพ้อไปทำบุญที่วัด จากนั้นในช่วงเดือนธันวาคม ชาวกะซองจะเอาแรงกันเพื่อเกี่ยวข้าว นวดข้าว ฝัดข้าว และในช่วงมกราคมจะนำข้าวขึ้นยุ้ง ชาวกะซองจะประกอบพิธีเชิญแม่โพสพไปยังยุ้งฉางของแต่ละบ้าน โดยใช้ข้าว 1 กำ นำมาเป็นตัวแทนของแม่โพสพ

พิธีไหว้ผีแม่มด

การประกอบพิธีไหว้ผีแม่มด จะตรงกับช่วงประมาณเดือนกุมภาพันธ์ โดยชาวกะซองจะไหว้ผีแม่มดรวมกันครั้งละหลายครอบครัว หรือบางครั้งก็ทำเป็นรายหมู่บ้าน ในการไหว้ผีแม่มด ครอบครัวที่จะประกอบพิธีกรรมจะต้องเตรียมบายศรีและของไหว้ อันประกอบ

ไปด้วย ดอกไม้ น้ำหวาน เหล้า แป้ง กระจก หวี และยังต้องเตรียมอุปกรณ์ประกอบพิธี ได้แก่ ขัน ข้าวสาร ผ้าขาวม้า เพื่อไหว้ผีแม่มดที่จะมาเข้าร่างทรงที่จัดเตรียมเอาไว้ ทางด้านวิถีชีวิต ในเดือนกุมภาพันธ์จะเป็นเดือนที่ชาวกะซองเข้าป่าเพื่อหาของป่ามาบริโภค

พิธีลอยเรือลอยแพ

พิธีลอยเรือลอยแพ ถูกจัดขึ้นในเดือนตุลาคม ซึ่งในเรือและแพนี้จะบรรจุอาหาร เพื่ออุทิศให้กับวิญญาณไร้ญาติ โดยเมื่อนำอาหารไปบรรจุไว้จนเต็มเรือเต็มแพแล้ว ผู้ร่วมพิธีก็จะนำเรือและแพไปลอย โดยจะลอยบนบกหรือจะลอยในน้ำก็ได้

พิธีแต่งงาน

การแต่งงานของชาวกะซอง มีรูปแบบที่เป็นอัตลักษณ์ของตนเอง โดยจะนิยมแต่งงานในช่วงเดือน 4 เดือน 6 และเดือน 12 ซึ่งการแต่งงานจะมี 2 รูปแบบ คือการแต่งงานแบบรักษาใน และการแต่งงานแบบรักษานอก การแต่งงานแบบรักษาใน คือการที่ฝ่ายชายไปทำงานหาบน้ำ หาฟืนบ้านฝ่ายหญิงก่อนที่จะแต่งงาน ซึ่งจะใช้เวลาทำงานก่อนแต่งงานประมาณ 2 เดือน แล้วจึงจะกำหนดวันแต่งงานภายหลัง ส่วนการแต่งงานแบบรักษานอก คือการประกอบพิธีแต่งงานก่อน แล้วค่อยให้ฝ่ายชายเข้าไปทำงานที่บ้านฝ่ายหญิง หลังจากนั้นจึงอยู่ด้วยกัน

การประกอบพิธีแต่งงานชาวกะซองจะมีการแห่ขันหมากเป็นขบวนเพื่อมาสู่ขอฝ่ายหญิงเหมือนประเพณีโดยทั่วไป แต่เมื่อถึงบ้านฝ่ายหญิงแล้วจะแบ่งการประกอบพิธีเป็น 2 ช่วง คือการเซ่นเจ้าที่ที่สถิตอยู่ด้านล่างของบ้านเรียกว่า พิธี “จอกโม๋ย” โดยมี “ครูโจ้จ” เป็นผู้ประกอบพิธี เมื่อเซ่นไหว้เจ้าที่ด้านล่างของบ้านแล้วครูโจ้จจะเริ่มประกอบพิธีแต่งงาน โดยใช้กระบุงใส่ข้าว ไหเปล่าใส่หลอด ไก่ต้ม ผ้าขาว ยอดอ่อนใบกระพ้อมาประดิษฐ์เป็นพุ่มดอกไม้ จากนั้นครูโจ้จก็จะประกอบพิธีเซ่นไหว้ เอาข้าวกับเหล้าให้ทั้ง 2 ฝ่ายรับประทาน ตามความเชื่อว่าข้าวกับเหล้าจะทำให้คู่แต่งงานอยู่เย็นเป็นสุข มีความสุขความเจริญ จากนั้นครูโจ้จก็จะเอาผ้าขาวมาคลุมหัวบ่าว - สาว เอาศีรษะทั้ง 2 โขกกันแล้วพูดเป็นภาษากะซองว่า *“โมย ป๋า เพ้ โพ้น เคนซะแลง ร่ายกะดองเคนซาลอง ร่ายกะนูล”* แปลว่า *“หนึ่ง สอง สาม สี่ มีลูกสาวสิบหกคน มีลูกชายสิบเจ็ดคน”* เสร็จจากนั้นแล้วผู้ที่เข้าร่วมพิธีก็จะเข้ามาผูกมือคู่แต่งงานเป็นการอวยพรและดูดไหเปล่าที่เตรียมไว้ โดยถือว่าเป็นการดูดแรงจากบ่าวสาว เพราะเชื่อกันว่าเมื่อมีการแต่งงานเกิดขึ้น ญาติผู้ใหญ่ก็จะดีใจและมีเรี่ยวแรงในการดำเนินชีวิตมากขึ้นจึงได้อวยพรคู่บ่าวสาวและดูดไห

นอกจากพิธีกรรมและความเชื่อดังกล่าวข้างต้น ชาวกะซองยังจัดประเพณีตามไทยนิยมอีกด้วย เช่น เทศกาลวันขึ้นปีใหม่ ประเพณีวันสงกรานต์ โดยมีการรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่ในชุมชนสรงน้ำพระ การเล่นน้ำ และการก่อพระทราย รวมทั้งการเล่นกีฬาพื้นบ้าน เช่น การเล่นสะบ้า ลูกช่วง วิ่งเปี้ยว วิ่งผลัด เป็นต้น รวมทั้งประเพณีลอยกระทง โดยจะนำกระทงมารวมกันที่วัดเพื่อที่จะให้พระภิกษุสงฆ์สมโภชกระทงในเวลาเที่ยงคืน จึงจะนำกระทงไปลอยในน้ำได้ โดยชาวกะซองเชื่อว่าถ้าไม่สมโภชกระทงก่อน การลอยกระทงก็จะไม่เกิดผลตามที่ตั้งใจไว้

3) ภาษากะซอง

ภาษากะซอง เป็นภาษาในตระกูลออสโตรเอเชียติก ที่มีความคล้ายคลึงกับภาษาชองในจังหวัดจันทบุรี ซึ่งเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไปว่าเป็นภาษาของกลุ่มชนดั้งเดิมในภาคตะวันออกของไทย ทำให้ข้าราชการไทยและคนนอกกลุ่มเรียกชาวกะซอง และภาษากะซองกันโดยทั่วไปว่า “ชอง” (สุวิไล เปรมศรีรัตน์ และพรสวรรค์ พลอยแก้ว, 2548) ต่อมาปี พ.ศ. 2541 คณาจารย์และนักศึกษาปริญญาโทของสถาบันวิจัยภาษา ฯ มหาวิทยาลัยมหิดลได้ไปสำรวจและสัมภาษณ์คนกลุ่มนี้ พบว่า เจ้าของภาษาเรียกตนเองว่า “ชอง” ตามการเรียกของคนทั่วไป แต่ถ้าถามว่าเขาพูดภาษาอะไร เขาก็จะตอบว่า “ย่าย กะซอง” (พูดภาษากะซอง)

ระบบเสียงภาษากะซอง ในหมู่บ้านคลองแสง ตำบลด่านชุมพล อำเภอบ่อไร่ จังหวัดตราด พบว่า ภาษากะซองมี 21 หน่วยเสียง หน่วยเสียงสระเดี่ยว 17 หน่วยเสียง หน่วยเสียงสระประสม 1 หน่วยเสียง ลักษณะน้ำเสียง 4 ลักษณะ พยางค์มี 3 ประเภท คือพยางค์หลัก พยางค์รองและพยางค์นำ คำมี 3 ประเภท คือคำพยางค์เดี่ยว คำสองพยางค์ และคำสามพยางค์ ทำนองเสียงมี 1 ประเภทคือ ทำนองเสียงตก นอกจากนี้ยังพบว่ามีคำยืมจากภาษาไทยในภาษากะซองถึงร้อยละ 55.38 รวมทั้งภาษากะซองกำลังอยู่ในกระบวนการการเปลี่ยนแปลงไปสู่ภาษาที่มีวรรณยุกต์ และในอนาคตอันใกล้คาดว่าภาษานี้จะกลายเป็นภาษาที่มีวรรณยุกต์ เนื่องจากขณะนี้ไม่พบลักษณะน้ำเสียงก้องมีลมในชาวกะซองรุ่นใหม่ (Noppawan Thongkham, 2003: บทคัดย่อ) ส่วนลักษณะโครงสร้างทางไวยากรณ์คล้ายกับภาษาไทยมาก การสร้างคำด้วยการเติมวิภัตติปัจจัย (affixation) ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของภาษากลุ่มมอญ - เขมร กำลังจะสูญหายไปจากภาษานี้ มีคำยืมภาษาไทยจำนวนมากในภาษากะซองโดยเฉพาะคำไวยากรณ์ แสดงให้เห็นว่าภาษากะซองได้รับอิทธิพลอย่างมากจากภาษาไทย ทั้งนี้คาดว่าอีกหนึ่งหรือสองช่วงอายุภาษานี้คงจะสูญหายไป (Sunee Kamnuansin, 2002: บทคัดย่อ)

อย่างไรก็ตาม ผลจากการศึกษาเกี่ยวกับทัศนคติทางภาษาการใช้ภาษาและความสามารถทางภาษาของชาวกะซองใน 3 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านด่านชุมพล บ้านคลองแสง และบ้านปะเดา ตำบลด่านชุมพล อำเภอบ่อไร่ จังหวัดตราด โดยใช้แบบสอบถามจากกลุ่มตัวอย่าง 73 คน พบว่า ชาวกะซองมีทัศนคติในทางบวกต่อภาษาชาติพันธุ์ของตน แต่มีบางคนที่เห็นความสำคัญหรือประโยชน์ของภาษาต่างไป โดยคนหนุ่มสาวจะเห็นความสำคัญหรือประโยชน์ของภาษาชาติพันธุ์ของตนน้อยกว่าคนในกลุ่มวัยอื่น ๆ รวมทั้งคนที่มีการศึกษาในระดับมัธยมจะเห็นความสำคัญหรือประโยชน์ของภาษาชาติพันธุ์ของตนน้อยกว่าคนที่มีการศึกษาในระดับประถมหรือที่ไม่มีการศึกษา นอกจากนี้ยังพบว่าคนหนุ่มสาวใช้ภาษาชาติพันธุ์ของตนน้อยกว่าคนในกลุ่มวัยอื่น ๆ หรือแทบไม่ได้ใช้ภาษาชาติพันธุ์ของตนเองเลย แม้แต่กับสมาชิกในครอบครัวซึ่งเป็นแวดวงที่ใกล้ชิดที่สุด (Suwaphat Chanmekha, 2003: บทคัดย่อ)

4) การฟื้นฟูภาษาและวัฒนธรรมกะซอง

ในปี พ.ศ. 2543 ชุมชนชาวกะซองในบ้านคลองแสง ตำบลด่านชุมพล อำเภอบ่อไร่ จังหวัดตราด มีความต้องการฟื้นฟูป่าชุมชนจึงได้ใช้กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (community - based research) ในโครงการการฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าเขาถ้ำอย่างยั่งยืน บ้านคลองแสง ตำบลด่านชุมพล อำเภอบ่อไร่ จังหวัดตราด โดยมี นายวิเชียร เอกนิกร ประธานชุมชนเป็นหัวหน้าโครงการ ทำให้ได้รับรางวัลวิจัยเด่นจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยในปี พ.ศ. 2549 จากนั้นในปี พ.ศ. 2552 ชุมชนชาวกะซองได้มีการดำเนินงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในโครงการ “แนวทางการพลิกฟื้นภาษากะซองเพื่อสืบทอดให้คนรุ่นหลังอย่างยั่งยืน บ้านคลองแสง ตำบลด่านชุมพล อำเภอบ่อไร่ จังหวัดตราด” ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นในการฟื้นฟูภาษาโดยชุมชนชาวกะซอง ทำให้มีผลงานที่สำคัญ คือ ระบบเขียนภาษากะซอง อักษรไทยเพื่อการบันทึกภาษา และได้นำระบบเขียนดังกล่าวมาบันทึกและรวบรวมคำศัพท์ภาษากะซอง ได้จำนวน 25 หมวด รวมทั้งสิ้น 2,481 คำ

ทั้งนี้ในระหว่างที่ทำโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นประเด็นการฟื้นฟูภาษากะซอง โรงเรียนบ้านด่านชุมพลได้รับงบประมาณสนับสนุนการเรียนการสอนภาษาท้องถิ่นในโรงเรียนจาก สพฐ. ทำให้ชุมชนชาวกะซองบ้านคลองแสงร่วมกับโรงเรียนบ้านด่านชุมพลและมหาวิทยาลัยมหิดล พัฒนาแผนจัดการเรียนการสอนภาษากะซองและผลิตสื่อการเรียนการสอนภาษากะซองออกมาเพื่อใช้สอนในรายวิชาภาษาท้องถิ่น ในระดับชั้น ป.4 โดยมีครูที่ไม่ใช่เจ้าของภาษาเป็นผู้สอน ทำให้ครูผู้สอนภาษากะซองต้องมาเรียนภาษากะซองกับปราชญ์ผู้รู้ก่อนที่จะไปสอนนักเรียนทุกครั้ง อย่างไรก็ตามงบประมาณดังกล่าวไม่มีความต่อเนื่อง ทางโรงเรียนจึงแก้ไขโดยการนำรายได้ส่วนหนึ่งจากการปลูกสวนยางพาราในโรงเรียนมาใช้เป็นงบประมาณการเรียนการสอนภาษากะซองในโรงเรียน แต่ก็กลับพบปัญหาสำคัญในเวลาต่อมา คือเกิดอัคคีภัยขึ้นในโรงเรียน ทำให้เอกสารการเรียนรู้ภาษากะซองถูกไฟไหม้เสียหาย ไม่สามารถนำมาสอนต่อได้ ประกอบกับทางโรงเรียนมีการเปลี่ยนผู้บริหารบ่อยครั้งจึงทำให้การเรียนการสอนภาษากะซองไม่ต่อเนื่องจนต้องหยุดการสอนในที่สุด

ผลการวิจัยอีกประการหนึ่งคือการสำรวจสถานการณ์ทางภาษากะซองในชุมชนซึ่งพบว่า ภาษาหลักที่ทุกคนในชุมชนใช้ในชีวิตประจำวันคือภาษาไทย กลุ่มเยาวชนใช้ภาษากะซองได้น้อยมาก ส่วนกลุ่มผู้ใหญ่มีเพียงครึ่งเดียวที่สามารถสื่อสารภาษากะซองได้ มีผู้พูดภาษากะซองที่สื่อสารได้ดีเหลืออยู่เพียง 16 คนในชุมชนซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นกลุ่มผู้อาวุโสทั้งสิ้น ทำให้ในช่วงที่ประชุมสรุปโครงการ ทีมงานของมหาวิทยาลัยมหิดลในฐานะพี่เลี้ยงการทำงานวิจัยมองเห็นว่าการฟื้นฟูภาษากะซองน่าจะเป็นไปได้ยาก เนื่องจากมีผู้รู้ภาษาจำนวนน้อยมากและคาดหวังว่าโครงการนี้จะเป็นโครงการฟื้นฟูภาษาเพียงโครงการเดียวของกลุ่มกะซอง แต่พี่เสวย เอกนิกรซึ่งอยู่ในที่ประชุมได้แสดงความตั้งใจว่า *“แม้จะมีผู้พูดภาษาน้อยแต่ก็จะพยายามรักษาเอาไว้ให้ได้มากที่สุด จะไม่ยอมให้ภาษากะซองหมดในรุ่นนี้”* จึงได้พัฒนาโครงการต่อเนื่องโดยใช้การเรียนภาษาแบบตัวต่อตัวภายใต้โครงการ “กระบวนการเรียนรู้เพื่อสืบต่อภาษากะซองโดยคนกะซองกลุ่มสุดท้าย”

การฟื้นฟูภาษาภายใต้โครงการ “กระบวนการเรียนรู้เพื่อสืบต่อภาษากะซองโดยคนกะซองกลุ่มสุดท้าย” แบ่งออกเป็น 2 ระยะ ระยะแรกเป็นการเรียนภาษาโดยที่พี่เสวยและกลุ่มผู้ใหญ่ที่สนใจไปเรียนภาษากะซองแบบตัวต่อตัวจากปราชญ์ผู้รู้ในชุมชน เน้นการสื่อสารอย่างเป็นธรรมชาติ เรียนรู้คำศัพท์ในชีวิตประจำวัน จากนั้นจึงค่อยสรุปภาษาที่ได้โดยใช้ระบบเขียนภาษากะซอง อักษรไทยในภายหลัง ส่วนระยะที่ 2 เป็นการนำความรู้ที่ได้จากระยะที่ 1 ไปออกแบบจัดการเรียนการสอนในโรงเรียน ซึ่งในช่วงที่โครงการเริ่มต้นขึ้น ผู้อำนวยการโรงเรียนคนใหม่ที่เป็นชาวเขมรถิ่นไทยจากจังหวัดสุรินทร์ให้ความสนใจและสนับสนุนเต็มที่ แต่ต่อมาผู้อำนวยการได้ย้ายกลับไปดำรงตำแหน่งที่จังหวัดสุรินทร์และมีผู้บริหารคนใหม่ ก็ยิ่งตอกย้ำความไม่มั่นคงในการสอนภาษากะซองในโรงเรียน พี่เสวยในฐานะหัวหน้าโครงการจึงเปลี่ยนแผนเป็นการจัดการเรียนการสอนภาษากะซองให้กับเยาวชนที่สนใจที่สำนักสงฆ์บ้านคลองแสงแทน

ระหว่างที่โครงการวิจัยดำเนินการอยู่นั้น กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรมได้ประกาศให้ภาษากะซองได้รับการขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติสาขาภาษาประจำปี 2558 ตัวแทนชุมชนกะซองได้ไปนำเสนองานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่กรมส่งเสริมวัฒนธรรมพร้อมทั้งได้รับใบประกาศนียบัตร ต่อมาหลังจากขึ้นทะเบียนแล้วภาษากะซองเป็นที่รู้จักมากขึ้นตัวแทนชุมชนได้นำเอาภาษากะซองไปนำเสนอที่นอกชุมชน อีกทั้งชุมชนเองก็ยังเป็นแหล่งศึกษาดูงานด้านภาษากะซองอีกด้วย

ความพยายามของชุมชนกะซองในการธำรงรักษาภาษาและวัฒนธรรมดังกล่าว ได้ถูกกล่าวถึงไว้โดยสังเขปในบทความชื่อ “ภาษากะซอง : เสียงของคนกลุ่มสุดท้ายแห่งดินแดนตะวันออก” โดย ณัฐมน โรจนกุล และ รณกร รักษ์วงศ์ (2558) ซึ่งเป็นบทความที่มีเนื้อหากล่าวถึงคนกะซองทั้งในเรื่องทั่วไป เช่น การตั้งถิ่นฐาน วิถีชีวิต และเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับภาษากะซอง เช่น ลักษณะทางภาษากะซอง อัตลักษณ์ภาษากะซอง สภาวะวิกฤตทางภาษากะซอง และประสบการณ์การฟื้นฟูภาษากะซองด้วยงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นดังกล่าวข้างต้น

กลุ่มซำเร

1) ประวัติศาสตร์ชาวซำเร

ภาษาซำเร อยู่ในตระกูลออสโตรเอเชียติก สาขามอญ - เขมร กลุ่มย่อยเพียริกเชื่อว่าเป็นส่วนหนึ่งของผู้คนที่สืบเนื่องมาจากอาณาจักรเขมรมาแต่โบราณ (สุวิไล เปรมศรีรัตน์ และคณะ, 2547: 157) ซึ่งเป็นกลุ่มชนดั้งเดิมในเอเชียอาคเนย์ ส่วนการอพยพเข้ามาในประเทศไทยนั้นยังไม่มีหลักฐานที่แน่ชัด

งานวิจัยเรื่อง ศัพทานุกรมหมวดคำศัพท์ภาษาซำเร: สื่อสะท้อนโลกทัศน์ของกลุ่มชาติพันธุ์ในภาวะวิกฤติขั้นสุดท้ายของพรสวรรค์ พลอยแก้ว (2547: 3) สันนิษฐานว่าชาวซำเรเป็นกลุ่มที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับชาวซองและกะซอง ได้อพยพจากกัมพูชาเข้ามาอยู่

ในเขตแดนของไทยนานมาแล้ว ปัจจุบันพบผู้พูดภาษาซำเรที่บ้านมะม่วง บ้านนนทรีย์ และบ้านคลองโอน ตำบลนนทรีย์ อำเภอบ่อไร่ จังหวัดตราด นอกจากนี้ยังมีหลักฐานพบในเขตอำเภอสนามชัยเขตและท่าตะเกียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ติดต่อกับประเทศกัมพูชา แต่ในปัจจุบันคนกลุ่มนี้ไม่พูดภาษาดั้งเดิมกันแล้ว (สุวิไล เปรมศรีรัตน์, 2543: 26)

หากใช้หลักฐานจากชื่อเดิมของหมู่บ้านชาวซำเร หมู่บ้านชาวซำเร 3 แห่ง มีชื่อเดิมเป็นภาษาซำเร ได้แก่ บ้านมะม่วง ชื่อเดิมคือ *ซรุกซวก* แปลว่าบ้านมะม่วง ชาวบ้านเล่าว่าหัวหน้าหมู่บ้านสมัยก่อนเป็นชาวซำเร ได้ตั้งหมู่บ้านบริเวณที่มีต้นมะม่วงอยู่มาก (ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของวัดมะม่วง) บ้านนนทรีย์ ชื่อเดิม คือ *ว่าร ก้าย* แปลว่า ทุ่งนอก เดิมเป็นทุ่งที่อยู่ไกลออกไปจากบ้านมะม่วง บ้านคลองโอนเดิมชื่อ *ควง อูร* แปลว่า คลองมัน ศูนย์กลางของชาวซำเรแต่เดิมน่าจะอยู่ที่บ้านมะม่วง เพราะมีจำนวนเชื้อสายชาวซำเรอยู่มากกว่าอีก 2 หมู่บ้าน และจากชื่อเรียกบริเวณทั้ง 3 แห่ง เป็นชื่อภาษาซำเรนั้นมีข้อสังเกตว่า บ้านมะม่วง มีคำว่า “บ้าน” อยู่ด้วย น่าจะหมายถึงบริเวณที่เป็นศูนย์กลางของชุมชน ส่วนคลองโอน หมายถึงบริเวณที่มีคลอง สมัยก่อนนิยมปลูกมันจึงเรียกคลองมัน ส่วนบ้านนนทรีย์ในปัจจุบัน เดิมถูกเรียกว่าทุ่งนอก หมายถึงบริเวณที่อยู่ไกลออกไปและใช้เป็นที่นำศพไปฝังให้ห่างจากหมู่บ้าน

2) สภาพทั่วไปทางสังคมและวัฒนธรรม

ลักษณะภูมิประเทศ

ลักษณะทางภูมิประเทศของตำบลนนทรีย์ อำเภอบ่อไร่ จังหวัดตราด มีสภาพเป็นพื้นที่สูงมีภูเขาล้อมรอบหมู่บ้าน เขาคลองโอนและเขาคลองสะหงาบอยู่ทางทิศเหนือ เขาคลองละกัดและเขาใต้อยู่ทางทิศใต้ของหมู่บ้าน ทิศตะวันออกอยู่ห่างจากชายแดนกัมพูชาประมาณ 5 กิโลเมตร มีทิวเขาบรรทัดมีทิศทางในแนวเหนือ - ใต้ อยู่ถัดจากทิวเขาจันทบุรีไปทางตะวันออก กั้นพรมแดนประเทศไทยกับกัมพูชาโดยตลอด ตั้งแต่อำเภอบ่อไร่ จังหวัดตราด จนสิ้นสุดทิวเขาที่แหลมสารพัดพิษในอำเภอคลองใหญ่ จังหวัดตราด ทิศตะวันตกเป็นทางไปอำเภอบ่อไร่ ซึ่งอยู่ห่างออกไปราว 12 กิโลเมตร มีภูเขาอยู่ไกลออกไป

ลักษณะภูมิประเทศของบ้านมะม่วง บ้านคลองโอน และบ้านนนทรีย์ สมัยก่อนเป็นป่ามีต้นโสม ระกำ คลุ้ม หวาย เถาวัลย์ ไม้ไผ่ ต้นนนทรีย์ มะม่วง เปล้า ชะมวง และต้นยางขึ้นอยู่ทั่วไป ต่อมามีการถางป่าเพื่อทำนา แล้วจึงหันมานิยมทำไร่มันสำปะหลังตามคำแนะนำของเจ้าหน้าที่รัฐบาล ช่วงที่มีการทำเหมืองพลอยในเขตอำเภอบ่อพลอยและบ่อไร่ ก็มีการขุดหน้าดินเพื่อหาพลอยแดงหรือทับทิม ทำให้ดินเกิดสภาพเสื่อมโทรม จากนั้นจึงหันมาทำสวนเงาะ สวนทุเรียน ทำไร่สับปะรด ปลูกต้นไม้บางชนิด เช่น มะม่วงหิมพานต์ พริก สะตอ และมีนายทุนมาลงทุนปลูกต้นปาล์มตามเนินเขาทั่ว ๆ ไป มีแหล่งน้ำ ได้แก่ คลองอ้อ เป็นเขื่อนเก็บน้ำ คลองโอน คลองกุ่ม คลองละกัด และคลองสะหงาบ มีทุ่งนาเป็นที่ลุ่มอยู่ใกล้หมู่บ้าน (พรสวรรค์ พลอยแก้ว, 2547: 80)

วิถีชีวิตชุมชนชาวซำเร

ชาวซำเร จะมีวิถีชีวิตผูกพันกับการเกษตรกรรม โดยเฉพาะการปลูกข้าว ซึ่งมีความสอดคล้องกับสภาพภูมิอากาศ โดยเริ่มจากการทำนาในช่วงเดือนหก หน้าฝน (พฤษภาคม) ในอดีตชาวซำเรนิยมทำนาปี ปลูกข้าวไว้กินเอง เวลาจะดำนาต้องหาวันที่เหมาะสม เป็นวันดี พร้อมกับการประกอบพิธีกรรม โดยใช้หมากพลู ดอกไม้ เชิญพระแม่โพสพมาอยู่ด้วย เรียกมิ่งขวัญมาลงที่ไร่ที่นา มีหม้อใบใหญ่ให้ขวัญข้าวขวัญปลามาอยู่

ในช่วงเดือนเจ็ดถึงช่วงเดือนสิบ (มิถุนายน - กันยายน) ฝนตกชุก มีน้ำมาก จะดำนา ไถนา ปลูกพืช ช่วงเดือนสิบเอ็ด (ตุลาคม) เป็นช่วงปลายฝน ที่พืชผลเริ่มออกดอก เข้าไร่เข้านาไปเก็บเกี่ยว พร้อมกับเป็นช่วงออกพรรษา มีการทำข้าวเม่า ข้าวกระยาสารท

ในช่วงเดือนสิบสองถึงเดือนอ้าย (พฤศจิกายน - ธันวาคม) ช่วงต้นหนาว ชาวซำเรจะเก็บเกี่ยวและฟาดข้าว โดยต้องดูวันหาฤกษ์งามยามดี มีการบูชาข้าวด้วยไก่ เหล้า มัดด้ายขาวที่ต้นข้าว เป็นการทำขวัญข้าว ร้องเรียกทั้ง 4 ทิศ

ช่วงเดือนยี่ (มกราคม) อากาศหนาว เป็นช่วงที่เกี่ยวข้าวเสร็จ จะมีเทศกาลเผาข้าวหลามกิน นอกจากนี้ยังเป็นช่วงที่ออกไปหาหวายในป่า เช่น หวายสะเดา หวายพวน

ส่วนช่วงเดือนสามถึงเดือนสี่ (กุมภาพันธ์ - มีนาคม) จะประกอบพิธีไหว้ผีแม่มดและในช่วงเดือนห้า (เมษายน) เป็นช่วงเทศกาลวันสงกรานต์ มีประเพณีรดน้ำดำหัว และสังสรรค์ร่วมกันในช่วงเทศกาล (พรสวรรค์ พลอยแก้ว, 2547: 81)

ปัจจุบันชาวซำเร ที่บ้านมะม่วง (หมู่ที่ 3) ไม่มีที่ดินสำหรับทำนาแล้ว แต่หันมาประกอบอาชีพทำสวนยางพารา สวนสับปะรด เป็นต้น ส่วนบ้านคลองโอน (หมู่ที่ 4) ยังมีการทำนากันอยู่ แต่จะใช้รถไถนาแทน

3) ภาษาซำเร

ภาษาซำเร หรือภาษาสำเหร่ เป็นอีกภาษาหนึ่งที่นักวิชาการด้านภาษาศาสตร์พบในปี พ.ศ. 2527 และได้บันทึกตัวอย่างคำศัพท์ไว้ราว 300 คำ (ธีระพันธ์ เหลืองทองคำ, 2529) หลังจากนั้นนักวิชาการด้านภาษาศาสตร์โดยพรสวรรค์ พลอยแก้ว ได้ศึกษาเรื่องไวยากรณ์ภาษาซำเร โดยศึกษาทั้งระบบเสียง ระบบคำ และลักษณะโครงสร้างประโยค จากการศึกษาพบว่า ภาษาซำเรมีระบบเสียงพยัญชนะ 21 เสียง หน่วยเสียงพยัญชนะท้าย 13 หน่วยเสียง และหน่วยเสียงพยัญชนะท้ายที่เป็นลักษณะของภาษาตระกูลมอญ - เขมร และต่างจากภาษาไทย ยังคงพบในภาษาซำเร ได้แก่ -c, -ɲ, -h และ -r ส่วนลักษณะน้ำเสียง (register) ของภาษาซำเรอยู่ในช่วงเปลี่ยนแปลงเป็นเสียงวรรณยุกต์ (tone) ที่มี 3 หน่วยเสียง ได้แก่ วรรณยุกต์กลาง, วรรณยุกต์ต่ำและวรรณยุกต์กลาง - ตก (Pornsawan Ploykaew, 2001: บทคัดย่อ)

นอกจากนี้ยังพบว่าสถานการณ์ทางภาษาของภาษาซำเรมีแนวโน้มสูญหายและยากที่จะฟื้นให้กลับมา ดังจะเห็นได้จากลักษณะการใช้ภาษาซำเรในปัจจุบัน แสดงให้เห็นถึงอิทธิพล

ของภาษาไทยอย่างชัดเจน เช่น คำศัพท์พื้นฐาน ครึ่งหนึ่งของข้อมูลประมาณ 3,000 คำ เป็นคำยืมจากภาษาไทย โดยเฉพาะหมวดคำไวยากรณ์ส่วนใหญ่ยืมมาจากภาษาไทย มีการใช้หน่วยเสียงวรรณยุกต์เป็นลักษณะสำคัญในการแยกความหมายของคำ (ควบคู่ไปกับการใช้ลักษณะน้ำเสียง ซึ่งเป็นองค์ประกอบรอง และเกิดเป็นบางครั้ง) นอกจากนี้ยังพบว่าผู้พูดภาษาซำเรได้มีอยู่เพียง 20 คน เด็ก ๆ เรียนภาษาไทยและใช้แต่ภาษาไทยเท่านั้น ในกลุ่มที่ยังพูดภาษาซำเรได้ ก็มักใช้ภาษาซำเรสลับกับภาษาไทยแต่ส่วนใหญ่ใช้ภาษาไทยมากกว่า ทัศนคติต่อภาษาของตนเป็นไปในทางค่อนข้างลบ นับได้ว่าภาษาซำเรเป็นภาษาที่อยู่ในภาวะวิกฤตขั้นสุดท้าย หากเทียบกับบันไดลำดับสถานภาพภาษาของ Fishman (1991) กล่าวคือสภาวะวิกฤตของภาษาในขั้นนี้แทบไม่มีโอกาสที่จะฟื้นฟูให้ภาษาคงอยู่ต่อไปได้อีก โดยคาดการณ์ว่าประมาณ 20 ปีข้างหน้าภาษาซำเรในประเทศไทยก็คงจะสูญหายไป (Pornsawan Ploykaew, 2001: บทคัดย่อ)

นอกจากนี้สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย ยังได้จัดทำสารานุกรมชาติพันธุ์ในประเทศไทยกลุ่มกะซองและซำเร ซึ่งแสดงให้เห็นถึงอัตลักษณ์และวัฒนธรรมของชาวกะซองและซำเร ประกอบไปด้วยเนื้อหาด้านประวัติศาสตร์ชุมชนและการตั้งถิ่นฐาน การตั้งถิ่นฐานในประเทศไทยและการกระจายตัว ลักษณะบ้านเรือน สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติกับการทำมาหากิน สภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม ภาษากะซองและภาษาซำเร การแต่งกาย วัฒนธรรมสุขภาพ อาหารพื้นบ้าน ประเพณีและพิธีกรรม และกิจกรรมในรอบปี (สุวิไล เปรมศรีรัตน์ และพรสวรรค์ พลอยแก้ว, 2548)

ในงานวิจัยเรื่อง พลวัตทางชาติพันธุ์ของคนพลัดถิ่นชายแดนตะวันออก กรณีศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ กะซอง และซำเร โดย ดำรงพล อินทร์จันทร์ (2559) เป็นการศึกษากลุ่มชาติพันธุ์กะซองและซำเรในอำเภอบ่อไร่ จังหวัดตราด ซึ่งพื้นที่ชายแดนภาคตะวันออกของประเทศไทย โดยมีวัตถุประสงค์ในการศึกษาสภาพชีวิตทางสังคมและวัฒนธรรม ตลอดจนทำความเข้าใจบริบททางเศรษฐกิจและการเมืองที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มกะซองและซำเร เพื่อนำไปสู่การอธิบายปรากฏการณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ท่ามกลางกระแสประชาคมอาเซียนและพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษตามแนวชายแดน งานวิจัยนี้มีข้อค้นพบว่ากลุ่มกะซองเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ขนาดเล็กที่ไม่ได้มีบทบาทในเชิงสังคมและการเมืองทั้งในระดับพื้นที่และระดับชาติชัดเจน พลวัตทางชาติพันธุ์ของกลุ่มกะซองที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่สำคัญ เกิดจากข้อค้นพบทางวิชาการด้านภาษาศาสตร์ โดยเฉพาะการเปลี่ยนชื่อเรียกกลุ่มชาติพันธุ์ จากเดิมที่เคยเรียกว่า “ชอง” หรือ “ชองของตราด” เป็นชื่อ “กะซอง” รวมทั้งยังมีการส่งเสริมการรับรู้ชื่อเรียกใหม่เพื่อให้เกิดความแตกต่างทำให้ชาวกะซองเกิดความตระหนักถึงสถานภาพและความสำคัญของภาษาตนเอง จนเกิดพรมแดนทางชาติพันธุ์ (ethnic boundary) ที่ทำให้สังคมมีความแตกต่างหลากหลายมากขึ้นในรูปแบบพหุวัฒนธรรมภายใต้ความเป็นพลเมืองของรัฐเดียวกัน และนำไปสู่การสร้างจิตสำนึกทางวัฒนธรรมผ่านการฟื้นฟูภาษาและวัฒนธรรมในรูปแบบงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

ในส่วนของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นบริบทความเป็นชายแดนของอำเภอบ่อไร่ รวมทั้งกระแสประชาคมอาเซียนและแนวนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษที่มีผลต่อวิถีชีวิตของชาวกะซองและซำเร พบว่า พื้นที่และวิถีชีวิตของทั้ง 2 กลุ่มชาติพันธุ์เปลี่ยนแปลงไปตามบริบททางเศรษฐกิจในสังคมเช่นเดียวกับคนไทยในอำเภอบ่อไร่ จังหวัดตราดและดำเนินชีวิตตามแนวทางการพัฒนาของภาครัฐและหน่วยงานท้องถิ่น ปัจจุบันมีเพียงความเชื่อเรื่องผีที่สะท้อนผ่านพิธีกรรม “ผีแม่มด” ที่เป็นอัตลักษณ์ของทั้งสองกลุ่มอย่างเด่นชัด

โดยสรุปแล้วงานวิจัยนี้ช่วยแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของชาวกะซองและซำเรในบริบทร่วมสมัยของพื้นที่ชายแดนได้เป็นอย่างดี มีการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมของทั้งสองกลุ่มตามแนวคิดพรมแดนชาติพันธุ์ (ethnic boundary) และความชาติพันธุ์ตามแนวทางเสรีนิยมใหม่ ทำให้เห็นถึงตำแหน่งแห่งที่ของความเป็นชาติพันธุ์กับความเป็นชาติในปัจจุบันได้อย่างชัดเจน แต่ถึงกระนั้นเนื่องด้วยงานวิจัยนี้เน้นไปที่พลวัตทางสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในภาพกว้างจึงยังไม่ได้ลงลึกถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระดับปัจเจกโดยเฉพาะในสภาวะการถดถอยของภาษาที่อยู่ในภาวะวิกฤต ซึ่งข้อมูลในส่วนนี้จะช่วยเติมเต็มรายละเอียดในเรื่องการเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ได้อย่างลุ่มลึกมากขึ้นได้

กลุ่มชอุ้ง

1) ประวัติศาสตร์ชาวชอุ้ง

อิสระ ชูศรี (2558) เล่าถึงความเป็นมาของชาวชอุ้ง ที่บ้านทุ่งนา ตำบลหนองเป็ด อำเภอศรีสวัสดิ์ จังหวัดกาญจนบุรี และชื่อเรียกชาวชอุ้งจากหนังสือพระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยคอานามสยามยุทธ และบันทึกการเดินทางของนักมานุษยวิทยาทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศในพระราชนิพนธ์ฯ มีข้อความกล่าวถึง “ข่าสอูด” ไว้หลายแห่ง เดิมทีคนกลุ่มนี้ถูกเรียกว่า “อูด” เป็นชื่อที่ถูกเรียกเมื่อมาลงหลักปักฐานที่กาญจนบุรี หรือ “ชองอูด” จากบันทึกของชิน อยู่ดี ที่เคยศึกษากลุ่มชองจังหวัดจันทบุรีมาก่อน และ “สโอจ” ที่ถูกกล่าวถึงโดย Seidenfaden และ Lebar ที่พบคนกลุ่มนี้ในประเทศกัมพูชา ส่วนชื่อเรียก “ชอุ้ง” ผู้เขียนอ้างถึงการพูดคุยกับ Gerard Diffloth นักภาษาศาสตร์ชาวฝรั่งเศส ว่า สโอจ เป็นชื่อเรียกเชิงดูถูก หมายถึงโรคผิวหนังเช่นเดียวกับอูด ที่แปลว่า ฟืน ในภาษาชอุ้ง ผู้เขียนจึงใช้ ชอุ้ง แปลว่า “คน” แทนชื่อเรียกของอูด ข่าสอูด ชองอูด หรือสโอจ นอกจากนี้ ยังกล่าวถึงความคล้ายคลึงระหว่างภาษาชอุ้ง ในประเทศไทยมีความเหมือนกันกับภาษาชอุ้ง ในประเทศกัมพูชา มากกว่าภาษาชอง จังหวัดจันทบุรี

ปัจจุบันชาวชอุ้งอาศัยอยู่ที่หมู่บ้านทุ่งนา ตำบลหนองเป็ด อำเภอศรีสวัสดิ์ จังหวัดกาญจนบุรี โดยโยกย้ายมาจากหมู่บ้านเดิมประมาณปี พ.ศ. 2520 - 2521 ที่ชื่อว่าหมู่บ้านท่าทุ่งนา ปัจจุบันกลายเป็นเขื่อนท่าทุ่งนา ตั้งอยู่ท้ายเขื่อนศรีนครินทร์ ในตำบลสะเดา อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี

2) สภาพทั่วไปทางสังคมและวัฒนธรรม

ตำบลหนองเป็ด ประกอบด้วย 4 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านเกาะบุก บ้านสามสุ่ย บ้านสองพี่น้อง และบ้านทุ่งนา มีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบสลับภูเขาที่มีความลาดชัน มีบริเวณติดกับอ่างเก็บน้ำเขื่อนศรีนครินทร์ และมีพื้นที่อยู่ในเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าสลักพระ ลักษณะทางกายภาพที่เป็นเขตภูเขา ทำให้ดินบริเวณนี้มีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ มีสภาพเป็นดินทรายและดินที่เกิดจากการสลายตัวของหินที่เป็นกรด จึงไม่เหมาะกับการเพาะปลูก ทำให้ชาวชอุ้งต้องเปลี่ยนวิถีชีวิตจากเดิมที่เคยทำนาต้องเปลี่ยนมาประกอบอาชีพรับจ้าง หรือค้าขาย คนรุ่นใหม่จำนวนมากมักออกไปทำงานในอำเภอเมืองหรือจังหวัดอื่น ๆ ส่งผลทำให้ผู้พูดภาษาชอุ้งลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว และนำไปสู่ภาษาที่อยู่ในภาวะวิกฤตใกล้สูญ

3) ภาษาชอุ้ง

ภาษาชอุ้ง มีลักษณะคล้ายคลึงกับภาษาชอง จ.จันทบุรี และมักมีคนที่เรียกว่าภาษาชอง เนื่องจากภาษาชองใน จ.จันทบุรี เป็นที่รู้จักมากที่สุด วิธีการออกเสียงคำนี้ คือ ให้ตั้งใจว่าจะออกเสียง “ชูง” แต่ให้ทำเสียงสะดุดสั้น ๆ ประมาณกลางสระอู ผลที่ออกมาจะคล้าย ๆ “ชุ - อุง” หรือ “ชู่ง” หรือ “ช - อุ้ง” หรือ “ชอุ้ง - ชอุง” ซึ่งต่างเป็นคำที่มีที่มาเดียวกันคือ คำที่มีความหมายว่า “คน” นั่นเอง คนภายนอกมักเรียกชื่อกลุ่มชอุ้ง แตกต่างออกไปหลายชื่อ ได้แก่ ซะโอจ อูด ชุอุ้ง ซะอูด และชอง

ภาษาชอุ้งมีพยัญชนะ 21 เสียง เสียงสระสั้น - ยาว 18 เสียง ภาษาชอุ้งไม่ใช่ภาษามีวรรณยุกต์ แต่มีลักษณะทางเสียง (suprasegmental) 4 ลักษณะ ได้แก่ เสียงปกติ (clear voice) เสียงบีบสูง (creaky voice) เสียงก้อง มีลม (breathy voice) และ เสียงก้องมีลมบีบสูง (breathy - creaky voice)

จากการศึกษาของนักภาษาศาสตร์ ได้ศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงเนื่องจากการสัมผัสภาษา: กรณีภาษาชอุ้ง (สโอจ) ในประเทศไทยและกัมพูชา ซึ่งศึกษาการเปลี่ยนแปลงเนื่องจากการสัมผัสภาษาโดยอ้างอิงกับอิทธิพลจากภาษาไทยและภาษาเขมร ได้ประเมินอิทธิพลของการสัมผัสภาษาจากการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมของชอุ้งทั้งสองกลุ่ม หลังจากการตรวจสอบอิทธิพลของภาษาไทยและเขมร ระบบเสียงและคำศัพท์ของภาษาชอุ้งถูกนำไปเปรียบเทียบกับ “โพรโตเพียริก” และ “โพรโตมอญ - เขมร” พบว่าภาษาชอุ้งสองถิ่นต่างกันเพราะอยู่แยกกันเป็นเวลานานและเพราะการสัมผัสภาษา แม้วิทยานิพนธ์และบทความวิจัยสองรายการข้างต้นจะเป็นงานด้านภาษาศาสตร์ แต่มีการทบทวนเอกสารประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับการ “พลัดถิ่น” ของกลุ่มชาติพันธุ์ชอุ้งจากประเทศกัมพูชาสู่จังหวัดกาญจนบุรีที่ย้อนกลับไปถึงเหตุการณ์สงครามระหว่างอาณาจักรสยามและอาณาจักรอันนัม ในสมัยรัชกาลที่ 3 (Isara Choosri, 2007)

การศึกษาคำศัพท์ภาษาชอุ้งเพื่อค้นหาการสัมผัสภาษาของชาวชอุ้งในจังหวัดกาญจนบุรีของประเทศไทย เปรียบเทียบกับภาษาชอุ้งในจังหวัดกำปงโสม ประเทศกัมพูชา

(Isara Choosri, 2007; 2009) กล่าวถึง ชอุ้ง หรือเดิมทีเป็นที่รู้จักจากเอกสารเก่าในชื่อ สโอจ เดิมทีมีถิ่นเดิมอยู่จังหวัดกำพดในอดีต ปัจจุบันคือทางตะวันตกเฉียงใต้ของจังหวัดกำปงสม หรือ Krong Preah Sihanouk ในปัจจุบันนี้เป็นหมู่บ้านเพียงแห่งเดียวของชาวชอุ้งในประเทศกัมพูชา เช่นเดียวกันกับชาวขอุ้งในจังหวัดกาญจนบุรีของประเทศไทย ชาวชอุ้งทั้งสองหมู่บ้านแยกขาดจากกันมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2376 ในช่วงสงคราม ไทย - เวียดนาม ในประเทศกัมพูชา หรือที่เรียกว่า "อานามสยามยุทธ"

จากการเปรียบเทียบคำศัพท์ภาษาชอุ้งทั้งสองหมู่บ้านกับลักษณะดั้งเดิมของภาษากลุ่มเพียริก (Proto - Pearic) พบว่าภาษาชอุ้งทั้งสองแห่งนี้มีความแตกต่างกันที่หน่วยเสียงท้าย จึงเสนอให้เรียกชอุ้งในประเทศไทยว่า *"ชอุ้งยูย"* (Chung Yuy) และ ชอุ้งในประเทศกัมพูชาว่า *"ชอุ้งยูล"* (Chung Yul) คำว่า ยูย และ ยูล มีความหมายว่า ฟ้า ชอุ้งใช้ตัวสะกดลงท้ายคำศัพท์ท้ายต่างกันอย่างเป็นระบบ ชอุ้งยูย ได้รับอิทธิพลจากภาษาไทย ทำให้มีการควบรวมเสียง *–l และ *–j ให้ลงท้ายด้วย –j หรือ '-ย' คล้ายระบบเสียงภาษาไทยมากขึ้น ภาษาชอุ้งยูล ยังมีเสียงลงท้าย -l เหมือนโพรโตเพียริก (Proto - Pearic) ในด้านคำศัพท์พบอิทธิพลคำยืมจากภาษาไทยและภาษาเขมร ใน 4 ลักษณะ โครงสร้างไวยากรณ์ภาษาชอุ้งในระดับวลีและประโยคไม่มีอะไรแตกต่างกัน มีการเรียงลำดับคล้ายกับภาษากลุ่มมอญ - เขมรอื่น ๆ คือ ประธาน - กริยา - กรรม เช่นเดียวกันกับภาษาไทยและภาษาเขมร ยกเว้นแต่ระบบคำปฏิเสธแบบคำปฏิเสธซ้อน "ไม่ - (กริยา) - ไม่" ที่ต่างจากภาษาไทย

นอกจากนี้ คำรณ วังศรี (2562) ได้ศึกษารวบรวมวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชาวซะโอจในประเทศไทยด้วยการสัมภาษณ์ชาวซะโอจ จำนวน 15 คน ที่หมู่บ้านทุ่งนา ตำบลหนองเป็ด อำเภอศรีสวัสดิ์ จังหวัดกาญจนบุรี จากจำนวนประชากรซะโอดทั้งหมด 40 - 50 คน 10 ครัวเรือน รวมทั้งยังมีเรื่องของภาษา วิถีชีวิต ประวัติและที่มา ประเพณี ความเชื่อ การละเล่น เพลง และสถานการณ์ชาวซะโอจในปัจจุบัน ชาวซะโอจได้กล่าวถึงภาษาของตนเองไว้ว่า ปัจจุบันมีคนพูดภาษาน้อยลงมาก เป็นอิทธิพลจากกระแสวัฒนธรรมภายนอกและสังคมที่เปลี่ยนไปอย่างรวดเร็ว อดีตผู้ใหญ่บ้านที่เป็นชาวซะโอจเองอยากให้มีการอนุรักษ์ภาษาซะโอจเกิดขึ้นแต่ไม่รู้วิธีการอนุรักษ์ภาษาที่เหมาะสม

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าภาษาชอุ้งจะเป็นภาษาที่อยู่ในภาวะวิกฤตใกล้สูญ แต่ยังมีนักภาษาศาสตร์ได้พยายามบันทึก และจัดเก็บข้อมูลภาษาชอุ้ง ผ่านการเผยแพร่ผ่านเว็บไซต์คลังข้อมูลดิจิทัลของกลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทย หรือ www.langarchive - th.org[7] สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2562 โดยได้บันทึกและเผยแพร่การใช้ภาษาของชาวชอุ้งในปัจจุบัน เป็นส่วนหนึ่งของการบันทึกคลังข้อมูลกลุ่มชาติพันธุ์ เพื่อเผยแพร่ข้อมูลกลุ่มชาติพันธุ์ให้ชุมชนและบุคคลทั่วไปได้รู้จักและเข้าถึงข้อมูลได้ง่าย ไม่ซับซ้อน

[7] ภายใต้การดำเนินงานวิจัยใน "โครงการคลังข้อมูลดิจิทัลของกลุ่มชาติพันธุ์: ส่งเสริมการป้องกัน และดำรงรักษาความหลากหลายทางภาษาและวัฒนธรรมในประเทศไทย" โดยมี ผศ.ดร. ศิริเพ็ญ อึ้งสิทธิพูนพร เป็นหัวหน้าโครงการ

จากการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ทั้ง 4 กลุ่มที่กล่าวมาข้างต้น จะพบว่ามีความแตกต่างกันในแง่ปริมาณของงานวิจัย โดยเฉพาะในประเด็นภาษา รวมไปถึงข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ ตลอดจนประเพณี วัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งสามารถสะท้อนให้เห็นอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์อย่างชัดเจน ทั้งนี้งานที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มชองและกะซองมีปริมาณที่มากกว่างานที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มซำเรและกลุ่มชอุ้งอย่างเห็นได้ชัดเจน ซึ่งสัมพันธ์กับการเป็นที่รู้จักของนักวิชาการภายนอกและจำนวนประชากรของสองกลุ่มแรกที่มีปริมาณมากกว่า โดยเฉพาะกลุ่มชองที่ตั้งถิ่นฐานอยู่หนาแน่นในจังหวัดจันทบุรี

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาในแง่ของพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของกลุ่มชาติพันธุ์ที่พูดภาษาสาขาเพียริกในตระกูลภาษามอญ - เขมร ซึ่งมีอยู่เฉพาะในขอบเขตพื้นที่เล็ก ๆ และกระจัดกระจายอยู่ไม่กี่แห่งในประเทศไทยและกัมพูชา การศึกษาวิจัยในกลุ่มชาติพันธุ์ขนาดเล็กมากอย่างชอุ้งและซำเร นับว่ามีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการเติมเต็มความรู้เกี่ยวกับพัฒนาการและการคลี่คลายทางประวัติศาสตร์ของกลุ่มชาติพันธุ์ที่พูดภาษาสาขาเพียริกทั้งหมด

นอกจากนั้นการศึกษาที่ผ่านมาถ้าหากไม่มุ่งที่จะพรรณนาสถานะทางภาษาและวัฒนธรรมที่เป็นภาพสะท้อนของอดีตที่มีความครบถ้วนกว่าในปัจจุบัน ก็เป็นการวิเคราะห์การปรับตัว - ต่อรองกับการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน หรือไม่ก็เป็นความพยายามที่จะฟื้นฟูภาษาและวัฒนธรรมให้สามารถดำรงอยู่ต่อไปได้อย่างต่อเนื่อง แต่ยังไม่มีการพรรณนาสภาวะและพลวัตการสูญหายของภาษาและวัฒนธรรมจากมุมมองของเจ้าของภาษาและวัฒนธรรมเอง การพยายามพรรณนาสภาวะดังกล่าวย่อมก่อให้เกิดประโยชน์ในการอธิบายการธำรงอยู่และการสูญหายของภาษาและวัฒนธรรมโดยผู้ที่ประสบกับสภาวะนั้นด้วยตนเอง

3. ชีวประวัติของภาษาใกล้สูญ

ภาษาชอง กะซอง ซำเร และชอุ้งเป็นภาษาที่มีจำนวนผู้พูดในระดับที่สามารถสื่อสารได้ในชีวิตประจำวันเหลืออยู่น้อยมากและส่วนมากเป็นผู้สูงอายุ นอกจากนั้นยังไม่พบว่ามีการถ่ายทอดภาษาจากคนในรุ่นที่รู้ภาษาดีไปสู่คนในชั้นลูกหลานในชุมชนภาษาเหล่านี้ สถานการณ์ปัจจุบันบ่งชี้ว่าหากผู้สูงอายุที่มีความรู้ในภาษาเหล่านี้เสียชีวิตไป ภาษาชอง กะซอง ซำเร และชอุ้ง ก็จะตายไปพร้อมกับผู้พูดกลุ่มสุดท้ายเหล่านี้ด้วยในช่วงเวลาหัวเลี้ยวหัวต่อของการสูญไปของภาษาและวัฒนธรรมของกลุ่มชนดังกล่าว โครงการวิจัยนี้ให้ความสนใจกับการบันทึกและพรรณนาสภาวะของการสูญหายภาษาจากสายตาของคนในชุมชนเจ้าของภาษาเอง และเก็บรวบรวมข้อมูลภาษาของผู้พูดกลุ่มสุดท้ายโดยดำเนินการเก็บข้อมูลภาคสนามใน 5 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านวังกระแพร ตำบลทับไทร อำเภอโป่งน้ำร้อน และบ้านคลองพลู ตำบลคลองพลู อำเภอเขาคิชฌกูฏ จังหวัดจันทบุรี (ชุมชนภาษาชอง) บ้านคลองแสง ตำบลด่านชุมพล (ชุมชนภาษากะซอง) และบ้านมะม่วง ตำบลนนทรีย์ (ชุมชนภาษาซำเร) อำเภอบ่อไร่ จังหวัดตราด และบ้านทุ่งนา ตำบลหนองเป็ด อำเภอศรีสวัสดิ์ จังหวัดกาญจนบุรี (ชุมชนภาษาชอุ้ง) โดยใช้แนวทาง “ชีวประวัติทางภาษา” เป็นเค้าโครงของการสัมภาษณ์ โดยการเลือกตัวแทนเจ้าของภาษาจากช่วงวัยที่แตกต่างกัน

ข้อมูลโดยสรุปพบว่าผู้ให้สัมภาษณ์ที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไปจะพูดได้สองภาษาขึ้นไป คือภาษาชาติพันธุ์ของตนเองและภาษาไทย แต่สำหรับผู้ให้สัมภาษณ์ที่มีอายุน้อยกว่านั้นจะพบว่า พ่อแม่เริ่มไม่ถ่ายทอดภาษาชาติพันธุ์ให้กับลูก ดังนั้นจึงสามารถประมาณได้ว่าการหยุดถ่ายทอดภาษาระหว่างรุ่นอายุ (Intergeneration Transmission Disruption) น่าจะเกิดขึ้นในชุมชนภาษาเหล่านี้ประมาณ 2 ชั่วคนแล้ว หรือประมาณ 60 – 70 ปี ทำให้ภาวะสองภาษา (ภาษาชาติพันธุ์ - ภาษาไทย) ค่อย ๆ หายไป เนื่องจากเหตุและปัจจัยภายนอกที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมต่อชุมชนภาษาอย่างรุนแรง ทำให้เงื่อนไขของการธำรงภาวะทวิภาษา (Bilingualism) หมดไปและความจำเป็นในการแสดงอัตลักษณ์ความเป็นไทยทางภาษาเพิ่มสูงขึ้น จนกระทั่งทำให้คนในชุมชนภาษาที่ใช้ภาษาไทยได้เพียงภาษาเดียว (Monolingualism) เพิ่มสูงขึ้นจนกลายเป็นภาวะปกติที่พบในคนส่วนใหญ่ในปัจจุบัน

เมื่อพิจารณาเชื่อมโยงบริบททางประวัติศาสตร์ของประเทศไทย ในช่วงเวลา 70 กว่าปีก่อนหน้านี้เป็นช่วงเวลาที่มีการรณรงค์ให้คนไทยปฏิบัติตนตามแนวทางที่ประกาศไว้ในรัฐนิยม 12 ฉบับที่ประกาศโดยรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งมีประกาศฉบับที่ 9 (ภาษาและหนังสือไทยกับหน้าที่พลเมืองดี) กล่าวถึงเรื่องของภาษาโดยเฉพาะเจาะจง กล่าวคือให้ชนชาติไทยเคารพยกย่องและนับถือหนังสือภาษาไทย รู้สึกมีเกียรติที่ได้ใช้ภาษาไทย ต้องอ่านออกเขียนได้ในภาษาไทยและส่งเสริมให้คนอื่นทำเช่นนั้นด้วย และไม่ให้ถือเอาความแตกต่างทางสำเนียงภาษาเป็นเครื่องสร้างความแตกแยกระหว่างคนไทย ประกาศฉบับนี้สะท้อนอุดมการณ์ว่าชนชาติไทยเป็นชนชาติที่ “เลือดไทย” และ “พูดภาษาไทย” ซึ่งเป็นอุดมการณ์ชาตินิยมที่ส่งผลกระทบอย่างรุนแรงต่อความหลากหลาย

ทางภาษาในประเทศไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาษาที่ไม่ได้อยู่ในภาษาตระกูลเดียวกับภาษาไทย ยิ่งเมื่อพิจารณาถึงการที่กลุ่มภาษาขนาดเล็กเริ่มมีการสัมผัสกับกลุ่มภาษาที่มีขนาดใหญ่กว่าและจำเป็นต้องใช้ภาษาไทยเพื่อเป็นสื่อกลางในการติดต่อกัน จึงทำให้เพิ่มแรงกดดันในการสื่อสารด้วยภาษาชาติพันธุ์ของตนเอง

อย่างไรก็ตาม ผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่ซึ่งไม่ได้รับการถ่ายทอดภาษาจากพ่อแม่ แต่ก็ไม่ได้มีทัศนะที่เป็นลบต่อภาษาชาติพันธุ์แต่อย่างใด เนื่องจากมีความทรงจำที่ดีกับคนรุ่นปู่ย่าตายายและรุ่นพ่อแม่ และคนที่ให้สัมภาษณ์ทั้งหมดเห็นแง่ดีในการธำรงภาษาชาติพันธุ์ แต่ไม่สะดวกที่จะเรียนรู้ เนื่องจากผู้ที่มีความรู้ภาษาชาติพันธุ์ไม่ยอมพูดด้วย หรือไม่สอนให้และไม่สะดวกที่จะเริ่มต้นเรียนรู้ในปัจจุบันเนื่องจากเหลือผู้พูดสูงอายุที่อยู่ห่างไกลกัน ไปมาหาสู่ยากลำบาก ดังนั้นถึงแม้ว่าบางคนจะมีความต้องการที่จะเรียนรู้หรือบันทึกภาษาเอาไว้ แต่ก็ไม่สามารถทำได้อย่างสะดวก

ทุกพื้นที่ยังพบว่าเกิดการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมในชุมชนอย่างฉับพลันและนอกเหนือจากการควบคุมของคนในชุมชน ส่งผลกระทบแง่ลบต่อการธำรงภาวะทวิภาษา (ภาษาชาติพันธุ์ - ภาษาไทย) อาทิ การถูกบังคับให้อพยพโยกย้ายที่ตั้งชุมชนในกรณีของ “ชุมชนภาษาชอุ้ง” การเข้ามาของคนต่างถิ่นจำนวนมาก ในกรณีของ “ชุมชนภาษาชอง” และจำเป็นต้องแสดงอัตลักษณ์แบบเอกภาษา เนื่องจากปัญหาความมั่นคงชายแดนซึ่งได้รับผลกระทบจากภาวะสงครามในกรณีของ “ชุมชนภาษากะชอง” และ “ชุมชนภาษาชำเร” เป็นต้น ซึ่งมีอาณาบริเวณติดกับประเทศกัมพูชา นอกจากนี้ยังเกิดความเปลี่ยนแปลงในช่วงภาวะสงครามกลางเมืองกัมพูชา จากที่ผู้คนในชุมชนสามารถเดินทางไปมาหาสู่กัน เพื่อทำการค้าหรือมีความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติ หลังจากที่เกิดภาวะสงคราม ทำให้คนกลุ่มนี้ไม่สามารถเดินทางไปมาหาสู่กันหรือทำการค้าได้

แม้กระนั้นสิ่งที่พบจากการเก็บข้อมูลภาคสนามในเบื้องต้นก็คือผู้ให้สัมภาษณ์ในกลุ่มอายุห้าสิบกว่าลงมายังมีความต้องการที่จะธำรงภาษาชาติพันธุ์เอาไว้หากทำได้ แต่ก็ไม่ได้มีความรู้สึกต่อต้านที่รุนแรงมากนักหากจะต้องสูญเสียภาษาชาติพันธุ์ไป ทั้งนี้เนื่องจากตนเองไม่ได้รับการถ่ายทอดภาษานั้นอย่างเข้มข้นภายในครอบครัวของตนเองมาตั้งแต่ต้น เพราะใช้ภาษาไทยในครอบครัวกับบุคคลภายนอก และใช้ในสถานศึกษาภาคบังคับมาตั้งแต่ต้น

ผู้ให้สัมภาษณ์ที่มีอายุมากไม่ได้มีความรู้สึกต่อต้านที่จะให้ความรู้เกี่ยวกับภาษาชาติพันธุ์หากมีคนภายนอกหรือลูกหลานสอบถาม แต่ก็ไม่ริเริ่มที่จะถ่ายทอดภาษาให้กับผู้อื่นแล้ว คนรุ่นที่อายุน้อยที่สุดกล่าวถึงความต้องการที่จะให้มีสิ่งอำนวยความสะดวกหรือเครื่องมือในการเรียนรู้ เช่น การเรียนรู้ผ่านแอฟพลิเคชั่น ผ่านโทรศัพท์มือถือ ซึ่งจะช่วยสนับสนุนการบันทึกภาษาชาติพันธุ์เอาไว้ด้วยเหตุผลในการธำรงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม

โดยสรุปการหยุดลงของการถ่ายทอดภาษาระหว่างรุ่นอายุเกิดขึ้นเกือบจะฉับพลันในชุมชนภาษาทั้ง 4 ชุมชน เนื่องจากเหตุและปัจจัยภายนอก ทั้งทางสังคมและทางกายภาพ เมื่อประมาณ 60 - 70 ปีที่แล้ว แต่ก็ไม่ทำให้เกิดทัศนะที่เป็นลบต่อภาษาชาติพันธุ์ในคนรุ่นหลังมากจนกระทั่งต่อต้าน

ความพยายามที่จะธำรงภาษาหรือการฟื้นฟูภาวะสองภาษาแต่อย่างใด หากมีการพัฒนาวิธีการเรียนรู้ภาษาและการบันทึกภาษาที่มีความสะดวกมากยิ่งขึ้นกว่าเดิม

สิ่งที่นอกเหนือจากการคาดการณ์ของทีมวิจัยก็คือในชุมชนที่มีประสบการณ์ในการฟื้นฟูภาษาอย่างชุมชนชองที่ตำบลคลองพลูจะเกิดความรู้สึกมั่นใจน้อยลงในการธำรงภาษา แม้ว่าชุมชนภาษาของจะเป็นชุมชนที่มีการใช้ภาษาชาติพันธุ์เข้มแข็งกว่าในชุมชนภาษาอื่น ๆ โดยเปรียบเทียบก็ตาม การเพิ่มความสะดวกในการเรียนรู้ภาษาและการบันทึกภาษาจึงไม่ใช่สิ่งที่คนในชุมชนภาษาชองให้ความสนใจเหมือนที่อื่น ทั้งนี้เนื่องจากเป็นชุมชนที่ได้ดำเนินการพัฒนาภาษาในลักษณะดังกล่าวแล้ว แต่ไม่ทำให้เกิดผลสัมฤทธิ์ในการธำรงภาษาชาติพันธุ์ที่ยั่งยืนนักในมุมมองของเจ้าของภาษา

3.1 ภาษาชอง

ต.คลองพลู อ.เขาคิชฌกูฏ จ.จันทบุรี

จิ้น คงคาเขียว

คนชองในอดีต

ยายจิ้น คงคาเขียว อายุ 76 ปี เป็นคนชองที่อาศัยที่บ้านคลองพลู มีพ่อแม่เป็นคนชอง ยายเล่าว่าแต่เดิมคนชองในจังหวัดจันทบุรี เดินทางอพยพมาตามลำน้ำ ชายคลอง เข้ามาอยู่ที่เขาคิชฌกูฏ มีอาชีพรับจ้าง ผู้ชายวัยแรงงานจะทำงานขุดทางทำถนนสายสระแก้ว โป่งน้ำร้อน เขาเกลือ สมัยนั้นมีคนชองอยู่ประมาณ 22 หลังคาเรือน ผู้คนอาศัยอยู่ไม่มากส่วนคนที่อยู่บ้านส่วนใหญ่จะทำนา เลี้ยงวัว เลี้ยงควาย หรือรับจ้างปลูกอ้อยได้ค่าจ้างวันละหนึ่งถึงสองสลึง ทำให้พอมีเงินสำหรับใช้จ่าย นอกจากนี้ยังมีชาวจีนมาขายสินค้าตามบ้าน ตามคำบอกเล่าของยายจิ้นว่า *“เมื่อก่อนถ้าอยากได้ผ้า ก็ต้องซื้อจากคนจีน ผ้าถุงผืนละ 6 บาท ถ้าคนจีนไม่มาขาย เราก็ไม่ได้ผ้าถุงใช้”*

จากคำบอกเล่าของยายจิ้นเกี่ยวกับการใช้ภาษาชองในหมู่บ้าน ยายเล่าว่าแต่เดิมคนชองพูดภาษาชองกันอย่างเข้มข้นมาก โดยเฉพาะกับคนในกลุ่มเดียวกัน รุ่นพ่อแม่ ก็พูดกับรุ่นลูก แต่จุดเปลี่ยนที่ทำให้มีการใช้ภาษาไทยเพื่อการสื่อสารกับคนภายนอกคือ มีคนจีน (ชื่อ เจ๊กมุ่ย) เข้ามาตั้งร้านขายของภายในหมู่บ้าน และได้แต่งงานกับสาวชาวชอง (ชื่อจวง) คนชองจึงได้เริ่มหัดพูดภาษาไทยเพื่อสื่อสารเวลาไปซื้อของ ดังคำบอกเล่าของยายจิ้น

“ตอนไปซื้อของที่ร้านคนเจ๊ก แรก ๆ เราก็พูดไม่ชัด เขาไม่เข้าใจเรา เราก็ไม่ได้ซื้อ เราจะไปซื้อไต้ คนชองออกเสียงว่า “ไต” (thiw taj) คนจีนออกเสียงว่า “ไต้” เราต้องกลับมาถามภาษาไทยจากพ่อแม่ ส่วนพ่อแม่ก็จำมาจากคนอื่น”

นอกจากนี้การที่เด็ก ๆ ชาวชองได้เรียนหนังสือ ยังถือเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้คนชองได้ใช้ภาษาไทย โดยเด็กชายจำนวนไม่มากจากบ้านคลองพลู อายุราว 9 - 10 ขวบ ต้องเดินไปเรียนหนังสือกับพระที่วัดตะเคียนทอง อาทิตย์ละ 1 วัน ต่อมาเมื่อมีการจัดตั้งโรงเรียนบ้านตะเคียนทอง ซึ่งถือเป็นโรงเรียนแห่งแรก เด็ก ๆ ที่ไปโรงเรียนก็จะเริ่มพูดภาษาไทย

ยายจิ้นได้ถ่ายทอดภาษาชองให้กับรุ่นลูก (ปัจจุบันลูก ๆ ยายจิ้นอายุราว 50 - 60 ปี) ลูก ๆ สามารถพูดภาษาชองได้ทุกคน ส่วนรุ่นหลานไม่สามารถพูดภาษาชองได้ เนื่องจากพ่อแม่ไม่พูดกับลูก ยายจิ้นย้ำว่า *“หากใครที่อยู่บ้านกับย่ากับยายที่ยังพูดภาษาชองอยู่ ก็สามารถพูดได้ ถ้าได้ออกเสียงบ่อย ๆ ก็จะชิน”*

ปัจจุบันยายจิ้นได้เสียชีวิตลงเมื่อวันที่ 29 สิงหาคม 2563 ที่ผ่านมา นับว่าคนชองได้สูญเสียครูภูมิปัญญาอันทรงคุณค่าไปอีกรายแล้ว

จิ้น คงคาเขียว

ศิริพร ควรสถาน

ภาษาชองคือเครื่องหมายแห่งความกตัญญู

ศิริพร ควรสถาน หรือ "ควร" อายุ 49 ปี มีเชื้อสายชอง ได้เรียนรู้ภาษาชองโดยได้รับการถ่ายทอดมาจากตายายในวัยเด็ก *"เมื่อก่อนใช้ภาษาชอง กับตายาย เขาจะใช้เก็บใบไม้ หรือจะใช้งานเรา เขาจะใช้ภาษาชอง เราก็จะทำให้เขา"* แต่เมื่อโตขึ้นก็ไม่มีโอกาสได้ใช้ภาษาชอง เนื่องจากตนเองต้องออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน เป็นผู้ใช้แรงงานในเขตเมืองอุตสาหกรรมทั้งต่างจังหวัด และเขตปริมณฑลของกรุงเทพ ทำให้ห่างหายจากการได้ยิน ได้ฟัง หรือพูดภาษาชองกับคนในบ้าน

เมื่อศิริพรได้ตัดสินใจลาออกจากงาน และกลับมาใช้ชีวิตอยู่ที่บ้านเกิด จึงทำให้มีโอกาสที่จะได้ยินภาษาชองอีกครั้ง โดยเหตุการณ์ที่ทำให้รู้สึกสะเทือนใจมากที่สุดคือ ช่วงเหตุการณ์ที่พ่อของตนเองใกล้ถึงวาระสุดท้ายของชีวิต ศิริพรเล่าว่า *"ก่อนที่พ่อจะเสีย ก็ไม่รู้ว่าทำไมเขาเพ้อแต่ภาษาชอง เขาพูดแต่ภาษาชอง สงสัยเขาอยู่กับปู่กับย่า เขาใช้ภาษานี้สื่อสารกัน เราก็นึกเสียดาย ทำไมเราฟังพ่อไม่ออก เราพูดกับพ่อไม่ได้ สื่อสารกับพ่อไม่ได้ เราก็ถามตัวเองว่า พ่อเราเป็นชองทำไมเราถึงจะลืมความเป็นชองของตัวเอง"*

จากเหตุการณ์นี้ถือเป็นความทรงจำที่ทำให้ศิริพรเริ่มหันมาสนใจและเรียนรู้ภาษาชองโดยเฉพาะกับคนเฒ่าคนแก่

"หลังจากนั้นเราใช้ชีวิตในปัจจุบัน ก็พยายามคุยกับคนแก่ เวลาไปวัด จะได้ยินเขาพูดภาษาชอง เขามีอะไรเยอะแยะให้เราไปค้นหา คนแก่เขามีความรู้ มีภูมิปัญญาต่าง ๆ เราเสียดาย"

นอกจากนี้ในทัศนะของศิริพร การเรียนรู้หรือการรักษาภาษาชองยังเป็นส่วนหนึ่งของการรู้บุญคุณบรรพบุรุษ เพราะการรักษาภาษาเท่ากับรักษาวัฒนธรรมที่ตกทอดจากคนรุ่นก่อนด้วย เช่น เวลาแต่งงานก็จะจัดแบบวัฒนธรรมชองตามที่พ่อแม่หรือผู้ใหญ่แนะนำ ถือว่าเป็นการแสดงออกถึงความเชื่อฟังและความกตัญญูต่อผู้หลักผู้ใหญ่ด้วย

แม้ว่าการเรียนรู้ภาษาชองของศิริพร จะไม่สามารถทำให้พูดหรือใช้ภาษาชองได้ทั้งหมด แต่การพยายามเรียนรู้ภาษาชอง และวัฒนธรรมคนชองของศิริพรก็เพิ่มขึ้น

"จากที่มันมีน้อย มันก็บวกขึ้น ๆ ตอนนี้ก็พูดได้มากขึ้น เหมือนเวลาเราไปตรงไหน เราก็จะไปคลุกคลีกับคนเฒ่าคนแก่ จะพยายามไต่เต้า ไต่ระดับขึ้นไปเรื่อย ๆ"

นอกจากนั้นศิริพรได้เข้าไปเรียนรู้ภาษาชอง ทำให้ได้รู้จักกับนักกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ภาษาชองด้วย เช่น นายเฉิน ผันผาย นายจารึก แก้วสว่าง เป็นต้น ทำให้ศิริพรกลายเป็นคนที่มีความสนใจในการรักษาภาษาของตนเองมากขึ้นเรื่อย ๆ ทั้ง ๆ ที่แนวโน้มของคนชองในวัยเดียวกันกับศิริพรจะเป็นไปในทิศทางตรงกันข้ามก็ตาม

"เราต้องยอมรับให้ได้ แม้ว่าเราจะรักและอยากที่จะสืบสาน แต่โดยคน ๆ เดียวหรือว่าโดยกลุ่มเฉพาะที่น้อย มันคงเป็นไปได้ยาก"

ศิริพร ควรสถาน

ศิริพรรู้ดีว่า ภาษาชองถือเป็นภาษาที่อยู่ในภาวะวิกฤตใกล้สูญ มีโอกาสสูงที่จะสูญหายในวันข้างหน้า ทำให้รู้สึกเสียดาย แต่ก็ต้องทำใจยอมรับให้ได้ แม้จะมีความหวังอยู่บ้างก็ตาม

"เสียดายที่เมื่อก่อนคนรุ่นเก่าเขาได้สร้าง ได้พูด หรือสื่อสารกันไว้ แต่พอมายุคเรา มันได้หมดไป เราแค่ต้องทำใจ เพราะจะไปยึดติดหรือยึดครองไม่ได้ มันต้องเป็นไปตามสมัย แต่มันจะหายไปหลังจากรุ่นเรา ภาษาชองยังอยู่กับพี่ เพราะว่าพี่พยายามฝึก"

นิตยา วรรณภักดี

ภาษาชอง ความทรงจำแห่งความสุขในวัยเด็ก นิตยา วรรณภักดี หรือมะเหมี่ยว อายุ 37 ปี มีเชื้อสายชอง พ่อแม่เป็นคนชองจบการศึกษาระดับปริญญาตรีจากมหาวิทยาลัยในกรุงเทพฯ และทำงานเป็นพนักงานบริษัท เธอใช้ชีวิตอยู่ในกรุงเทพฯ ได้ระยะหนึ่งจึงย้ายกลับมาอยู่ที่บ้าน จ.จันทบุรี เมื่อถามถึงความทรงจำในวัยเด็ก สิ่งที่เธอจำได้คือ วิถีชีวิต บรรยากาศ และผู้คนที่เธอได้เติบโตมา

"สิ่งที่จำได้ตั้งแต่เด็ก ๆ เลย คือ คนชองจะทำนา แม่จะทำนา เริ่มแรกจะใช้ควาย เพราะเมื่อก่อนเลี้ยงควายเยอะมาก แล้วก็มีทำขวัญข้าว เอาข้าวใส่ยุ้งฉาง เมื่อทำนาเสร็จ ก็จะต้องไหว้ผีปู่ผีย่าแล้วจะต้องทำขนมทุก ๆ วันพระ พวกขนมต้ม ขนมเทียน กระยาสารท เวลาคนเฒ่าคนแก่ที่มาช่วยกันทำขนม เขาจะใช้ภาษาชองกันเป็นส่วนใหญ่"

ความทรงจำทางด้านภาษาชองของตัวเธอ คือภาพบรรยากาศการใช้ภาษาชองภายในบ้าน ในรุ่นตา ยาย และพ่อแม่ รวมทั้งการได้ยินกลุ่มคนต่าง ๆ พูดคุยภาษาชองเวลาพบปะสังสรรค์ ตามงานบุญหรืองานบวช

"ตั้งแต่เกิดมาก็ได้ยิน ไปที่ไหนก็ได้ยิน แต่พอเราอยากจะพูด เขาพูดกับเราแล้ว เขาไม่รู้เรื่อง เขาก็ไม่อยากพูดกับเรา เขาจะไปพูดกับคนโตที่เขาพูดกันรู้เรื่อง แต่พอเราขอว่าสอนให้บ้าง เขาก็จะบอกว่า เดี๋ยวค่อยเรียน เดี๋ยวค่อยพูด พอเราไปเรียนข้างนอก มันก็เลยลืมเลือนภาษาชองไป แล้วมันก็ไม่ได้มีการสืบต่อกันมา ที่บ้านจะมีตายายพูด พ่อแม่พูด พี่เราก็ไม่ได้พูด แต่ ป้า น้า พูดกันหมด ถ้าอยากได้ยินภาษาชองก็จะต้องไปตามงานแต่ง งานบวช เพราะเป็นเหมือนการรวมญาติ เขาก็จะบอกกันว่าตรงนี้มีงานบวช คนชองก็จะช่วยกันทำขนมก่อนวันงาน"

จากคำบอกเล่าของมะเหมี่ยว ทำให้เห็นชัดเจนว่าความสามารถในการใช้ภาษาชองของเธอมีไม่มาก เธอเล่าให้ฟังว่า *"รู้ภาษาชองเป็นบางคำ แค่ 10 เปอร์เซ็นต์ บางคำได้ยินที่พ่อกับแม่พูดบ่อย ๆ อย่างกินข้าว เรียก "ฮอบ ปลอง" ร้อน เรียกว่า "ทุ" ถามว่าไปไหน พูดว่า "เจว ตอง" ก็พอรู้ว่าเขาพูดเรื่องอะไรกัน เราก็ถามเขาว่าแบบนี้ใช่ไหม อย่างนั้นใช่ไหม อยากรู้ อยากถามแต่เวลาถามแม่ว่าทำไมไม่สอนภาษาชอง แม่บอกขี้เกียจ พูดไปก็ไม่รู้เรื่อง อยากพูดได้ เมื่อเทียบกับเพื่อนวัยเดียวกันที่อยู่บ้านตะเคียนทอง เพื่อนยังพูดภาษาชองได้มากกว่า"*

แม้ว่าความสามารถในการใช้ภาษาชองของเธอมีไม่มาก เพราะขาดการถ่ายทอดจากคนรุ่นพ่อรุ่นแม่ แต่เธอยังคงมีทัศนคติที่ดีต่อภาษาชอง แม้ว่าภาษาชองจะไม่มีผลกระทบต่อการทำมาหากินก็ตาม

นิตยา วรรณภักดี

"ณ ตอนนี้ถ้าในการดำรงชีวิตในปัจจุบัน มันไม่ได้มีผลกระทบอะไรกับชีวิตเหมี่ยวเลย แต่ภาษาชองสำหรับเหมี่ยวมันคือ ความสุข แม้ว่าเราจะพูดไม่ได้ แต่เราก็รู้สึกมีความสุขว่านี่คือภาษาหนึ่งที่มันยังมีอยู่"

"เหมี่ยวมองว่า ภาษาชองเป็นภาษาที่พิเศษ แล้วยิ่งพวกป้า หรือแม่เล่าเรื่องเก่า ๆ ให้เราฟัง สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 เขาลงมาจากภูเขา เขาบอกว่าตรงโน้นเคยมีป่าเร่วหอม เขาบอกว่าถ้าพูดภาษาไทยแล้วจะโดนจับ เขาก็พูดภาษาชองกัน เราเลยรู้สึกว่ามันเป็นภาษาพิเศษ มันอยู่กับเรามา"

"การที่เรารู้ว่าเราเป็นเชื้อสายชองอย่างเดียวมันไม่พอ แต่เราต้องรู้รากเหง้าของเราด้วย อย่างเหมี่ยวเกิดมา เราก็อยู่ท่ามกลางความเป็นชอง มันคือรากเหง้า ไม่อยากให้ลืมเหมือนภาษาชองเป็นภาษาของเราไปเรื่อย ๆ"

เธอรู้ดีว่าอีกไม่นานภาษาชองจะต้องสูญหายไปในที่สุด แต่เธอก็ยังมีความหวังว่าจะสามารถสร้างการเรียนรู้เพื่อให้ภาษาชองยังคงอยู่ต่อไปในรุ่นลูกของเธอ

"ในความรู้สึกเรา ถ้าหมดรุ่นพ่อรุ่นแม่ไปแล้ว ภาษาชองก็จะหายไปเลย เพราะเด็กชองสมัยนี้พูดชองกันไม่ได้ เราก็อยากให้มันอยู่ต่อไปเรื่อย ๆ เพราะว่าถ้ารุ่นเราพูดไม่ได้ เราก็จะรู้แค่เราเป็นชอง แต่ถ้ารุ่นลูกเรา เขาก็จะไม่รู้ว่าเขาเป็นอะไร"

"เราอยากมีเด็กรุ่นใหม่มาสานต่อวัฒนธรรมตรงนี้ ที่เขารู้ภาษามากกว่าเรา อยากให้จับกลุ่มแล้วสอนภาษา สอนวัฒนธรรม เด็ก ๆ จะได้เรียนรู้ เราเองก็จะได้เรียนรู้ไปด้วย วันหนึ่งถ้าไม่มีภาษาชอง ลูกหลานเราก็จะไม่รู้จักรากเหง้าของตนเอง แต่ถ้าภาษานี้จะไม่มีอยู่แล้ว เราก็เสียดายใจหายแต่ก็ทำอะไรไม่ได้"

บ้านวังกระแพร ต.ทับไทร อ.โป่งน้ำร้อน จ.จันทบุรี

มาลา กวางทอง

ถ้าภาษาชองจะหายไป เหลือไว้แค่ "ฮอบ ปลอง" ก็ยังดี มาลา กวางทอง อายุ 63 ปี มีเชื้อสายชอง พ่อแม่เป็นคนชอง และสามารถพูดภาษาชองได้ ป้ามีความทรงจำในวัยเด็ก เรื่องความเป็นคนชองที่ผูกพันกับตา ป้าเล่าว่า ตอนอายุ 11 ขวบ ได้ขึ้นเขาไปไร่กระวาน สมัยก่อนทุกบ้านจะมีไร่กระวานอยู่บนเขา ป้ายังจำได้ว่าต้องเก็บรวงกระวานมาย่างบนเขา แล้วตาก็ให้แบกใส่เป้ลงมา 7 กิโล ตาบอกว่าถ้าแบกไหวก็ให้เอาไปขาย จะมีเถ้าแก่มารับ ขายได้ราคาดี เมื่อก่อนคนชองจะห้ามไม่ให้ผู้หญิงขึ้นไปไร่กระวาน เพราะผู้หญิงมีประจำเดือน แต่ตายังเห็นว่าเป็นเด็กเลยพาขึ้นไป ระยะหลังมีผู้หญิงขึ้นไปเยอะ ต้นกระวานก็เหี่ยวลงไปเยอะ ปัจจุบันยังคงมีคนทำกระวานอยู่ 20 - 30 คน แต่หลายคนก็ทิ้งไป 3 - 4 ปี เพราะว่ามีคนเอาช้างมาปล่อยในป่า

"เมื่อก่อนไปป่ากับตา ตาจะปลูกขนำเล็ก ๆ แล้วก็จะชวนว่า "เจว ปรี กระวาน ซา" เขาถามว่า ไปเที่ยวป่ากระวานกัน ป้าก็ตกลงไปกับเขา เวลาไปต้องไปทางสนามกอล์ฟ แล้วไปถึงสวนลิ้นจี่ นอนกับตาคืนหนึ่ง แล้วก็ไปอีกเป็นสวนทุเรียนไปนอนกันอีกคืนหนึ่ง แล้วก็เดินยาวขึ้นไป

มาลา กวางทอง

ถึงสวนกระวาน 2 สวน ต้องมานอนขนำของตาก้อย กับ ตาถินอีกคืนหนึ่ง ตอนเช้าเราก็ไปสวนกระวานของตา อยู่กับตาอยู่เป็นอาทิตย์ สองอาทิตย์ จนกว่าจะเสร็จ ตาก็ลงมาตามคนขึ้นไปแบก มีความรู้สึกอบอุ่น”

“เคยหนีตาลงมาจากป่ากระวาน วิ่งหนีกลับบ้าน ตาก็ตามหา ตาบอกว่า อย่ากลับไปเลย ไปสวนกระวานกับตาก่อน ตาวิ่งตามหลานจนเลือดออกเลย เราก็กลับไปกับตา ตาก็หาปลากระป๋องให้กิน”

เหตุการณ์และความทรงจำเหล่านี้ยังคงอยู่ในใจและความทรงจำของป้ามาลาราวกับว่าพึ่งเกิดขึ้นไม่นาน

“ความทรงจำแบบนี้มันลืมไม่ลง เหมือนกับอยู่ใกล้ ๆ ตลอดเวลา เหมือนพึ่งจะไปวันสองวันนี้ เราไปตรงนั้นตรงนี้กับตา ยังจำเสียงตาได้ นึกสภาพที่วิ่งหนีตาลงมา ก็มีทาก มีปลิงมาเกาะเราก็บอกตาว่า “ตา ปลิงกัด” ตาก็บอกว่าไม่ใช่ เป็นทาก แล้วตาก็เอาน้ำหมากบ้วนลงไป แล้วก็เช็ดให้ มันก็หลุดออกไป”

ป้ามาลาสามารถพูดภาษาชองได้ เนื่องจากได้ยิน ได้ฟัง และได้ใช้ภาษาชองตั้งแต่ในวัยเด็ก พ่อแม่ยังพูดภาษาชองด้วย เมื่อประมาณ 40 - 50 ปีที่แล้ว ชาวบ้านยังใช้ภาษาชองกันทั้งหมู่บ้าน จะทักทายและพูดคุยภาษาชองกันสม่ำเสมอ แม้จะมีการใช้ภาษาไทยปะปนกันอยู่บ้างและพึ่งเริ่มรู้สึกว่าภาษาชองกำลังจะหายไปประมาณ 10 - 20 ปีที่แล้ว

“เริ่มรู้สึกว่าภาษาชองกำลังจะหายไปตั้งแต่ป้าอายุ 48 - 50 หายไปเลย เพราะไม่มีใครพูดกับเราเลย เขาก็ตายจากกันไป นอกจากคนคุ้น ๆ เจอกันก็ทักกันเป็นภาษาชอง “เจว นิ” ถามว่าไปไหน “เจว ติว คอง” ตอบว่าไปซื้อของ เราก็อยากพูดชองตลอด แต่ก็ไม่มีใครพูดด้วย เพราะเราไม่อยากทอดทิ้งเชื้อชาติ อยากเก็บความทรงจำไว้ว่าเราคือคนชอง เราอยากพูดชองในหมู่บ้าน”

ป้ามาลาแต่งงานกับสามี มีเชื้อสายชอง จากคนตำบลทับไทร แต่สามีของป้าไม่สามารถพูดภาษาชองได้ ทำให้ภาษาที่ใช้สื่อสารภายในบ้านส่วนใหญ่เป็นภาษาไทย

“ป้าก็อยากถ่ายทอดให้ลูกให้หลาน เวลากินข้าว ก็เรียก “ฮอบ ปลอง ซา” บางทีก็ถามลูกว่า เจว นิ ซา ไปไหนกันมา เขาก็พยักหน้า แต่ลูกก็ไม่รู้ ก็พยายามแปลให้เขาฟัง ทุกวันนี้เราบอกลูกว่าเราเป็นเชื้อสายชอง อย่าทิ้งนะ”

ปัจจุบันคนพูดภาษาชองได้ภายในหมู่บ้านเหลืออยู่เพียงไม่กี่คน แม้ว่าการใช้ภาษาชองในชีวิตประจำวันจะมีความเข้มข้นน้อยลงไปมาก แต่ป้ามาลาก็มีความพยายามที่จะใช้ภาษาชองกับกลุ่มเครือญาติหรือเพื่อนฝูง เพื่อไม่ให้หายไปจากชีวิต

“ทุกวันนี้ยังใช้ภาษาชองคุยกับเพื่อน ๆ อยู่ เวลาไปวัด อาทิตย์ละครั้งก็ใช้ภาษาชองคุยกัน รู้สึกดีใจ และภูมิใจว่าเรายังได้คุยกัน ไม่ทอดทิ้งภาษา”

ป้ามาลารู้ดีว่าอีกไม่นานภาษาชองก็จะหายไปพร้อมกับคนที่พูดภาษาชองได้ ทำให้รู้สึกเสียใจและเสียดาย แต่ทุกครั้งที่นึกถึงความทรงจำหรือวันเก่า ๆ ทำให้ได้รู้สึกราวกับว่าต่อลมหายใจให้ภาษาชองยังมีชีวิตอยู่

"มันมีความรู้สึกเสียใจ เสียดาย ที่พ่อแม่เราเกิดมาเป็นซอง แล้วอยู่ ๆ มันก็จะหายไปเลย ถ้าภาษาซองจะหายหมด ก็ไม่รู้จะทำยังไง แต่ก็อยากให้มีภาษานี้อยู่ "ฮอบ ปลอง" ก็ยังดี"

3.2 ภาษากะซอง

สมศรี เกตุถึก

ภาษากะซอง ภาษาที่ใช้สื่อสารกับบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว ป้าสมศรี เกตุถึก อายุ 65 ปี เป็นชาวกะซอง บ้านคลองแสง ป้าศรี เป็นผู้รู้ภาษากะซองที่สามารถสื่อสารได้ดีที่ยังคงเหลืออยู่ไม่กี่คน ที่ผ่านมาป้าศรีมีบทบาทสำคัญในโครงการฟื้นฟูภาษาอย่างมาก ป้าศรี เป็นส่วนหนึ่งในการพัฒนาระบบเขียนภาษากะซองอักษรไทย เป็นผู้รวบรวมคำศัพท์ภาษากะซองทำเป็นพจนานุกรมจำนวนกว่า 2,400 คำ เมื่อครั้งที่โรงเรียนบ้านด่านชุมพลได้รับงบประมาณในการสอนภาษากะซองในโรงเรียน ป้าศรีทำหน้าที่เป็นผู้สอนภาษากะซองให้กับครูผู้สอน เมื่อมีโครงการฟื้นฟูภาษากะซองโดยการเรียนรู้ภาษาแบบตัวต่อตัวป้าศรีก็เป็นครูผู้สอนภาษากะซองคนสำคัญของโครงการ

ความสามารถทางภาษากะซอง ป้าศรีนิยามตัวเองว่าสามารถสื่อสารได้ 90 เปอร์เซ็นต์ โดยในวัยเด็กพ่อและแม่ของป้าศรีสื่อสารทั้งภาษากะซองและภาษาไทยในครอบครัว ป้าศรีจึงสามารถสื่อสารได้ทั้งสองภาษาเป็นอย่างดี ต่อมาเมื่อป้าศรีมีครอบครัว มีเพียงลูกชายป้าศรีและลูกสะใภ้เท่านั้นที่สามารถสื่อสารภาษากะซองกับป้าศรีได้บ้าง

ทุกวันนี้ป้าศรีจะสื่อสารภาษากะซองใน 2 โอกาสเท่านั้น คือ สื่อสารภาษากะซองเวลาที่ไม่อยากให้คนอื่นรู้เรื่องราวที่พูด กับการใช้ภาษากะซองเวลาเอาอาหารไปไหว้พ่อแม่ที่ล่วงลับไปแล้วในทุกวันพระเท่านั้น การสื่อสารภาษากะซองในโอกาสหลังจะเป็นการสื่อสารที่ทำให้ป้าศรีมีความสุข

"...รู้สึกมีความสุขที่ได้พูดภาษาท้องถิ่นและเป็นภาษาของแม่ เวลากราบไหว้แม่หรือว่าเอาอาหารหวานคาวไปไหว้แม่ ป้าก็ใช้ภาษานี้แหละพูดกับแม่ที่เสียไปแล้ว เรียกให้มากิน มาอยู่ ป้าจะใช้ภาษากะซอง...."

"...แม ยิ่บ เคน โอจ อาฮารวานคาว อึฮ แม ยิ่บ กีย ยิ่บ ชา นา หมายถึงว่า วันนี้ลูกเอากับข้าว อาหารหวานคาวมาให้แม่กิน แม่เชิญกิน เชิญอยู่นา

เจว วั่ด เจว วา มัย โอจ ตะราง เคน ตะราง ชู เจว เลอ กินแล้วก็ให้ไปวัดไปวา อย่าเอาขวัญลูกขวัญเต้าไปนา ให้ลูกเต้ามีแต่ความสุขความเจริญ..."

ทุกวันนี้มีคนที่สื่อสารภาษากะซองกับป้าศรีได้ดีมีเพียง 4 คนเท่านั้น คือป้าสุคนธ์ ป้าแจ่ม ป้ารำไพ และป้าต่วน ส่วนกับเสวยที่ทำโครงการฟื้นฟูภาษาและเรียนรู้ภาษากะซองผ่านกิจกรรมในโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นก็พอสื่อสารได้บ้างแม้ว่าจะไม่ถูกต้องทั้งหมดก็ตาม สิ่งเหล่านี้ทำให้ป้าศรีรู้ว่าภาษากะซองมีโอกาสสูญหายไปในที่สุด ซึ่งก็ทำให้ป้าศรีรู้สึกเสียดายทุกครั้งที่นึกถึง

"...เสียดาย และเสียใจด้วย ที่ว่าภาษาท้องถิ่นเรากำลังจะหายไป เสียดายมาก ๆ ผ่านมาประมาณ 10 ปีได้ ที่มันเริ่มทยอยหายไปเรื่อย ๆ คนที่พูดเป็นก็เริ่มเสียชีวิตไป มันเริ่มจางไปเรื่อย ๆ"

สมศรี เกตุถึก

เสวย เอกนิกร

"ถ้าฉันพูดได้ ฉันคือฮีโร่" เสวย เอกนิกร เป็นชาวกะซอง บ้านคลองแสงที่มีพ่อแม่พูดภาษากะซอง เติบโตอยู่ในชุมชนที่มีผู้ใหญ่พูดภาษากะซองกันทั้งชุมชน วิถีชีวิตของชุมชนในช่วงวัยเด็กของเสวยยังคงพึ่งพิงธรรมชาติอยู่มากเด็ก ๆ วิ่งเล่นตามทุ่งนา ถ้าเป็นช่วงฝนตกก็จะออกไปจับปูที่อยู่ในนา และจับลูกปลาที่อยู่ตามหัวคันนา พ่อแม่ของเสวยก็เหมือนกับชาวกะซองคนอื่น ๆ ในชุมชนที่คนในรุ่นพ่อแม่พูดภาษากะซองเมื่ออยู่ด้วยกัน แต่เมื่อมีลูกก็สอนเฉพาะภาษาไทยให้กับลูก เสวยจึงไม่ได้พูดภาษากะซองเมื่ออยู่ในครอบครัว แต่ก็ยังคงได้ยินภาษากะซองอยู่บ้างทั้งภายในบ้าน รวมทั้งได้ยินคนในชุมชนที่พูดกัน

"เขาไม่พูดภาษากะซองใส่เรา แต่เราก็ได้ยินเขาพูด เวลาใครมาเขาก็พูดกัน ทักทายกันด้วยภาษากะซอง อย่างเช่น ไปไหนก็ถาม "เจว นี" หรือ "ฮอบ กล็อง นาน" เขาก็จะถามกันอย่างนี้ ไปไหน กินข้าวหรือยัง "ท่อ ม็อง ปี" ทำอะไร เขาก็จะถามกันแบบนี้"

ด้วยความที่ยังคงได้ยินภาษากะซองอยู่บ้าง เสวยจึงพอรู้ภาษากะซองของกลุ่มผู้ใหญ่อยู่พอสมควร เพียงแค่พอจับใจความได้ว่าภาษากะซองที่สื่อสารกันนั้นว่าด้วยเรื่องอะไร แต่ก็จะไม่รู้รายละเอียดลึก ๆ เสวยเปรียบเทียบถึงการเรียนรู้ภาษากะซองของตนเองในวัยเด็กว่าเป็นแบบ "ครูพักลักจำ"

"...เราก็ครูพักลักจำ ว่าเขาพูดแบบนี้ เป็นคำแบบนี้นะ ได้ประมาณหนึ่ง แต่เวลาเขาคุยกันเป็นเรื่องเป็นราวเราจะงงว่าเขาคุยอะไรกัน เราได้แค่จับใจความว่าเขาพูดเขาจะพูดเรื่องช้างนะ แต่ช้างมันเป็นยังไงต่อ พี่ก็ไม่รู้เลยค่ะ..."

ต่อมาแม่ของเสวยเสียชีวิต พ่อของเสวยจึงเป็นม่าย แต่ด้วยเหตุที่พ่อของเสวยรู้จักคนมากเป็นคนกว้างขวาง ลุงที่เป็นกำนันจึงชวนให้พ่อของเสวยค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าตามที่ต่าง ๆ ทั้งในประเทศไทยและในประเทศกัมพูชา ซึ่งพ่อของเสวยจะค้าขายโดยการใช้เรือเดินทางลัดเลาะตามเส้นทางธรรมชาติไปค้าขายในประเทศกัมพูชา ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากหมู่บ้านคลองแสง มีเพียงแต่เขาบรรทัดกั้นเท่านั้น

"...สมัยตอนเด็ก ๆ พี่อยู่ริมคลอง เรือที่มาเป็นเรือหางยาว พี่ก็ตื่นเต้น พอเรือมาพี่ก็ไปดู พ่อก็จะมีขนม เดี๋ยวนี้เขาเรียกว่าขนมนางเล็ด แต่ก่อนเขาเรียกขนมขาหมู มันก็ยาวประมาณเท่านี้ ถ้าเราได้กิน เราก็ดีใจว่าเรามีขนมกิน มันเป็นภาพติดตาพี่ ก่อนนั้นพ่อพี่ก็วิ่งเรือขายของอย่างนี้อ่ะค่ะ ก็ติดตา ติดใจอยู่ทุกวันนี้..."

ด้วยเหตุที่พ่อของเสวยทำอาชีพในการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าในหลายพื้นที่ จึงทำให้พ่อพูดได้หลายภาษาทั้งภาษากะซอง ภาษาไทย และภาษาเขมรกัมพูชา

อย่างไรก็ตามจากการที่คนในรุ่นของพ่อแม่เสวยไม่พูดภาษากะซองกับลูก กว่า 40 ปี ต่อมาภาษากะซองที่บ้านคลองแสงจึงเจือจางลงไปเรื่อย ๆ จนในปัจจุบันคนอายุ 40 ปีขึ้นไปก็ไม่สามารถพูดภาษากะซองได้เลย แม้กระทั่งคนอายุเกือบ 60 ปี ก็มีหลายคนที่พูดภาษากะซองไม่ได้ คนที่พูดได้จึงอายุมากกว่า 60 ปีขึ้นไปและมีจำนวนไม่มากนักในชุมชน

เสวย เอกนิกร

ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2552 เสวยในวัย 40 กว่าปี มีโอกาสได้ทำงานเพื่อการฟื้นฟูภาษากะซอง ในโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น โดยมีคณะทำงานของมหาวิทยาลัยมหิดลเป็นพี่เลี้ยง ส่วนเสวยเป็นหนึ่งในนักวิจัยชุมชนที่ทำงานฟื้นฟูภาษากะซองทำให้มีโอกาสได้ทำระบบเขียนภาษากะซองอักษรไทย การเป็นผู้ช่วยป้าสมศรีในการเก็บรวบรวมคำศัพท์ภาษากะซอง การผลิตสื่อการเรียนรู้ภาษากะซองให้กับโรงเรียนบ้านด่านชุมพล จนกระทั่งโครงการจบในปี พ.ศ. 2553 พี่เลี้ยงนักวิจัยท้องถิ่นและอาจารย์จากมหาวิทยาลัยมหิดลเข้ามาสรุปโครงการฟื้นฟูภาษาและมีข้อสรุปว่าภาษากะซองอยู่ในภาวะวิกฤตมาก ผู้รู้ภาษามีจำนวนน้อยมาก การฟื้นฟูภาษาน่าจะหยุดอยู่แค่โครงการนี้ แต่เสวยคิดว่าตัวเองและทีมงานยังอยากฟื้นฟูภาษาต่อไปอีก ไม่อยากให้ภาษาหมดในรุ่นของตัวเอง จึงชี้แจงและแสดงความตั้งใจจริงกับทางคณะของมหาวิทยาลัยมหิดล อาจารย์มองเห็นความมุ่งมั่นของเสวย จึงพัฒนาโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อการฟื้นฟูภาษากะซองโครงการใหม่ ที่มีเสวยเป็นหัวหน้าโครงการและมีกิจกรรมหลักในการเรียนภาษาแบบตัวต่อตัว ระยะแรกจะเป็นการที่ทีมงานเรียนภาษากับปราชญ์ผู้รู้ภาษาในชุมชน ส่วนระยะที่สองคือการออกแบบการเรียนการสอนภาษากะซองให้กับเยาวชนในชุมชน เพื่อการสืบทอดภาษา

การเรียนรู้ภาษากะซองแบบตัวต่อตัวภายใต้โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นทำให้เสวยมีโอกาสได้พูดคุยภาษากะซองกับผู้รู้ภาษาในหมู่บ้านมากขึ้น การเรียนรู้ตามแนวทางดังกล่าวเน้นการสื่อสารอย่างเป็นธรรมชาติโดยเป็นการพยายามใช้ภาษากะซองในการสื่อสารทั้งหมด

“...เวลาพี่ไปบ้านป้าต่วน ป้าต่วนจะพยายามถ่ายทอด แกพยายามไม่คุยไทย บอกยายไม่ต้องคุยไทย ถ้าหนูสงสัยหนูจะถามยายนะว่าอันนี้อะไร พี่ก็ฟังไป ก็ฟังไปเรื่อยว่า อ๋อแกก็พยายามพูดประโยคให้พี่ฟัง ประโยคนี้มันพูดเป็นแบบนี้ ๆ”

เหมือนอย่างเช่นแกจะถามว่า “วันนี้มึงไปไหน ทำอะไร มึงมานี่มึงกินข้าวหรือยัง” แกก็จะพูดประโยคยาว ๆ แบบนี้กับพี่ พี่ก็ฟังได้นะ แต่พอพี่จะกลับมาพูด เอ้า จับไม่ถูก แต่เป็นคำเข้าใจว่ายายถามว่า วันนี้มึงไปไหนมา “โป ยิบ ซัน นี โป ฮอบ กล็องนาน” “มึงกินข้าวหรือยัง...”

การเรียนรู้เพื่อการฟื้นฟูภาษากะซองด้วยวิธีการข้างต้นทำให้เสวยรู้ภาษากะซองมากขึ้น เสวยเปรียบเทียบว่าตัวเองรู้ภาษากะซองประมาณ 30 เปอร์เซ็นต์ คือรู้คำศัพท์ รู้ว่าสิ่งไหนมีชื่อเรียกว่าอะไรในภาษากะซอง การสนทนาเบื้องต้น แต่ก็ยังมีข้อจำกัดในเรื่องการเรียบเรียงคำศัพท์เหล่านั้นให้เป็นประโยคเพื่อการสื่อสารในเรื่องทั่ว ๆ ไปได้ เมื่อจะไปถ่ายทอดแก่เยาวชนต่อก็จะเป็นไปในลักษณะเดียวกัน

“การเรียนหรือการท่องมันไม่เหมือนการพูด ถ้าเราพูดทุกวัน คุยทุกวันมันอาจจะซึมซับมากกว่านี้ แต่ตอนนี้คือถ้าพี่พูด พี่ก็จะพูดเฉพาะคนที่รู้อีก ถ้าไปพูดกับเด็กที่ไม่รู้ มันก็ไม่รู้ แต่พี่ก็จะพยายามบอกเขาว่าอันนี้พูดเป็นแบบนี้ แต่ว่าเราก็ไม่สามารถร้อยเรียงถ้อยคำให้กับเขาได้ แต่เราก็จะพยายามสอนแค่ศัพท์ว่า กินข้าว อาบน้ำ กินน้ำ อย่างนี้ค่ะ พี่ก็จะพูดให้ลูกหลานได้ฟังประมาณนี้อย่างเดียว คือพูดเท่าที่เราจำได้”

การทำโครงการฟื้นฟูภาษากะซองอย่างต่อเนื่องส่งผลให้ภาษากะซองเป็นที่รู้จักมากขึ้น มีสารคดีพันแสงรุ้งมาถ่ายทำในชุมชน เสวยมีโอกาสได้ไปนำเสนอเรื่องภาษากะซองและการทำงานฟื้นฟูภาษากะซองที่กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม อีกทั้งยังมีผู้สนใจ นักเรียน นักศึกษาเข้ามาศึกษาเรียนรู้เรื่องชาวกะซองถึงในชุมชนมากขึ้น อย่างไรก็ตามในการทำงานฟื้นฟูภาษากะซอง เสวยมีความตั้งใจเป็นอย่างมากที่จะรู้ภาษากะซองและสื่อสารภาษากะซองให้ได้สัก 50 เปอร์เซ็นต์ของภาษากะซองทั้งหมด แต่ด้วยข้อจำกัดหลายประการทั้งเรื่องจำนวนผู้รู้ภาษา เรื่องของวิธีการเรียนรู้ภาษาจึงทำให้ไม่สามารถทำได้ตามที่ตั้งใจไว้ได้ เสวยจึงรู้สึกเสียดายเป็นอย่างมากที่ได้เรียนรู้ภาษาของตนเองตั้งแต่ในวัยเด็ก

“...เสียดายมาก เสียดายที่สุด เสียดายว่าทำไมเราเป็นลูกหลาน ทำไมเราไม่เห็นคุณค่าภาษาตนเอง พอสุดท้ายมีหน่วยงาน มีนักศึกษาที่เขาอยากค้นคว้าหากลุ่มชาติพันธุ์ เขายังเห็นความสำคัญของเรา แต่เราอยู่กับต้นตอเรา เราไม่เห็นอะไรเลย ก็เสียดาย เสียดายมาก...”

ในที่สุดแล้ว ด้วยบริบทของชุมชนและสถานการณ์ทางภาษากะซองที่มีอยู่ในปัจจุบันอาจจะไม่ทำให้ภาษากะซองกลับมามีผู้พูดได้เพิ่มมากขึ้นไปกว่านี้ แต่เสวยก็ยังคงมีความมุ่งมั่นที่จะนำความรู้ที่ตัวเองมีอยู่ไปใช้ถ่ายทอด อีกทั้งปลูกจิตสำนึกให้กับลูกหลานเชื้อสายกะซองได้เห็นคุณค่าของภาษาตัวเองต่อไป แม้จะพูดภาษากะซองไม่ได้ก็ตาม

“....พี่ว่ายืดอายุมันอาจจะไม่ยืด แต่ว่าในส่วนตัวของพี่ พี่คิดพี่จะพยายามถ่ายทอด พี่จะพยายามทำให้เขาได้เห็นคุณค่า เหมือนเด็กเขาอาจพูดไม่ได้ แต่เขาจะได้เห็นความสำคัญว่าภาษาของตัวเองมันบ่งบอกถึงรากเหง้า ถึงการเป็นอยู่ การรู้รักสามัคคีในหมู่ในคณะของเราว่า ถ้าเรารู้จักรากเหง้าของเรา เราก็จะไม่แตกแยก เราก็จะเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เราก็จะได้ใช้ชีวิต ตอนนี้เหมือนกับชีวิตที่เราอยู่มันลำบากมากขึ้น ๆ แต่ถ้าเราเอาตรงนี้มา แล้วให้เขาได้เห็นว่าวิถีชีวิตครั้งก่อนเราอยู่กันยังไง เราใช้ภาษายังไง พอความเป็นอยู่แบบนี้เกิดขึ้นมันมีแต่สิ่งดี ๆ มันก็เลยทำให้พี่คิดว่าอีก 50 เปอร์เซ็นต์ที่เหลือพี่จะต้องสร้างให้เขาเห็นคุณค่าของภาษาของพี่ให้ได้....”

แม้ภาษากะซองจะอยู่ในภาวะวิกฤตระยะสุดท้าย แต่ประสบการณ์การทำงานฟื้นฟูภาษากะซองที่ผ่านมาของเสวย ทำให้เสวยรู้ว่าภาษากะซองมีความสำคัญกับจิตใจตัวเองขนาดไหน อีกทั้งทำให้เสวยเปรียบเทียบตัวเองว่าเป็นวีรสตรีที่กำลังรักษาภาษาของตัวเองไว้

“...มันเป็นคุณค่าของจิตใจ เพราะถ้าพี่พูดได้ พี่คิดว่าฉันคือฮีโร่คนหนึ่งนะที่พูดภาษาได้ ฉันก็เป็นคนหนึ่งที่ฉันดูแลภาษาฉันได้ มันก็เป็นความภาคภูมิใจของพี่ถ้าพี่พูดได้ เพราะทุกคนเขาไม่รู้หรอกว่าภาษาของเราสำคัญอย่างไร แต่เราต้องรู้ตัวเราเองว่าภาษาของเราสำคัญที่สุด...”

จันทรา คงทน

ภาษานี้มีค่า แต่หนทางกลับมืดมน จันทรา คงทน หรือ จอย นิยามตัวเองว่าเป็นเชื้อสายกะซองครึ่งหนึ่ง เนื่องจากพ่อของจอย เป็นคนเชื้อสายอื่น ส่วนแม่มีเชื้อสายกะซอง 100 เปอร์เซ็นต์ เนื่องจากตากับยาย (พ่อแม่ของแม่) เป็นเชื้อสายกะซองทั้งหมด จอยไม่เคยเรียนรู้ภาษากะซองมาก่อน แม่ไม่เคยพูดภาษากะซองกับจอย เพราะยายไม่เคยพูดภาษากะซองกับแม่ แต่จอยก็เคยได้ยินยายพูดภาษากะซองอยู่บ้างแต่ยายก็ไม่เคยพูดภาษากะซองกับจอยเลย

ต่อมาจอยแต่งงานกับชาวกะซองที่บ้านคลองแสง จอยจึงได้ยินและรู้ภาษากะซองเพิ่มมากขึ้นจากการที่ย้ายมาอยู่ที่นี่ จอยเคยเอาภาษากะซองที่รู้จากบ้านคลองแสงไปถามยายต่อทำให้ยิ่งชัดเจนว่าเป็นภาษาเดียวกัน แต่ยายเองก็ไม่ได้รู้ภาษากะซองมากเท่าไหร่ ดังที่จอยสังเกตเห็นตอนงานแต่งงานของตัวเอง

"...ตอนแต่งงานก็คือพิธีแต่งงานก็เป็นพิธีกรรมเดียวกัน คนที่ทำพิธีกรรมให้ก็พูดภาษากะซอง แต่ยายฟังไม่รู้เรื่อง..."

การที่ได้มาอยู่บ้านคลองแสง นอกจากจะทำให้จอยได้ยินภาษากะซองมากขึ้นแล้ว ยังทำให้จอยได้มีโอกาสได้ทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นประเด็นการฟื้นฟูภาษากะซอง ซึ่งยิ่งทำให้จอยได้เรียนรู้ภาษากะซองมากขึ้นผ่านการทำงานวิจัยในโครงการ

"...หนูเองได้ภาษาตอนทำวิจัยภาษากะซอง จากเดิมคือไม่รู้เลย แล้วก็มาได้เข้าทีมวิจัยก็ได้รวบรวมคำศัพท์ ก็ได้เป็นคำ ๆ ช่วงที่ทำวิจัยก็คือพอยาย ๆ พูดมาเป็นประโยคเราก็พอที่จะฟังได้เหมือนภาษาอังกฤษ ที่เรารู้เป็นคำ ๆ แล้วก็แปลเป็นประโยคได้ ตอนนี้คือได้เป็นคำแต่สำเนียงยังไม่ได้..."

นอกจากการทำงานวิจัยจะทำให้จอยได้รู้ภาษาแล้ว ในขณะเดียวกันยังทำให้จอยเกิดความตระหนักถึงคุณค่าของภาษากะซองไปพร้อม ๆ กับความรู้สึกหดหู่ที่ภาษากะซองมีแนวโน้มที่จะสูญหายไปจากโลกนี้ด้วยทั้งที่มีความพยายามในการฟื้นฟูภาษากันอย่างเต็มที่แล้ว

"...การทำวิจัย ทำให้เรารู้สึกว่า เฮ้ย.... ภาษาของเรามีค่าขนาดนี้เลยนะ มีคนเขาเล็งเห็น เพราะฉะนั้นเราก็พยายามเก็บรวบรวม พยายามที่จะทำให้ภาษามันฟื้นขึ้นมา

แต่ด้วยช่วงเวลาและมันเป็นภาษาค่อนข้างยาก แล้วก็ช่วงเวลาที่ผ่านมา บรรพบุรุษ ก็เริ่มจะจากเราไป ทำให้เจ้าของภาษาที่ออกเสียงชัด ๆ ก็เริ่มจะหายไปเรื่อย ๆ

ทำให้ถึงวันนี้ที่เราพอจะรู้คำศัพท์ สำเนียงมันก็ไม่ได้ ก็ทำให้เราจะถ่ายทอดมันก็เป็นไปไม่ได้ ก็เลยรู้สึกหดหู่ว่าสิ่งที่เราตั้งใจมา เรามองเป้าหมายแทบไม่เห็นแล้ว

แต่ถามว่าถ้ามันมีโอกาส ทำให้ภาษาได้อยู่ ถ้ามีคนที่พูดได้ยังอยู่กับเรา อยู่ในบ้านเรา เราก็สามารถที่จะถ่ายทอดต่อได้..."

จันทรา คงทน

3.3 ภาษาซำเร

นิมิตร วงพระราม

ภาษาซำเร ภาษาของแม่ นิมิตร วงพระราม ปัจจุบันอายุ 50 ปี เป็นชาวซำเรบ้านมะม่วง เล่าให้ฟังถึงลักษณะการใช้ภาษาซำเรของชาวซำเรในอดีตว่า คนส่วนใหญ่มีความสามารถใช้ทั้งภาษาซำเรและภาษาไทย ส่วนใหญ่มักจะพูดกันในวงเครือญาติ หรือวงเพื่อนที่ไปมาหาสู่กันแต่ไม่พูดภาษาซำเรกับลูก ส่งผลให้กลุ่มวัยกลางคนในปัจจุบันไม่สามารถพูดภาษาซำเรได้ นิมิตรเล่าให้ฟังว่า

"แต่ก่อนนี้มีคนพูดภาษาซำเรกันมากนะ คนที่พูดได้ส่วนใหญ่เป็นคนรุ่น 80 ปี ขึ้นไป แต่เดี๋ยวนี้เค้าเสียหมด อย่างแม่พี่อายุ 81 ปี ก็เสียไปแล้ว แม่ไม่ได้พูดภาษาซำเรกับเรา แต่พอเค้าเจอเพื่อนเค้าหรือญาติเค้า เค้าก็จะพูดกันอีกแบบหนึ่ง แต่เค้าไม่สอนเรานะ เค้าพูดกับเราเป็นภาษาไทย เราเลยพูดไม่ได้"

ปัจจุบันมีคนพูดภาษาซำเรได้เพียงไม่กี่คนเท่านั้นและส่วนใหญ่อยู่ในวัยผู้สูงอายุ ได้แก่ ตาหลวย ป้าตุ๋ย ป้าคัง ป้าเบี้ยว ป้าอุ่น ยายสมัย ตายิ้ม ซึ่งสามารถพูดได้เป็นประโยคที่ง่าย ๆ และเป็นคำ ๆ เนื่องจากเป็นภาษาที่ไม่ได้ใช้นานแล้ว นอกจากนี้นิมิตรยังเล่าว่า คนมักจะเข้าใจผิดคิดว่าคนซำเรเป็นคนชอง

"บางคนรู้ว่าเป็นซำเร แต่บางคนเค้าก็ว่าไม่ใช่หรอก เป็นชองนะ เราบอกไม่ใช่ชองเป็นซำเร แต่เค้าก็ยังว่าชองอยู่นั่นแหละ แต่พี่ก็เป็นคนที่ชอบคนแก่ เวลาเดินไปเจอคนแก่ ก็จะถามบ้านเรามีซำเรหรือมีชอง เค้าก็บอกมีซำเรไม่มีชอง เค้าก็ยืนยันทุกคนเลยนะ แม้แต่รุ่นอายุ 50 - 60 ปี ก็ยืนยัน ถ้าเราไม่ยืนยัน เราก็จะไปทับกับคนอื่นเค้าโดยที่เราไม่ใช่ แล้วภาษาก็เพี้ยนกับเค้าด้วย หมู่บ้านนี้มีซำเรอย่างเดียวเลย ไม่มีชอง ยืนยันได้เลย"

นิมิตรและสามี (นายสมชาย วงพระราม) ซึ่งปัจจุบันดำรงตำแหน่งเป็นผู้ใหญ่บ้านบ้านมะม่วง ได้มีความคิดและให้ความสำคัญกับภาษาและอัตลักษณ์ของชาวซำเร จึงตั้งคณะกรรมการหมู่บ้าน และร่วมกันจัดสร้างพิพิธภัณฑ์ชาวซำเรบ้านมะม่วง - คลองโอน ตั้งอยู่บริเวณหน้าวัดมะม่วง เพื่อแสดงข้าวของเครื่องใช้ของชาวซำเรในอดีต ปัจจุบันยังสร้างไม่เสร็จ เนื่องจากต้องใช้งบประมาณจำนวนมาก นอกจากนี้ยังมีความคิดที่อยากจะอนุรักษ์ภาษาซำเรเอาไว้ อยากจะให้ผู้ใหญ่ที่พูดภาษาซำเรได้มานั่งคุยกันแล้วเก็บรวบรวมคำศัพท์และบันทึกเป็นวิดีโอไว้

นิมิตรเล่าว่าเวลาได้ยินภาษาซำเร ก็จะทำให้นึกถึงแม่ นึกถึงคนรุ่นเก่าๆ รุ่นปู่ย่า ตายายที่เขาพูดคุยกับแม่

"เวลาได้ยินภาษาซำเร มันเหมือนได้ยินภาษาของแม่ แต่ตอนนี้แม่ไม่ได้อยู่กับเราแล้ว เวลาเราได้ยินคุณยายเค้าคุยกัน มันทำให้เรานึกถึงแม่ มันเหมือนแม่เรายังอยู่กับเรา เพียงแค่ได้ยินภาษา ภาพมันมาเลย เห็นตลอด คิดถึงความหลังที่แม่เคยมานั่งคุยกัน คิดถึงยายตุ๋ย ซึ่งก็เสียไปแล้ว มาทีไรก็มักจะชวนกันกินหมากกินพลูและพูดคุยกันด้วยภาษาซำเร แม่เค้าพูดบ่อย แต่ไม่พูดกับเรา เวลาเพื่อนมาเค้าก็จะพูดกันด้วยภาษาซำเร ปิดเป็นความลับไม่อยากให้เรารู้ เราก็คิดว่าเป็นสิ่งที่ไม่ดี แต่เปล่าเลย

นิมิตร วงพระราม

เป็นสิ่งดี แต่เค้าไม่ยอมพูดกับเรา...ทุกวันพระ ชาวซำเรจะมีการยกของให้ผีเฒ่าผีแก่ ซึ่งก็คือพ่อแม่ของเรา เราใช้ภาษาไทย แต่ใจอยากใช้ภาษาซำเร เหมือนกับว่าจะได้สื่อสารให้เค้ารู้"

เวลาว่างจากการทำงาน นิมิตรมักจะไปเยี่ยมเยือนพูดคุยกับตายิ้มและยายสมัย ผู้รู้ภาษาซำเร ซึ่งมีอายุมากกว่า 90 ปี เพื่อไปถามและฟังภาษาซำเรจากตายิ้มและยายสมัย ถึงแม้ตายิ้มและยายสมัยจะจดจำคำศัพท์ได้ไม่มากนักเนื่องจากไม่ค่อยได้ใช้แล้ว แต่ทั้งตาและยายก็มีความยินดี และกระตือรือร้นที่จะบอกคำศัพท์ภาษาซำเรให้แก่นิมิตร ทำให้นิมิตรพอจะฟังและรู้ความหมายได้บ้าง

"พอฟังรู้เรื่องแต่ก็เป็นบางคำ เพราะเราเพิ่งหัด แต่ก่อนได้ยินแม่พูดนะ อย่างชาพูชามาก แม่เค้าก็พูดแต่เราไม่รู้ว่าแปลว่าอะไร พอตายายเค้าบอกมาก็ทำให้รู้แล้ว หรืออย่างคำว่า เปาะ แมะ เกิดมาเค้าก็สอนอย่างนั้นเลย เราก็ไม่รู้อีก และเพิ่งมารู้ทีหลังว่าคือ พ่อ แม่ ตอนนี้แม้แต่พี่ตื่นมาตอนกลางคืน พี่ยังนึกคำพูดที่พี่ได้ไปถามเค้า ว่าคำนี้คืออะไร มันใช่รึป่าวนะ ตื่นมาพี่ก็ถามผู้ใหญ่ เอ๊ะมันใช่รึป่าวนะ มันรู้สึกว่าเราอยากพูดเป็นมาก"

นิมิตรพยายามออกเสียงและฝึกพูดภาษาซำเรกับคุณยายสมัย แต่ก็ยังไม่ดีมากนัก ระหว่างที่ถามคำศัพท์นิมิตรมักถูกให้พูดใหม่ซ้ำ ๆ อยู่เรื่อย ๆ แต่ก็ไม่ย่อท้อและมีความพยายาม นิมิตรกล่าวว่า

"ลิ้นเราไม่ไป เพราะเราไม่ได้พูดเป็นตั้งแต่เล็ก ป้าเค้าเป็นแต่เล็ก เพราะแม่เค้าสอน ยายของพี่เค้าก็พูดกับแม่พี่ แต่ทีนี้เราได้ยินอย่างเดียว พูดไม่ได้ แปลไม่ได้ ซึ่งเราก็ต้องฝึก ต้องหัด เพราะต้องการสืบสานวัฒนธรรมของซำเร เดี๋ยวจะหมดไป สะสมคำศัพท์ไว้ก็ยังดี"

ถึงแม้ภาษาซำเรจะน้อยลงอย่างเห็นได้ชัดในช่วงระยะเวลา 5 ปีหลังมานี้ เนื่องจากผู้สูงอายุที่สามารถพูดภาษาซำเรได้ ได้ทะยอยเสียชีวิตกันไป แต่คนที่ยังมีชีวิตอยู่ เวลามาเจอกันและพูดคุยกันก็จะคุยกันอย่างมีความสุข และนิมิตรเองเวลาที่ได้เจอคนเฒ่าคนแก่ ได้ฟังเวลาที่พูดคุยกัน ทำให้ได้ความทรงจำกลับมา มีความสุขในใจและตั้งใจจะดูแลให้ได้นานที่สุด

"การที่ได้มาเจอคนเฒ่าคนแก่ ได้พูด ได้คุย มันทำให้เราได้ความทรงจำกลับมามีความสุขในใจก็จะพยายามเข้าไปหาเค้าบ่อย ๆ แต่ก็บอกแล้วว่าไม่ทิ้งเค้าหรอก จะดูแลเค้าให้ได้นานที่สุดเท่าที่จะนานได้"

3.4 ภาษาชอุ้ง

แหวน กากี

ภาษาชอุ้งที่บ้านท่าทุ่งนา บ้านท่าทุ่งนา ก่อนเกิดน้ำท่วมจากการสร้างเขื่อนท่าทุ่งนา ใน ปี พ.ศ. 2520 มีชาวชอุ้งอาศัยอยู่เป็นหมู่บ้านร่วมกับคนกะเหรี่ยงและคนไทยมานาน ปัจจุบัน ชาวชอุ้งจากบ้านท่าทุ่งนาได้ย้ายมาอยู่ที่บ้านทุ่งนา เหนือเขื่อนศรีนครินทร์ห่างจากหมู่บ้านเดิมราว 50 กิโลเมตร เป็นพื้นที่ที่การไฟฟ้าจัดสรรให้ชาวชอุ้งได้อยู่อาศัย และใช้ชื่อบ้านทุ่งนาคล้ายกับหมู่บ้านเดิม แต่หมู่บ้านมีทั้งคนไทยและคนขมุอาศัยอยู่มาก่อนแล้ว ชาวชอุ้งที่นี่มีความเป็นอยู่ลำบากกว่าเดิม เนื่องจากพื้นที่แถบนี้เป็นไหล่เขาไม่ใช่ที่ราบลุ่มที่อุดมสมบูรณ์พอที่จะทำนาทำไร่เหมือนหมู่บ้านเก่า แม้จะได้พื้นที่จัดสรรก็ไม่สามารถเพาะปลูกได้ผลดี ทำให้หลายครอบครัวต้องขายพื้นที่ทำกินไป ด้วยเหตุนี้ทำให้คนชอุ้งวัยหนุ่มสาวต้องออกไปทำงานนอกหมู่บ้านกันมากขึ้น

ส่วนคนชอุ้งสูงวัยต่างมีความทรงจำของอดีตอันอุดมสมบูรณ์ของบ้านท่าทุ่งนา แต่การโยกย้ายหมู่บ้านกลับเป็นเรื่องเล่าที่ตั้งใจลืม เพราะไม่มีเรื่องราวให้น่าจดจำ แต่เมื่อได้พูดคุยถึงภาษาตัวเองอีกครั้งก็เรียกความทรงจำวัยเด็กที่บ้านท่าทุ่งนาให้กลับมา เหมือนอย่างที่แหวน กากี พูดว่า *“เหมือนอยู่กับพ่อแม่พี่น้องที่พูดภาษาเรา”*

“ภาษาฉัน ภาษายาย ภาษาเรา” เป็นคำที่แหวน กากี เลือกใช้เรียกภาษาของตัวเองตลอดการพูดคุย ในส่วนของภาษาชอุ้งเป็นคำใช้เรียกจากการศึกษาของนักภาษาศาสตร์เพื่อเลี่ยงการเรียกชาวชอุ้งว่า อูด หรือซะโอจ ซึ่งเป็นคำที่มีความหมายเชิงดูถูกชาวชอุ้งและถูกล้อเลียนมาอยู่เสมอ

ภาษาเราที่บ้านท่าทุ่งนา

“เราอยู่ด้วยกัน พี่น้องกันเองก็คุยภาษาเรา เขาก็คุยภาษาเขา พูดกันคนละภาษาไม่ก้าวก่ายกัน” แหวนเล่าถึงบ้านท่าทุ่งนาที่เก่าย้อนกลับไปก่อนสร้างเขื่อนท่าทุ่งนาราว 20 ปี

“พวกเราอาศัยอยู่กันเป็นหมู่พร้อมพี่น้องลุงอาตาปู่ 10 - 20 หลัง เป็นพี่น้องกันทั้งนั้น ที่ไปอยู่ที่อื่นก็มีที่น้ำมุด ท่าเสา หนองบัว ลาดหญ้า แม้จะไม่รู้ว่ามีใครกันบ้าง เมื่อก่อนบ้านท่าทุ่งนาเป็นป่า มีทุ่งนาเราก็ทำนา ปลูกข้าวร่มละหุ่ง จะหยอดข้าวใกล้ต้นละหุ่ง พอโตก็เป็นร่มให้ต้นข้าว ตอนนั้นทำนากันเยอะมีที่นากันทุกเจ้า แต่ถ้าไม่มีน้ำก็ทำไร่ รับจ้างตัดไม้ตัดฟืนบ้าง รับจ้างจูงวัวควายที่บ้านคนไทยบ้าง”

จากความทรงจำของแหวน ชาวชอุ้งไม่ได้อยู่แค่ที่หมู่บ้านท่าทุ่งนาเท่านั้นแต่ยังแยกย้ายไปอยู่ที่อื่น ๆ ด้วย และในหมู่บ้านไม่ได้มีแค่เพียงชาวชอุ้ง *“เมื่อก่อนนี้หมู่บ้านเราอยู่กับกะเหรี่ยงด้วย แต่เราก็ฟังกะเหรี่ยงไม่ออก ถ้าเจอกัน เราก็คุยภาษาไทยกับเขา คุยกันสนุกสนานคุยกันเรื่องทำมาหากิน คนในหมู่บ้านพูดภาษานี้กันหมด แต่ก็พูดได้ทั้งภาษายายและภาษาไทย ถ้าจะแต่งงานคนที่จะแต่งงานกันต้องเป็นคนที่พูดภาษาเดียวกันถึงจะแต่งงานกันได้ เป็นคนจากที่อื่นก็ต้องพูดภาษาเราให้ได้ก่อน ถ้ายังพูดไม่ได้เขาก็อยู่กันไปไม่ต้องแต่งงาน บ้านเราก็เป็นแบบนี้”* การอยู่ร่วมหมู่บ้านกับคนกะเหรี่ยงและคนไทยที่บ้านท่าทุ่งนาทำให้เห็นว่า พวกเขารู้จักความหลากหลายและต่างเคารพภาษาและเชื้อสายของแต่ละบ้านก่อนจะแยกย้ายกันไปหลังการสร้างเขื่อน

แหวน กากี

ภาษาเราเหมือนพ่อแม่ยังอยู่

เรื่องเล่าถึงหมู่บ้านท่าทุ่งนาของแหวน ทำให้รู้ว่าแหวนใช้ทั้งภาษาตัวเองและภาษาไทยมาตั้งแต่ยังเด็ก และใช้ภาษาชอุ้งได้ดีเพราะใช้ชีวิตอยู่กับพ่อแม่ที่พูดภาษานี้กับลูกตลอดเวลา ทั้งยังสอนภาษาไทยเมื่อถึงคราวจำเป็นต้องคุยกับคนไทยด้วย

"บ้านเดิมที่ท่าทุ่งนาเป็นบ้านไม้ยกพื้นสูง พ่อเป็นคนเก่งทุกอย่าง ทำจักสานก็สวยเพื่อนบ้านมักมาสั่ง "สานให้ลูกนึงสิ" <อูญ ทู กา เกง ทู ปี ก้อ อีน ทุกอย่าง แหละ> 'พ่อทำงานเก่งทำอะไรก็ได้ทุกอย่างแหละ' พ่อก็จะเข้าไปหาไม้ไผ่ ไม้นวล ไม้รวก ไม้หางช้าง มาทำกระด้ง กะโล่ กระบุง ตะกร้า ตามแต่เขาสั่ง ได้ราคาลูกละไม่กี่สตางค์ สมัยนั้นเขาใช้กระด้งกับกะโล่กันเยอะ ใช้ตำข้าว ฝัดข้าว ร่อนรำ พ่อยังสอนให้ลูก ๆ หัดทำ พูดสอนเป็นภาษายายนี่แหละ ตอนนั้นยังเด็ก พ่อสอนไว้ให้ทำขายตอนโต <อูญก็ทู ทอนั่นทอนี่> 'พ่อก็สอนทำนั่นทำนี่' ก็ไม่เคยนั่งสานจนจบแต่ทุกวันนี้ยายจำได้หมด ไม่น่าเชื่อที่สานได้ทุกอย่างที่พ่อทำ แค่เห็นพ่อทำทุกวัน พ่อเป็นคนเก่งทำได้ทุกอย่าง ตกกลางคืนพ่อก็นั่งฟั่นเชือกปอ เขาจะเก็บต้นปอมาลอก ตื่นเช้ามาจะเห็นเชือกปอที่พ่อทำเสร็จแล้วม้วนกลม ๆ วางไว้ที่นอน ถ้ามีใครสั่งทำไว้ก็จะเอาไปส่งให้เขา ก่อนนอนพ่อยังเล่านิทานเป็นภาษาเราให้ลูก ๆ ฟัง ตอนนั้นยังเล็กอยู่ก็ฟังเข้าใจหมด แต่ตอนนี้มันก็ลืมไปบ้างแล้ว พ่อเล่านิทานไม่กี่เรื่องมีแต่พี่สาวที่นอนฟังจนจบส่วนฉันหลับไปก่อนทุกที มันรู้สึกมีความสุขเหมือนยังได้อยู่กับพี่กับน้องอีก แต่ก่อนทั้งบ้านต้องตามพ่อไปอยู่ที่อื่น ในตอนนั้นพ่อไม่ค่อยอยู่บ้านเพราะมักจะรับจ้างฟันไม้ในป่า แต่ก็จะพาเมียและลูกทั้ง 4 คน ไปด้วย ไม้ก็ขายได้ลำละสลึง ร้อยลำถึงจะได้ 15 บาท ถ้าลากลงมาถึงท่าน้ำจะได้ 10 บาท"

ความทรงจำเกี่ยวกับพ่อไม่ได้มีแค่ช่วงเวลาที่อยู่กับพ่อเท่านั้น แต่ย้อนไกลไปถึงรุ่นทวดจากคำบอกเล่าของพ่อ *"พ่อเล่าไว้ว่า พ่อมีวิชา มีรอยสักเต็มตัว พ่ออยู่บ้านไม่ได้ ถ้ากลับมาอยู่ในหมู่บ้านจะเสียชีวิต หลังจากที่พ่อกลับมาอยู่บ้านยาว ๆ แล้วก็เป็นแบบนั้นจริง ๆ เสียด้วย พ่อเป็นคนสูงใหญ่ ผู้ชายรุ่นปู่รุ่นพ่อรวมทั้งแม่ก็เป็นคนสูงใหญ่ พ่อยังเล่าถึงรุ่นปู่ทวดว่า คนรุ่นก่อนมีวิชาอาคม เขาเลยเอามาเป็นนักรบป้องกันหมู่บ้าน ตอนที่มีสงครามทางเขมรเขาคัดคนมีวิชาให้มาอยู่ที่นี่ คนที่พูดภาษาเราฆ่าไม่ตาย หนังเหนียวทุกคน ปู่ทวดก็เป็นคนมีวิชาอาคม ทำอู่ต่อเรือ มีที่ดินเยอะ และมีควายเป็นคอกใหญ่ โจรที่เข้ามาขโมยควายก็ออกจากคอกไม่ได้จนเช้า"*

การพูดคุยด้วยภาษาตัวเองอีกครั้งทำให้เรียกบรรยากาศและความสุขในวัยเด็กกับพ่อแม่พี่น้องกลับมาย้อนไปถึงวันที่พ่อสอนจักสานเพื่อหวังให้แหวนมีความรู้ติดตัวเป็นอาชีพ จนทุกวันนี้แหวนยังจักสานกระด้ง กะโล่เป็นอาชีพเหมือนที่พ่อเคยพยายามสอนไว้ เป็นความทรงจำถึงภาษาที่มาพร้อมกับคนในอดีตที่จากไปแล้ว *"เมื่อได้พูดภาษาเราก็นึกถึงวัยเด็กที่อยู่บ้านกับพ่อแม่ พี่น้อง ชอบชีวิตที่อยู่เป็นเด็ก สบายใจไม่เหมือนตอนมีลูกมีผัว"*

ภาษาเราและคำเรียก "ฟืน"

ภาษาที่สองเริ่มเข้ามาเมื่อแหวนมีอายุ 7 - 8 ขวบ *"ก็ต้องออกไปทำงานนอกบ้าน ในบรรดาพี่น้องมีฉันคนเดียวที่ออกไปรับจ้างจูงวัวจูงควายที่บ้านคนไทย ไปอยู่กับเขาทีละเดือนสองเดือนถึงได้กลับมาหาพ่อแม่ กลับมาพูดภาษาเราเองที่บ้าน ก็จำได้บ้างไม่ได้บ้างจนแม่บ่น เพราะพี่เขาอยู่กับพ่อกับแม่ทุกคน มีฉันคนเดียวไปทำงานที่นั่นที่นี่ ตอนยังเล็กก็ไม่ได้เรียนหนังสือ มีพ่อนี่แหละที่สอนอ่านเขียน"*

จนกระทั่งเกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญของชีวิตเมื่อพ่อเสียชีวิต และแยกครอบครัวไปอยู่กับสามีที่ไม่ได้พูดภาษาเดียวกัน อีกทั้งการโยกย้ายหมู่บ้านทำให้สภาพความเป็นอยู่หมู่บ้านใหม่ต้องใช้ภาษาไทยมากขึ้น ไม่เอื้ออำนวยให้ส่งต่อภาษาให้รุ่นลูก จึงเลิกใช้ภาษาของตัวเองกะทันหัน เหลือเพียงการทักทายพูดคุยเป็นครั้งคราวเมื่อพบหน้าพี่น้อง *"ตั้งแต่พ่อเสียไปก็ไม่ได้พูดภาษามากเหมือนตอนยังเล็ก พออายุ 17 - 18 ปี ก็แต่งงานกับสามีชาวร้อยเอ็ด ตั้งแต่แยกครอบครัวไปอยู่กับสามีก็ไม่ได้พูดอีก จนกระทั่งย้ายมาอยู่ที่บ้านทุ่งนาตอนอายุ 20 ปี ที่ใหม่นี้มีคนไทยกับคนขมุที่เขาอยู่มาก่อนแล้ว เราเข้ามาทีหลังเขาก็พูดแต่ภาษาไทย จะพูดภาษาเราก็เมื่อเจอเพื่อน"*

นอกจากรู้จักภาษาตัวเองและภาษาไทย ก็ยังได้รู้จักคำว่า "อูด" เพิ่มขึ้น แหวนมีประสบการณ์โดนล้อเลียนเหมือนที่ชาวชอุ้งหลายคนโดนล้อตอนโต

*"แต่ที่หมู่บ้านใหม่ไม่มีใครรังเกียจกันนะ เขาไม่พูดถึงภาษาโน้นภาษานี้กันเลย ตอนยังเล็กก็ไม่เคยมีใครล้อ มีแค่ตอนเป็นสาวอยู่ที่บ้านเกิดของพ่อถึงมีคนล้อ "อูดมาแล้ว" ก็ยังสงสัยว่า อูดนี่มันคืออะไร พ่อยังบอกไว้ว่า "มันคือฟืนนะลูก" เพื่อนชวนไปหาฟืน คนไทยมาได้ยินเข้าเลยเรียกว่าภาษาอูด บางทีก็เรียก ไอ้อูด อีอูด ลูกชายคนกลางเข้าโรงเรียนก็เกเรเพราะโดนเรียกว่า อูด สำหรับฉันเองก็ไม่ได้โกรธอะไร ก็บอกให้เขาฟังว่า "อูดมันคือ ฟืน ระวังนะเขาจะเผาหัวแก" เพราะคนเขาไม่รู้ไม่เข้าใจว่ามันคืออะไร บอกคนที่เขามาดูถูกว่า "ฉันก็คน ไม่ใช่หมูใช่หมา มันก็คนเหมือนกันแกเองก็คน"*แหวนให้ความเห็นเมื่อถูกเรียกว่า "อูด" ที่ไม่ได้ทำให้รู้สึกแปลกแยกแต่กลับรู้สึกได้ถึงความเป็นคนมากขึ้น ไม่ใช่สิ่งของแบบที่คนอื่นเรียกไว้ คนที่เรียกอาจไม่รู้ความหมายของคำว่า อูด ก็เป็นได้

เราเกิดเป็นภาษาเรา

"เราไม่เคยอายที่จะพูดภาษานี้ ภูมิใจว่าเราเกิดเป็นภาษาเรา พี่น้องเจอกันก็ยังพูดภาษาใส่กัน ภาษาเรา ภาษายายนี่แหละ" แหวนไม่ได้แสดงให้เห็นความอับอายในการใช้ภาษาของตัวเอง แต่ก็รับรู้ว่าภาษาของตัวเองกำลังจะหายไป สถานการณ์ทางภาษาชอุ้งในปัจจุบันไม่ดีนัก เพราะจำนวนคนที่พูดภาษาเดียวกันลดลง บ้านเรือนที่สร้างไว้ห่างกันทำให้ผู้พูดภาษาที่อายุมากเดินไปมาหาสู่กันลำบากและขาดการติดต่อพูดคุยภาษาเดียวกัน *"พี่เขาไม่ยอมพูดภาษานี้กับคนอื่น เขาบอกว่าเขาพูดไม่เป็น ลูกเขาก็พูดแต่ภาษาไทยกันหมด ทำไมภาษามันถึงจะไม่หายไป มันหมดอยู่แล้วก็เสียดายอยากให้ลูกหลานพูดภาษาเรา แต่เขาพูดกันไม่ได้ก็ไม่รู้จะทำอย่างไร ลูกชายอายุ 40 - 50 ปี ก็ยังฟังออกบ้าง แต่พูดไม่ได้เลย พูดได้แค่คำสองคำ เจอหน้าพี่สะใภ้ก็ยังพูดกันได้ เรายังจำของเราได้ ยังพูดภาษาตัวเอง*

กันได้ เราก็รู้ของเรา ยังรู้ทุกสิ่งทุกอย่าง ทุกวันนี้ยังนึกอยู่ว่าถ้าพ่อแม่เราอยู่ เราก็ได้คุยกันเรื่องอะไรที่คนไทยเขาไม่รู้ พ่อแม่ก็บอกเรา "ภาษาเราก็ยังพูดกันได้ เหมือนพ่ออยู่แม่อยู่"

ในความคิดของแหวน ภาษาของแหวนยังมีค่าอยู่ *"ภาษายายยังสำคัญ มันแตกต่างจากภาษาไทย ถ้าเราพูดได้มันก็ดีเพราะเขาไม่รู้ความหมาย"* คล้ายกับภาษาของตัวเองเป็นรหัสลับให้ภาคภูมิใจ แม้ภาษาชอุ้งบ้านทุ่งนาจะไม่มีความหวังที่จะฟื้นให้กลับมาพูดคุยกันเหมือนเก่า แต่เชื้อสายความเป็นชอุ้งและภาษายังทำให้แหวนมีความรู้สึกถึงตัวตนของตัวเอง รวมทั้งสิ่งที่แหวนพูด *"แต่พี่น้องฉันที่ยังไปอยู่ที่อื่นก็มีนะ"* รู้สึกถึงความเชื่อมั่นว่ายังมีชาวชอุ้ง ที่อาจจะยังพูดภาษาเราอยู่ที่อื่นอีก

มานัส ประเนติ

บ้านท่าทุ่งนาถึงบ้านทุ่งนา มานัส เกิดและเติบโตที่หมู่บ้านท่าทุ่งนา เข้าเรียนหนังสือเมื่ออายุ 15 ปี ได้เรียนอยู่ราว 5 - 6 เดือน แต่เลิกเรียนเพราะไปเรียนลำบาก ต้องข้ามน้ำไปเรียน พ่อแม่ก็ยากจนเลยชอบออกไปรับจ้างเลี้ยงวัวควายมากกว่า มานัสเล่าถึงหมู่บ้านเก่าที่มีแต่ชาวชอุ้งที่ยังพูดคุยและสอนลูกหลานให้รู้จักภาษา และเชื้อสายของตัวเอง การโยกย้ายจากหมู่บ้านท่าทุ่งนาก่อนมาอยู่ที่หมู่บ้านใหม่ อาจเป็นความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของชีวิตครั้งแรก *"ตอนอยู่ฝั่งโน้นคือ แม่น้ำเก่าก็คือบ้านทุ่งนาเก่าของเรานี่แหละ ปี พ.ศ. 2517 น้ำเริ่มท่วมแล้วแต่ก็ยังไม่ย้าย จนกระทั่ง พ.ศ. 2520 ถึงจะย้ายมาที่บ้านทุ่งนา มาอยู่ที่นี่การไฟฟ้าฯ จัดสรรที่ดินทำกินให้ 18 ไร่ แต่ก็ต้องขายไปหมด ขายได้ไร่ละ 3,000 - 4,000 บาท ให้ได้เงินก้อนมาใช้จ่าย"* วิถีชีวิตที่พลิกจากความอุดมสมบูรณ์มาอยู่หมู่บ้านใหม่ที่ปลูกพืชทำกินลำบากกว่าเดิม *"อยู่ที่นี่ถ้าไม่มีเงินก็ลำบากแต่ที่บ้านเดิมอุดมสมบูรณ์ ทำนาทำไร่ ปลูกข้าวไว้กินเอง เอาข้าวปลามาแลกกัน และก็ไปรับจ้างตัดไม้ขายสมัยก่อนถ้าไม่มีเงินก็อยู่ได้ หาปลามีอยู่มีกินไม่ต้องใช้เงินไม่อดอยาก"*

เราคือใคร

"เราไม่ใช่อูด เราเป็นคน ไม่ใช่ฟืน" ความรู้สึกของมานัสต่อเชื้อสายตัวเองไม่ใช่ความอับอาย แต่คือความเป็นคน ในขณะที่การถูกเรียกว่า "อูด" ไม่ได้ทำให้มานัสรู้สึกน้อยใจหรือแปลกแยกจากคนอื่น แต่เพราะมันเป็นคำเรียกสิ่งของ ไม่ใช่คนอย่างที่เขาเป็นอยู่ *"เมื่อก่อนก็เคยมีคนหาว่าเราเป็นอูด ตอนเด็กโดนล้อก็ไม่ชอบ โกรธบ้าง ต่อยกับเขาบ้าง มันเหมือนโดนดูถูก"* การพูดคุยถึงภาษาตัวเองไม่ได้เรียกแค่ความทรงจำ ภาษาหรือหมู่บ้านท่าทุ่งนาเท่านั้น แต่มีภาพของปู่ย่าตายายที่ฝากคำสอนถึงเชื้อสายตัวเองขึ้นมาพร้อมกันด้วย *"พูดภาษานี้ไม่อายหรอก ภูมิใจ แต่ว่าไม่ค่อยได้พูดกันเอง ตอนยังเล็ก ปู่ย่าก็ตักเตือนว่า ภาษาเราอย่างนั้นอย่างนี้นะ นี่ชองนะ ชาวชอง"* มานัสยังเล่าถึงความจำที่ปู่ย่าบอกถึงความเป็นเรา *"เดิมอยู่ที่จันทบุรีและย้ายมากาญจนบุรี และก็บอกลูกหลานมาตลอดว่า "เรานี่ชองกันนะ" ภาษาเราก็คือภาษาชอง ได้ยินปู่ย่าเรียกกันอย่างนี้"*

เมื่อได้เล่าถึงบรรยากาศหมู่บ้านเก่าและภาษาก็เรียกความทรงจำในวัยเด็กที่ได้ยินและพูดคุยภาษานี้กับครอบครัว *"แต่ก่อนในสมัยนั้น ปู่ย่าตายายเขาอยู่กันเป็นกลุ่ม ไม่ได้ปนเปกับใคร*

มานัส ประเนติ

เขาก็พูดกันได้ ตอนยังเด็กก็พูดภาษานี้กับพ่อแม่แต่ตอนนี้ลืมไปเยอะแล้ว เพราะตั้งแต่ย้ายมาบ้านทุ่งนาก็พูดแต่ภาษาไทย ภาษาตัวเองแทบไม่พูดเลย ทุกวันนี้ไม่ได้พูดเลย พูดแต่ภาษาไทยกับลูกหลานนานทีมีพี่น้องมาทักทายถึงจะคุยกันเป็นภาษาชอง แม้กระทั่งพ่อที่อายุ 90 ปี ตอนนี้พ่อพูดกับเราก็ใช้ภาษาไทยหมด เขาไม่เรียกเราด้วยภาษาเดิมอีกแล้ว พอมาอยู่ที่นี่ก็ใช้ภาษาไทยหมดเลย" มานัสมองเห็นความเปลี่ยนแปลงจากการใช้ภาษาของพ่อนับตั้งแต่ย้ายหมู่บ้านมาที่หมู่บ้านทุ่งนา ในขณะที่มานัสเองก็เปลี่ยนไปไม่ต่างไปจากพ่อ

ภาษาตัวเองที่กำลังจะหายไป

มานัสย้ำถึงการรับรู้เรื่องภาษาตัวเองที่กำลังหายไปแต่ก็ยังมีเชื้อสายเดิมอยู่ มีแค่ภาษาที่หายไป *"เรายังคิดว่า เราก็ชาติเดิมอยู่"* มานัสยังเล่าถึงการใช้ภาษาที่เปลี่ยนไปจากสมัยเด็กนับตั้งแต่ย้ายหมู่บ้าน *"มาอยู่ที่นี่มันเคยชินเลยพูดแต่ภาษาไทย อย่างผมนี่ก็พอรู้พูดออกบ้าง ไม่ได้บ้าง"* แต่เมื่อมาถึงช่วงวัยที่มีครอบครัว มานัสก็รู้ว่าตัวเขาเองไม่ฝึกให้ลูกพูดภาษาของเขา นอกจากลูกไม่รู้ภาษาแล้วการใช้ภาษาภายในครอบครัวก็ลดลงไปด้วย ทำให้แม้แต่มานัสเองก็พูดภาษาตัวเองได้น้อยลง *"เด็กรุ่นใหม่ก็ไม่รู้เรื่องเลย แต่เราก็ไม่เคยส่งภาษากับเขาด้วย พูดในบ้านก็พูดไทยกันนี่แหละ ไม่พูดหรอกภาษาตัวเอง เหมือนจะลืมหมดเลย เราพูดไม่ได้ก็ลำบากเหมือนกัน เสียดายภาษาของเราแต่มันไม่รู้จะทำอย่างไร มันก็จะสิ้นไป..."*

การย้ายหมู่บ้านทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างกะทันหัน การทำมาหากินและบ้านเรือนที่สร้างห่างกันทำให้ชาวชอุ้งไปมาหาสู่กันน้อยลง เมื่อย้ายมาที่หมู่บ้านใหม่ พ่อของมานัสก็เลิกพูดภาษาตัวเอง และมานัสเองก็พูดภาษาไทยมากขึ้นจนทำให้ความจำด้านภาษาลดน้อยลงไป ปัจจุบันมานัสจะพูดภาษาตัวเอง เมื่อพบกับพี่น้องที่นานครั้งจะเดินมาทักทายกันทีแต่ก็พูดได้ไม่มากแล้วส่วนใหญ่มีภาษาไทยปะปนด้วยเสมอ บางคำยังใช้เวลาคิดโต้ตอบค่อนข้างนาน ภรรยายังฟังภาษาได้แต่ตอบกลับเป็นภาษาไทย บทบาทของภาษาชอุ้งภายในบ้านจึงไม่เหลืออยู่เลย ในความคิดของคนรุ่นพ่อแม่ไม่เห็นหนทางไหนที่ทำให้ภาษากลับมาได้เหมือนเก่า ในเมื่อความทรงจำวันเก่าฉายภาพพ่อแม่ปู่ย่าตายายต่างพูดภาษาชอุ้งกันทั้งบ้าน เขารู้ดีว่า เชื้อสายของตัวเองจะยังอยู่แต่ภาษาก็เริ่มหายไปในรุ่นของเขาแล้วก็ตาม แม้มานัสเองจะรู้สึกเสียดายที่ไม่สอนให้ลูกรู้จักภาษาตัวเองไปมากกว่านี้ แต่ก็ยังสอนลูกหลานให้รู้จักเชื้อสายและภาษาของตัวเองให้ได้รู้ว่าเขาเป็นใคร

วิรุณ ประเนติ

วิรุณเป็นเด็กรุ่นใหม่ที่มีความรู้โลกเทคโนโลยีและโซเชียลมีเดีย เขาเกิดที่หมู่บ้านทุ่งนาและได้รับการศึกษาถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 จนกระทั่งได้รับอุบัติเหตุรุนแรง ไม่สามารถเดินไปไหนมาไหนได้เอง แต่วิรุณสามารถอ่าน - เขียนภาษาไทยได้ดี ความเห็นของวิรุณเมื่อรู้ว่าภาษาตัวเองต่างจากภาษาไทยที่พูดมาตั้งแต่เกิดทำให้เขาเกิดความสงสัยและมีแนวทางใหม่ ๆ ที่เป็นโอกาสให้ภาษานี้ยังคงอยู่ไปอีกระยะหนึ่ง

ภาษาของพ่อ

วิรุณรู้จักภาษาของตัวเองครั้งแรกเมื่อได้ยินพ่อพูดคุยกับพี่น้องของพ่อ *"ตอนเด็กได้ยินพ่อคุยภาษานี้กับลุงป้าน้าอาก็ยังฟังไม่รู้เรื่อง แปลกใจและก็สงสัยว่าเขาคุยอะไรกัน"* พ่อของวิรุณเรียกภาษาตัวเองว่า *"เป็นภาษาของพ่อของพ่ออีกที คุยต่อกันมา"* แต่การใช้ภาษาระหว่างพ่อและลูกก็ยังเป็นภาษาไทยมาตลอด *"พ่อคุยกับเราก็ใช้ภาษาไทย มีบางครั้งที่พ่อถามเป็นภาษาพ่อว่า 'กินข้าว' 'ไปไหน' แต่เราก็ตอบเขาด้วยภาษาไทย"* แม้พ่อของวิรุณจะพูดกับลูกเป็นภาษาไทย แต่วิรุณยังสนใจภาษามาอยู่เสมอและสังเกตการใช้ภาษาของพ่อ *"พ่อจะคุยภาษาของเขากับพี่น้องอีกที แต่บางครั้งก็เป็นภาษาไทย หากมีใครเริ่มพูดภาษาเขาถึงจะตอบเป็นภาษาเขากัน ตอนนั้นเราอยากรู้คำไหนก็ถามเขาแต่ก็ได้ไม่กี่คำ คำที่พอจะจับใจความได้ก็เป็นคำง่าย ๆ ที่ได้ยินพ่อทักทายกับญาติบ่อย ๆ <เจว ปานี> 'ไปไหน' หรือ คำที่ว่า 'เขามา''เขาไป' เป็นคำที่ได้ยินเขาพูดกันบ่อย ๆ อย่างคำว่า 'กินข้าวหรือยัง' ก็ <ฮอบ ยัง> หรือ <ฮอบยังกับอะปี>ก็ 'กินข้าวกับอะไร'"* นับว่าวิรุณเริ่มสนใจภาษาของพ่อตั้งแต่ยังเด็กและพยายามเรียนรู้จากการได้ยินพ่อพูดคุยกับลุงป้าน้าอา ความสนใจในภาษาของวิรุณเริ่มเมื่อราวอายุ 10 ปี เมื่อถามพ่อว่า ทำไมถึงคุยกับเราถึงไม่ใช้ภาษาเดียวกับที่คุยกับญาติ แต่กลับไม่ได้รับคำตอบ ทำให้คิดว่า *"เพราะเราพูดภาษาไม่คล่องหรือเปล่า สำเนียงไม่ให้หรือมันไม่รู้ตัวหนังสือเลยพูดไม่ถนัดเท่าไหร่ ทุกวันนี้ไม่ได้ใช้ภาษานี้พูดเป็นหลัก แต่บางครั้งจะใช้ไว้คุยกับเพื่อนแค่คำสองคำ"* วิรุณอยากรู้จักภาษาตัวเองให้มากขึ้นและรู้ว่าอาจพูดได้ไม่คล่องเหมือนรุ่นพ่อแม่ของตัวเอง *"อยากรู้จักคำพูดให้เยอะขึ้น ไม่ได้อยากพูดโต้ตอบแบบที่เห็นพ่อคุย แต่อยากพูดได้ยาวกว่านี้ อยากรู้จักคำให้มากขึ้นกว่านี้"*

ภาษาของเรา

โลกของวิรุณไม่ได้มีแค่ที่บ้านทุ่งนาแต่เขามีโลกโซเชียลด้วย ความสนใจภาษาตัวเองทำให้พบกับภาษาชอง *"ก่อนหน้านี้เรียกภาษานี้ว่า "ภาษาชอง" เมื่อเปิดยูทูปแล้วเจอ ภาษาชองที่จันทบุรีว่าพูดภาษาคล้ายเรา ส่วนคำว่า ชอุ้ง ได้ยินคำนี้เมื่อไม่กี่ปีมานี้"* นี่อาจเป็นการรู้จักภาษาตัวเองครั้งที่สองที่วิรุณได้รู้ว่าภาษาตัวเองมีความคล้ายคลึงกับภาษาอื่น ๆ ด้วยภาษาของเรา ในความคิดของวิรุณเป็นภาษาที่วิรุณพูดได้อย่างภูมิใจว่า *"มันแค่ต่างภาษาเฉย ๆ มันเป็นภาษาของพ่อแม่อยู่แล้ว พ่อแม่คุยได้ เราก็คุยได้"* วิรุณเองเข้าใจความแตกต่างและหลากหลายของภาษา แม้วิรุณและเพื่อนยังไม่เคยพูดหรือเปิดตัวในโลกออนไลน์ว่าเป็นคนชอุ้ง แต่ความภาคภูมิใจของภาษาตัวเองทำให้วิรุณ

วิรุณ ประเนติ

บอกว่า สักวันเขากล้าที่จะบอกคนอื่นในโซเชียลมีเดียว่าบ้านเรามีภาษานี้ เราเป็นคนชอุ้ง อย่างไรก็ตาม วิรุณเล่าถึงการถูกล้อเลียนและรับรู้ว่ามีบางคนไม่ชอบภาษาของเขา *"เรามีภาษาของเรา แต่มีบางคนที่เขาไม่ชอบ เขาไม่ชอบพูดคำศัพท์แบบนี้ เคยถูกเพื่อนล้อว่า "เนี่ย พวกอูด" เราก็โมโห แต่ตอนนี้ไม่มีใครเขาล้อแล้ว"*

ปริมาณที่หลงเหลืออยู่ของภาษาชอุ้ง

วิรุณคาดการณ์ไว้เองว่าภาษากำลังหายไป *"หลังจากรุ่นเราแล้ว ก็ไม่น่าจะมีต่อแล้ว คงจะจบอยู่แค่นี้ เด็กรุ่นหลังมาไม่พูดภาษานี้เลย"* เมื่อให้วิรุณเทียบความรู้ด้านภาษาตัวเองเป็นเปอร์เซนต์ของเขาให้เพียงแค่ 20 เปอร์เซ็นต์ และให้พ่อเพียง 50 - 60 เปอร์เซ็นต์ *"เพราะพ่อก็รู้ไม่เยอะ คงได้มาน้อยเหมือนกัน ไม่รู้ว่าได้มาร้อยเปอร์เซ็นต์ไหม แต่เขาก็พอพูดได้"* ทำให้วิรุณเองก็คิดว่า คำศัพท์ที่มีอยู่ก็น้อยลงไปอีก *"ถ้าวันหนึ่งไม่มีใครพูดแล้วก็คงรู้สึกเฉย ๆ หากพูดได้ก็ดี เกิดมาครั้งหนึ่งแล้วพ่อเราก็พูด"* วิรุณยังมีความคาดหวังถึงโอกาสที่จะรู้ภาษาของตัวเองเพิ่มขึ้น *"แค่ 50 เปอร์เซ็นต์ก็พอใจแล้ว เรารู้ไว้ก็ไม่เสียหาย รู้ไว้ต่อยอด"*

ความไม่มั่นใจในการใช้ภาษาอาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ไม่ฝึกพูดภาษาตัวเองกับพ่อแม่อีก *"สำเนียงเราไม่ได้ คนฟังก็งงทำให้เราไม่ค่อยมั่นใจ ถ้ามีคนพูดเยอะกว่านี้อาจทำให้เรากล้าพูดมากขึ้น"* ผู้ใหญ่ไม่ตอบเป็นภาษานี้ จึงขาดความมั่นใจในการใช้ภาษา ในวันนี้ความคิดของวิรุณที่มีต่อภาษาของเขาราวกับเป็นรหัสลับที่เขาภาคภูมิใจที่จะใช้พูดกับพ่อแม่และเพื่อน ๆ *"อยากให้ตัวเองพูดได้ รู้สึกว่ามันแปลกดี เหมือนเรามีภาษาเป็นของตัวเอง เหมือนเราพิเศษกว่าคนอื่น เรามีสองภาษา เรามีภาษาส่วนตัว คนไทยคนอื่นจะฟังไม่ออกว่าเราพูดอะไร หากเราพูดได้คนเก่าก็จะงงว่าเราพูดได้ยังไง เราก็จะรู้สึกภูมิใจ"*

แม้วิรุณจะเกิดมาพร้อมกับภาษาไทย แต่ก็อยากเป็นคนพูดสองภาษาทั้งภาษาไทยและภาษาของเขา เป็นความคิดที่ไม่ต่างไปจากแหวนที่พูดสองภาษามาตั้งแต่อยู่หมู่บ้านเก่า อย่างไรก็ตาม วิรุณเป็นคนรุ่นใหม่ที่ยังมีความหวังและมีแนวทางใหม่ที่คนรุ่นเก่าอาจคิดไม่ถึง *"ถ้ามีพจนานุกรมเสียงแล้วแปลความหมาย เราก็อาจจะพูดได้ เหมือนดิคชันนารีแปลภาษา ศัพท์ เขียนตัวหนังสือแล้วแปลความหมาย"* เป็นความหวังของคนรุ่นใหม่ที่พร้อมจะเรียนรู้ภาษาของตัวเองเพิ่มขึ้นให้รู้สึกว่ายังมีภาษานี้อยู่

จอม กากี

ภาษาอะไร จอมเติบโตมาพร้อมกับครอบครัวที่พูดภาษานี้มาตลอด แต่ทุกคนพูดกับเขาเป็นภาษาไทยจนทำให้เกิดคำถามว่า สิ่งที่ได้ยินคืออะไร *"ตอนเด็กนั่งกินข้าวก็ได้ยินแม่คุยกับย่า คุยกับยาย ด้วยภาษาที่เราได้ยินมาเพี้ยน ๆ ว่า <แม๊ะ ทอ อะปิ แม๊ะ ทุ ฮอบยัง> ถ้าแปลเป็นไทยก็ 'แม่มัวทำอะไร ทำไมไม่มากินข้าว' เราได้ยินแค่นี้เราก็สะดุดขึ้นมาแล้ว แต่พอแม่อยู่กับเราก็พูดภาษาที่เราคุ้นเคยคือ ภาษาไทย แต่ทำไมอยู่กับย่ากับทวดแม่กลับพูดอีกแบบ"* ความสงสัยในวัยเด็กเริ่มขึ้นเมื่อได้ยินแม่ สลับการใช้ภาษาให้ได้ยิน *"ที่พูดเมื่อกี้คือภาษาอะไร"* เป็นคำถามเมื่อจอมได้ยินภาษาที่ไม่คุ้นเคย คำตอบที่แม่ให้กลับมาบอกความเป็นมาของภาษาตัวเอง *"มันคือภาษาที่เราพูดกันมาแต่ปู่ย่าตายายแล้ว"* จอมเองไม่ได้มีคำถามนี้เพียงแค่ครั้งเดียวแต่ยังคงถามผู้ใหญ่เรื่อย ๆ ยังมีคำตอบที่ได้ยินมาแต่แรก *"ทีแรกเขาก็ตอบเป็นภาษากลาง ๆ บางทีเขาก็จะตอบว่า เป็นภาษาอูด ภาษาชอง ภาษาขมุบ้างที่เจอบ่อยก็คือ ภาษาอูด ในความคิดของเด็กวัยนั้นคำว่า 'อูด' มันคือ อูฐ มันคือสัตว์ชนิดหนึ่ง เราก็นึกว่าเราพูดมาจากภาษาสัตว์หรือยังไง จนมารู้อีกทีว่า เป็นภาษาชองหรือภาษาขมุก็ว่าไป"* จากความสงสัยภาษานี้มาสู่ความใฝ่รู้ภาษาตัวเอง *"เราอยากรู้ก็จะถามมาเรื่อย ๆ จนได้มาบ้างเล็กน้อย"* จอมพูดถึงคำศัพท์ภาษาตัวเองที่พอจะรู้บ้าง *"พูดได้น้อยมาก ถ้าไปถามเขาอีกเขาก็จะบอกว่า ไม่รู้ คือแม่พูดได้แค่นี้ พ่อพูดได้แค่นี้ ลุงป้าน้าอาได้แค่นี้ เอ็งต้องไปหาเอง"*

ภาษากำลังจะหมดไป

"เรารับรู้ รู้มาตั้งแต่ที่พยายามถามพ่อถามแม่ว่าภาษานี้คืออะไร เขาก็บอกมา เราเริ่มรู้แล้วว่าสักวันหนึ่งมันก็จะไม่อยู่กับเรา เรารู้มาตลอดแล้ว คุยกับเพื่อน คือมันไม่มีแล้ว" เจ้าของภาษารุ่นนี้เองก็รับรู้มาตลอดว่า ภาษาของตัวเองกำลังจะหายไปแน่นอน *"ถ้าเป็นตอนเด็ก ๆ ก่อนยังไม่รู้ความ ถ้ามันไปก็คือหมดไปเลย แต่พอเมื่อเรารับรู้ว่าไอ้สิ่งที่เรามีกำลังจะหายไป เรารู้สึกเสียดาย เรารู้สึกอยากอนุรักษ์มันไว้แต่ไม่มีโอกาสที่จะเก็บมันไว้"* แม้จอมจะไม่มีความทรงจำในการใช้ภาษาของตัวเองเหมือนรุ่นพ่อแม่ปู่ย่าตายาย แต่ความรู้สึกถึงภาษาที่เป็นตัวแทนเชื้อสายตัวเองมีไม่น้อยไปกว่าพ่อแม่ *"ถ้ามันหายไปจริง ๆ แล้วเกิดวันใดวันหนึ่งอายุมากไปกว่านี้ เราอาจจะได้ยินภาษานี้กลับมาอีกที มันอาจจะมาเพียงเล็กน้อยหรือมาเพียงนิด พอเราได้ยินเราอาจรู้สึกว่า อย่างน้อยมันยังอยู่ แต่วันข้างหน้าเราไม่ได้ยินภาษานี้กลับมา แต่เราได้ยินภาษาอื่นที่ต่างจากภาษาเราไป เราจะรู้สึกน้อยใจว่า ณ ช่วงเวลานั้นทำไมเราไม่เก็บรักษามันไว้ แต่พอมาช่วงนี้ พอมันหายไป คือมันเสียใจ"*

หากเชื่อในความสามารถของคนรุ่นใหม่ เมื่อให้นึกถึงโอกาสที่คนรุ่นใหม่แบบจอมได้เก็บรักษาภาษาของพ่อแม่ไว้ ครั้งหนึ่งจอมเคยถามภาษาจากพ่อแม่ ทำให้รับรู้ว่าภาษาที่พ่อแม่รับมาก็มีเพียงแค่นี้ อาจมีน้อยมากตั้งแต่รุ่นพ่อรุ่นแม่แล้ว *"...เอ็งต้องไปหาเอง แล้วจะให้ผมหาจากไหน ในเมื่อหมดตรงนั้นแล้ว ผมว่าเก็บไม่ได้"* จอมพูดถึงการเก็บรักษาภาษาอีกครั้งหนึ่ง *"ถ้าทำแบบเล่น ๆ อาจจะเก็บไว้ได้ แต่ถ้าจริงจังเราอาจจะเก็บไม่ได้ เราจะไปตามหาที่ไหน กว่าเราจะมาคิดได้ เจ้าของภาษาคนก่อน ๆ*

จอม กากี

เขาก็ไม่อยู่แล้ว เราจะไปตามเก็บมาจากไหน ผมว่าเก็บไม่ได้ครับ คือมันยาก" จอมเล่าถึงเวลาที่เหลืออยู่ "กว่าเราจะมาคิดได้" ทำให้เห็นว่า ยิ่งเราคิดได้ช้าเท่าไหร่ ภาษาก็หายไปเร็วเท่านั้น

10 เปอร์เซ็นต์ ที่เหลืออยู่

เมื่อรับรู้ถึงภาษาที่กำลังจะหายไป จึงอยากรู้ว่าภายในตัวตนของเจ้าของภาษาคนนี้เขาประเมินตัวเองว่า รู้ภาษาตัวเองเท่าไหร่ *"ถ้าให้เปรียบเทียบ ผมก็ให้ประมาณ 10 เปอร์เซ็นต์ ดีกว่าถ้าจะให้เยอะไปกว่านี้ ที่รู้มาอาจจะไม่ใช่ก็ได้"* จอมเปรียบเทียบภาษาตัวเองที่มีอยู่ในตัวเอง 10 เปอร์เซ็นต์ กับแบตเตอรี่มือถือ แต่ก็มีความสำคัญและใช้ปริมาณที่เหลืออยู่นี้ให้คุ้มค่า *"ถ้าเปรียบเทียบเหมือนโทรศัพท์ ถ้าแบตฯ เหลือ 10 เปอร์เซ็นต์ ถ้าความสำคัญในช่วงนั้น แต่สำหรับผมอย่างน้อยก็ยังมีโอกาส ถ้าอนาคตมีครอบครัวอย่างน้อยก็ได้บอกลูกหลานว่า คำนี้คือนี่นะ พ่ออยู่นี่นะ ที่ได้ยินคือภาษาของพ่อเอง อย่างน้อยก็ยังมีอีกนิดนึง จาก 10 อาจจะเหลือ 5 จาก 5 เหลือ 2"*

ในขณะที่จอมรับรู้ถึงอนาคตของภาษาที่กำลังจะเลือนหายไป แต่เขากลับคิดว่า เขามีแรงพอที่จะยืดเวลาที่เหลืออยู่ออกไปอีก 10 เปอร์เซ็นต์ที่มีอยู่ มันจะอยู่ในตัวเขาไปตลอดเหมือนกับจอมเชื่อว่าถ้าภาษาจะหมดไปอย่างแท้จริง ก็ไม่ได้จบลงที่รุ่นเขาแต่จะค่อย ๆ ลดลงเรื่อย ๆ หรือไปจบที่รุ่นหลัง *"มันหมดไปก็ให้หมดไปที่รุ่นเหลน"*

สิ่งที่จอมรู้สึกถึงภาษาตัวเองว่า ภาษาอาจเป็นตัวแทนของเชื้อสาย ถ้าภาษาจะหมดไปไม่ใช่เพราะไม่เหลือคนพูดภาษานี้ ภาษาจะหมดไปเมื่อการรับรู้หายไป ไม่มีคนเข้าใจคำศัพท์แม้แต่คำเดียวต่างหาก

แม้ชาวชอุ้งทั้งสองวัยที่ใช้วิถีชีวิตแตกต่างกันจะรับรู้ถึงภาษาตัวเองที่กำลังหมดไป คนสูงวัยสองคนต่างรับรู้และทำใจกับภาษาที่ส่งต่อให้ใครไม่ได้อีกแล้ว และเมื่อพูดถึงภาษาตัวเองก็เรียกความทรงจำและความสุขในอดีตชัดขึ้น พร้อมกับปู่ย่าตายาย พ่อแม่ พี่น้อง ต่างเป็นบุคคลสำคัญในช่วงชีวิตที่เคยใช้ภาษาเราพูดคุยกัน ในขณะที่คนรุ่นหลังที่พูดภาษาไทยเป็นภาษาแรก กลับมีความทรงจำถึงภาษาตัวเองด้วยความสงสัย และสนใจภาษาตัวเอง การพูดคุยกับชาวชอุ้งสองวัยได้เห็นโอกาสที่จะยื้อภาษาของตัวเองแตกต่างกัน ชาวชอุ้งต่างรู้ดีว่า สักวันภาษาจะหายไปแน่นอน สิ่งที่แหวนและมานัสเข้าใจการอยู่หรือหายไปของภาษาคือ การพูดภาษาของรุ่นลูกเท่านั้น และมองเห็นแต่ว่าลูก ๆ ไม่พูดภาษานี้แล้ว ในขณะที่คนรุ่นใหม่อย่างจอมและวิรุณกลับมีความสนใจใฝ่รู้ภาษาตัวเองมาตั้งแต่เด็ก แต่ไม่มีโอกาสฝึกฝนภาษานี้ โลกของคนรุ่นใหม่ที่รู้จักเทคโนโลยีทำให้จอมและวิรุณมีความหวังที่จะยื้อภาษาตัวเองเพียงน้อยนิดให้อยู่ในตัวเองนานขึ้น โดยใช้อุปกรณ์เทคโนโลยีโซเชียลมีเดีย และการเข้าถึงอินเตอร์เน็ตที่อาจจะมีส่วนช่วยให้เขารู้จักคำพูดในภาษาตัวเองได้มากขึ้น และสามารถส่งต่อบอกเล่ารุ่นลูกหลานได้ว่า "เราเองเป็นใคร"

4. ความรู้สึกของผู้สูญเสียภาษา

ความรู้สึกที่ซ้อนทับกัน

จากการเรียบเรียงประสบการณ์ของการเป็นประจักษ์พยานในปรากฏการณ์การสับเปลี่ยนที่ทำให้ภาษาเสี่ยงต่อการสูญหายในชุมชนในลักษณะของการเล่าประวัติของตนเองที่เกี่ยวข้องกับภาษา หรือที่เรียกว่า “ชีวประวัติทางภาษา” ทำให้เราสามารถสังเกตเห็นอารมณ์ที่สะท้อนจากการเล่าเรื่องย้อนประสบการณ์ตนเองของคนในชุมชนภาษานั้นเอง เราจะสังเกตเห็นได้ว่าในการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมในชุมชน จากที่มีแต่คนในกลุ่มชาติพันธุ์กลายมาเป็นการใช้ชีวิตร่วมกับคนต่างกลุ่มชาติพันธุ์ พร้อม ๆ กับที่การใช้ “ภาษาไทย” ถูกแทรกเข้ามาในชีวิตประจำวันทีละเล็กละน้อย

ยายจิ้น เป็นคนชองที่อาศัยที่บ้านคลองพลู อำเภอเขาคิชฌกูฏ จังหวัดจันทบุรี แกมีพ่อแม่เป็นคนชองทั้งคู่ ยายจิ้นเล่าว่า แต่เดิมคนชองในจังหวัดจันทบุรีเดินทางอพยพมาตามลำน้ำ ชายคลองเข้ามาอยู่ที่เขาคิชฌกูฏ มีอาชีพรับจ้าง วัยแรงงานชายจะทำงานขุดทาง ทำถนนสายสระแก้ว โป่งน้ำร้อน เขาเกลือ สมัยนั้นมีคนชองอยู่ประมาณ 22 หลังคาเรือน ผู้คนอาศัยอยู่ไม่มาก ส่วนคนที่อยู่บ้านส่วนใหญ่จะทำนา เลี้ยงวัว เลี้ยงควาย หรือรับจ้างปลูกอ้อย ได้ค่าจ้างวันละหนึ่งถึงสองสลึง ทำให้พอมีเงินสำหรับใช้จ่าย นอกจากนี้ยังมีชาวจีนมาขายสินค้าตามบ้าน ตามคำบอกเล่าของยายจิ้นว่า *“เมื่อก่อนถ้าอยากได้ผ้า ก็ต้องซื้อจากคนจีน ผ้าถุงผืนละ 6 บาท ถ้าคนจีนไม่มาขายเราก็ไม่ได้ผ้าถุงใช้”*

จากคำบอกเล่าของยายจิ้นเกี่ยวกับการใช้ภาษาชองในหมู่บ้าน ยายเล่าว่าแต่เดิมคนชองพูดภาษาชองกันอย่างเข้มข้นมาก โดยเฉพาะกับคนในกลุ่มเดียวกัน รุ่นพ่อแม่ก็พูดกับรุ่นลูก แต่จุดเปลี่ยนที่ทำให้มีการใช้ภาษาไทยเพื่อการสื่อสารกับคนภายนอกคือ มีคนจีน (ชื่อ เจ๊กมุ่ย) เข้ามาตั้งร้านขายของภายในหมู่บ้าน และได้แต่งงานกับสาวชาวชอง (ชื่อจวง) คนชองจึงได้เริ่มหัดพูดภาษาไทยเพื่อสื่อสารเวลาไปซื้อของ ดังคำบอกเล่าของยายจิ้นว่า *“ตอนไปซื้อของที่ร้านคนเจ๊กแรก ๆ เราก็พูดไม่ชัด เขาไม่เข้าใจเรา เราก็ไม่ได้ซื้อ เราจะไปซื้อไต้ คนชองออกเสียงว่า “ไต” (thiw taj) คนจีนออกเสียงว่า “ไต้” เราต้องกลับมาถามภาษาไทยจากพ่อแม่ ส่วนพ่อแม่ก็จำมาจากคนอื่น”*

นอกจากนี้การที่เด็ก ๆ ชาวชองได้เรียนหนังสือ ยังถือเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้คนชองได้ใช้ภาษาไทย โดยเด็กชายจากบ้านคลองพลู จำนวนไม่มาก อายุราว 9 - 10 ขวบ ต้องเดินไปเรียนหนังสือกับพระที่วัดตะเคียนทองอาทิตย์ละ 1 วัน ต่อมาเมื่อมีการจัดตั้งโรงเรียนบ้านตะเคียนทอง ซึ่งถือเป็นโรงเรียนแห่งแรก เด็ก ๆ ที่ไปโรงเรียนก็จะเริ่มพูดภาษาไทย แม้ว่ายายจิ้นจะได้ถ่ายทอดภาษาชองให้กับรุ่นลูก (ลูกของยายจิ้นปัจจุบันอายุราว 50 - 60 ปี) และลูก ๆ สามารถพูดภาษาชองได้ทุกคน แต่คนรุ่นหลานไม่สามารถพูดภาษาชองได้เนื่องจากพ่อแม่ไม่พูดกับลูก ยายจิ้นย้ำว่า *“หากใครที่อยู่บ้านกับย่ากับยายที่ยังพูดภาษาชองอยู่ ก็สามารถพูดได้ ถ้าได้ออกเสียงบ่อย ๆ ก็จะชิน”*

ถ้าหากพิจารณาจากเรื่องเล่าของยายจิ้นในเชิงโครงสร้าง เราจะเห็นสถานการณ์ภาษาที่คนชองในเขตเขาคิชฌกูฏสามารถพูดไทยได้ตั้งแต่รุ่นพ่อแม่แล้ว หมายความว่าคนชองมีภาวะสองภาษาในระดับบุคคล (Individual Biligualism) มายาวนานแล้ว แต่ปรับเปลี่ยนไปเป็นภาวะสองภาษาในระดับสังคมและชุมชน (Societal Bilingualism) เมื่อเกิดความจำเป็นที่ต้องใช้ภาษาไทยในชีวิตประจำวันมากขึ้นที่โรงเรียนและในชุมชนก็ทำให้เพิ่มสถานการณ์การใช้ภาษาไทยจากนาน ๆ ครั้งกับคนนอกชุมชนเป็นการใช้ภาษาไทยกับคนในชุมชนทางกายภาพด้วยกันที่เป็นคนต่างกลุ่มชาติพันธุ์ สถานการณ์ในลักษณะนี้ปรากฏอยู่ในเรื่องเล่าของเจ้าของภาษาในกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ อีกด้วย

พ่อแม่พี่น้องความทรงจำ

ยายแหวน กากี แห่งบ้านทุ่งนา อำเภอศรีสวัสดิ์ จังหวัดกาญจนบุรี แต่งงานกับผู้ชายนอกกลุ่มที่เดินทางมาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งหมายความว่าแกไม่มีโอกาสใช้ภาษาชอุ้งกับคู่ชีวิต แปลว่าลูกของแกยังต้องสัมผัสกับภาษาไทยซึ่งเป็นภาษากลางของครอบครัวตั้งแต่ช่วงปฐมวัย เมื่อสอบถามถึงประสบการณ์เกี่ยวกับภาษาชอุ้งที่เข้มข้นที่สุดในช่วงชีวิตของแก แกจึงมักที่จะเชื่อมโยงกับประสบการณ์การเรียนรู้ภาษาที่ได้รับจากพ่อ ซึ่งเป็นผู้ที่สั่งสอนให้มีความรู้ด้านจักสานที่แกใช้ยังชีพในปัจจุบันอีกด้วย ความทรงจำเกี่ยวกับพ่อของยายแหวนเป็นความทรงจำที่ค่อนข้างน่าประทับใจและเจือไว้ด้วยความสุข

“(อูญ) ทู ปี กอ เบือต ทู ปี กอ มเล่ง”

(พ่อ) ทำอะไรก็ดี ทำอะไรก็สวย

การเรียนรู้ภาษาจากพ่อในชีวิตประจำวันนอกจากการสอนทำงานต่าง ๆ แล้ว สิ่งที่ยายจำได้เกี่ยวกับพ่อก็คือการเล่านิทานหรือเล่าว่าทำอะไรมาบ้าง โดยพ่อจะเล่าต่อหน้าพี่น้องในครอบครัว *“เขาก็นอนกัน เราก็นอน บางทีก็เข้าไปนอนกับพ่อ บางทีก็นอนกับพี่ ๆ ก็นอนกันเป็นแถว ส่วนใหญ่เป็นนิทานเล่าต่อกันมา เวลาพ่อเล่านิทานให้ฟัง ก็ใช้ภาษายายนี่แหละ เขาเล่าภาษายายอยู่กับพ่อกับแม่กับพี่กับน้อง ฟังไปก็เพลินไป หลับไป”*

นิทานที่พ่อเล่าให้ฟัง ที่ยายยังพอจำได้เป็นนิทานที่มีโครงเรื่องเรียบง่าย สะท้อนวิถีชีวิตของคนชอุ้งในชุมชนเดิมที่ยังเลี้ยงชีพโดยการทำไร่ข้าว ซึ่งวิถีชีวิตดังกล่าวได้หายไปจากชุมชนนานแล้ว หลังจากที่มีการอพยพโยกย้ายเนื่องจากการก่อสร้างเขื่อนศรีนครินทร์เมื่อประมาณ 50 กว่าปี ที่ผ่านมา

“นางเกสร ม่อง พระขรรค์ทอง จะ ท่อ บา กัด บา เลว โอจ ... จาย จายจะเลว ทอ กะบุง ฮาย ทอ บา เตียน ก็ โซย ฮาย พอ ฮาย ปอง ก็ เอา โซ่ เอาตะปิ ไปเชมฮาย ไปเชมฮายเลว พอเชมฮาย พ็อด ก็จะเกว เกวเลว ก็เอาปากยุง นางเกสรกับพระขรรค์ทองก็แต่งงานกัน” (นางเกสรกับพระขรรค์ทองไปทำไร่กันอยู่บนเขา ทำไร่เสร็จก็จุด แล้วก็สานกระบุงข้าว ถางไร่เตียนแล้วก็หยอดข้าว พอหยอดข้าวข้าวตั้งท้องก็เอาส้มไปเลี้ยงข้าว พอข้าวสุกก็เกี่ยวข้าว แล้วก็เอาข้าวใส่ยุ้ง แล้วนางเกสรกับพระขรรค์ทองก็แต่งงานกัน)

ในสมัยที่ยายแหวนยังเป็นเด็ก ผู้ใหญ่พูดภาษาชอุ้งกันได้หมด ถึงแม้บางคำยายแหวนจะฟังออกบ้างไม่ออกบ้าง แต่ก็สามารถสนทนาโต้ตอบเป็นภาษาชอุ้งได้ แต่ถ้าจำไม่ได้บางทีก็พูดคำไทย

จนถูกแม่ว่า "อีลืมชาติ" แสดงให้เห็นถึงการผูกโยงภาษากับอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ที่มีความเข้มข้นในระดับครอบครัวและชุมชนมากกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

"บ้านอาฉันเนี่ยนะ แม่เขาก็ตาย ก็เหลือแต่น้อง น้องเขาก็ไม่พูดแล้ว เขาก็พูดแต่ไทย บ้านสองหลังเนี่ยใช่คนอื่นคนไกลที่ไหน บ้านพี่สาวอยู่โน่น เขาก็พูดกับลูก เขาก็พูดแต่ไทย ลูกเขาก็พูดไทยหมด"

ดังนั้นในมุมมองของยายแหวนจึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่ภาษาชอุ้งจะหมดไปอย่างแน่นอนแล้ว มีภาษาไทยเข้ามาแทนที่ ถึงแม้ว่าจะมีคนชอุ้งกระจายอยู่ในที่ต่าง ๆ หลายหมู่บ้านก็ตาม แต่ก็มีการใช้ภาษาไทยในระดับครอบครัวมานานแล้ว แม้แต่ตัวแกเองก็ยังพูดภาษาไทยกับลูกเช่นเดียวกัน

"ก็พูดไทย นั่นน่ะสิ เรื่องอะไรมันจะไม่หายไป หมดไป ก็พูดกับพวกมัน พวกมันไม่รู้อะไม่รู้จะพูดไง บางคำมันก็รู้บ้าง ไม่ใช่จะรู้จนหมด มันรู้คำสองคำ เราก็พูดกับพวกมัน พวกมันก็ไม่รู้"

ในแง่ความรู้สึกส่วนตัวยายแหวนก็รู้สึกเสียดายภาษาของตัวเองและอยากให้ลูกหลานใช้ภาษากันก็ต่อไปอยากให้เวลาเจอหน้ากันก็ยังพูดภาษาตัวเอง แต่ก็ไม่รู้จะทำอย่างไรเพราะพูดกันไม่ได้

"ทุกวันนี้ยังนึกอยู่ พ่อแม่เราอยู่ เราก็ได้คุยกันเรื่องอะไรที่ว่าคนไทยเขาไม่รู้...มันเหมือนอยู่นะในใจคิดอยู่ เออ พ่อแม่ก็บอกเรา ภาษาเราก็ยังพูดกันได้ เหมือนพ่ออยู่แม่อยู่... อุ่นใจ ภาษาเรายังพูดได้ ยังรู้ ทุกสิ่งทุกอย่าง"

สถานการณ์ภาษาในลักษณะที่คล้ายคลึงกันกับกรณีภาษาชอุ้งยายแหวน กากี ยังพบในภาษาอีกสามภาษา (ชอง กะซอง ชำเร) อีกด้วย กล่าวคือแม้หน้าที่ใช้สอยในชีวิตประจำวัน ในครอบครัวและในชุมชนภาษาชาติพันธุ์จะค่อย ๆ หดหายไป แต่ความทรงจำของการใช้ภาษากับพ่อแม่พี่น้องในสมัยเด็กยังคงชัดเจน แฝงไว้ด้วยความรู้สึกความผูกพันและประทับใจ และบางครั้งเรายังพบอีกว่ามีการใช้ภาษาดั้งเดิมเพื่อสื่อสารและยึดโยงกับผู้ที่อยู่ในโลกของคนตาย เป็นหน้าที่ทางสังคมของภาษาในระดับที่นอกเหนือไปจากการสื่อสารระหว่างคนในกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน แต่เป็นการตอบสนองความต้องการทางสังคมในระดับที่มีความเป็นนามธรรมขึ้นไปอีกระดับหนึ่ง

สมศรี เกตุถึก อายุ 65 ปี จากชุมชนกะซอง บ้านคลองแสง อำเภอบ่อไร่ จังหวัดตราด รู้สึกมีความสุขเมื่อถึงวันพระในเวลาที่นำอาหารขึ้นตั้งให้แม่ที่ล่วงลับไปแล้ว โดยเวลาที่แกเอาอาหารหรืออะไรให้แม่ แกก็จะพูดภาษากะซอง ไม่ได้ใช้ภาษาไทย สมศรีรู้สึกมีความสุขว่าภาษาท้องถิ่นหรือภาษาแม่ของตนเองยังอยู่

"เวลากราบไหว้แม่หรือว่าเอาอาหารหวานคาวอะไรไหว้แม่ ป้าก็ใช้ภาษานี้แหละพูดกับแม่ที่เสียไปแล้ว เรียกให้มากินมาอยู่ ป้าจะใช้ภาษากะซองเวลาเอาเครื่องไหว้อาหารหวานคาวไหว้แม่ไหว้พ่อ ป้าจะใช้ภาษากะซอง พูดภาษากะซองใส่ เชิญให้มากินมาอยู่ ก็จะใช้ภาษากะซอง มีความสุขเวลาพูดเป็นช่วงเวลาสั้น ๆ ตอนไหว้ ตอนกราบไหว้ ตอนเอาอาหารวางหน้ารูปพ่อกับแม่ ช่วงเวลาแค่นี้ก็รู้สึกดี" ทั้ง ๆ ที่คำพูดภาษากะซองที่ใช้สื่อสารกับแม่ที่ตายไปแล้วเป็นเพียงคำพูดสั้น ๆ เท่านั้น

ในเวลาที่สมศรีนำเอาอาหารหวานคาวไปไหว้พ่อแม่และเชิญให้พ่อแม่มากิน สมศรีจะใช้ภาษากะซองพูดกับพ่อแม่ที่ล่วงลับไปแล้วซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้แกมีความสุข เมื่อลองถามว่าที่ไม่ใช้ภาษาไทยในเวลาเรียกพ่อแม่มากินของเซ่นไหว้นั้นเป็นเพราะกลัวพ่อแม่ฟังภาษาไทยไม่รู้เรื่องใช่หรือไม่ สมศรีรีบปฏิเสธแข็งขันแล้วอธิบายว่า พ่อแม่ของแกพูดไทยได้ แต่ที่ใช้ภาษากะซองเพราะพูดภาษานี้แล้วมีความสุขเพราะมันคือภาษาของพ่อของแม่

สมัยเด็ก ๆ สมศรีใช้ภาษากะซองบ่อยครั้งกว่าในปัจจุบันมาก แต่ทุกวันนี้ได้ใช้ภาษากะซองเฉพาะเวลาเจอกับลูกชายคนโตในเวลาที่มีคนอื่นอยู่ด้วยและไม่อยากให้คนพวกนั้นรู้ว่าแกคุยอะไรกับลูก ดังนั้นสำหรับสมศรี ภาษากะซองจึงกลายเป็นหน้าที่เฉพาะสำหรับคุยเรื่องที่ต้องการให้เป็นความลับสำหรับ ‘คนนอก’ แต่คนที่สามารถสนทนาเป็นภาษากะซองกับสมศรีได้ค่อย ๆ ทยอยจากโลกนี้ไป โดยเฉพาะในช่วงประมาณ 10 ปีที่ผ่านมา เหลือคนในชุมชนที่คุยภาษากะซองกับสมศรีได้เพียงสองสามคนเท่านั้น

สมศรีจะคาดการณ์ว่าอีกประมาณสิบปีอาจจะไม่เหลือภาษากะซองอยู่บนโลกนี้แล้ว เพราะเมื่อหมดคนรุ่นสมศรีแล้วก็คงไม่เหลือคนที่จะพูดภาษากะซองได้อีกต่อไป ดังนั้นเมื่อสมศรีนึกถึงภาษากะซอง ความทรงจำของแกจึงบรรจุไว้ด้วยเสียงสำเนียงเก่า ๆ ของปู่ย่าตายาย ของพ่อแม่ ซึ่งทำให้สมศรีรู้สึกมีความสุข

“ทำไงได้ แต่ว่ามันยังอยู่อีก 3 - 4 คนมันคงจะหลายปีแหละกว่าจะหาย ถึงหมดป้า ยายเสวย[8] ก็ยังคุ้ยขึ้นมา ผิดถูกมันก็คุ้ยของมันแหละ (หัวเราะ) อย่างน้อย ๆ ก็มียายเหวยคนหนึ่ง ผิดถูกมันก็พูด”

การที่ ‘ความทรงจำ’ ชวนประทับใจเกี่ยวกับภาษาในภาวะวิกฤตระยะสุดท้ายก็มักจะย้อนกลับไปผูกโยงกับวันเวลาอดีต หรือเชื่อมโยงกับกลุ่มผู้สูงอายุที่กำลังจะกลายเป็นอดีต เป็นสิ่งที่พอจะคาดการณ์ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มภาษาที่เหลือประชากรผู้พูดภาษาน้อยถึงน้อยมาก ยกตัวอย่างเช่น ภาษาซำเรในจังหวัดตราด ซึ่งแทบจะหาคนที่พูดภาษานี้แทบไม่ได้อีกแล้ว

คลัง อินอ่อน อายุ 87 ปี และ สมัย หาญพัฒน์ อายุ 91 ปี ผู้พูดภาษาซำเร ที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของผู้พูดภาษากลุ่มสุดท้ายของภาษาซำเรในประเทศไทย ปัจจุบันอาศัยอยู่ ณ บ้านมะม่วง อำเภอนนทรีย์ จังหวัดตราด ถ่ายทอดความทรงจำเกี่ยวกับยุครุ่งเรืองของการทำเหมืองพลอย ในอำเภอบ่อพลอย ของจังหวัดตราด[9] ซึ่งดึงดูดคนต่างถิ่นต่างภาษาต่างชาติพันธุ์เข้ามาแสวงหาโอกาสการทำงานในพื้นที่เป็นจำนวนมาก ภาษากลางในการสื่อสารสำหรับคนเหล่านี้ก็คือภาษาไทย

ในกรณีของกลุ่มซำเร การสับเปลี่ยนการใช้ภาษาไปเป็นภาษาไทยเกิดขึ้นมานานแล้ว เพราะแม้แต่สมัยที่มีอายุเกือบร้อยปีแล้วยังเล่าว่าคนในรุ่นของแกใช้ภาษาไทยกันเป็นส่วนใหญ่ มีเฉพาะ

---

[8] นักกิจกรรม - ผู้นำในชุมชนที่มีความสนใจการธำรงรักษาภาษากะซอง

[9] ยุคตื่นพลอย หรือยุคแห่งความรุ่งเรืองของอุตสาหกรรมพลอยในอำเภอบ่อไร่ จังหวัดตราด เริ่มต้นประมาณ พ.ศ. 2511 - 2512 และซบเซาลงประมาณ พ.ศ. 2537 (ณิศิรา กายราศ และคณะ, 2560:132 - 133)

คนรุ่นพ่อแม่เท่านั้นที่ใช้ซำเร ปัจจุบันนี้หาคนพูดซำเรด้วยไม่ได้เพราะคนที่พูดคุยกันได้ตายไปหมด ที่เหลือก็นาน ๆ ได้เจอกันทีเพราะอยู่ไกลกัน ในขณะที่คนรุ่นลูกหลานก็ไม่สามารถใช้ภาษาซำเรได้ เพราะไม่มีใครสอน

"โมโหตัวเอง สอนแต่ลูกพูดไทย ไม่พูดซำเรเลย คนไหนคนนั้น" คลัง อินอ่อนกล่าว ในขณะที่ สมัย หาญพัฒน์ ตอกย้ำ *"ไม่ได้สอน สอนเค้าก็พูดไม่เป็น ลิ้นแข็ง"*

สภาวะใกล้สูญหายของภาษาซำเรสะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนจากคำให้สัมภาษณ์ของ คลัง อินอ่อน และสมัย หาญหัฒน์ ที่ไม่มีความทรงจำให้ความรู้สึกผูกพันกับภาษาซำเรเท่าไรแล้ว ภาษาซำเรหรือไทยก็ไม่ต่างกัน

จากกรณีของภาษาซำเรข้างต้น แสดงให้เห็นว่าการประเมินความรุนแรงของสภาวะการสูญหายของภาษาไม่สามารถพิจารณาได้จากจำนวนของผู้พูดเท่านั้น แต่ต้องพิจารณาความรู้สึกของเจ้าของภาษาด้วย เพราะในกรณีภาษากะซองซึ่งมีจำนวนผู้พูดในกลุ่มผู้สูงอายุน้อย แต่ในคนที่ไม่สามารถใช้ภาษาได้ก็ยังมีความรู้สึกเสียดายและหวงแหนภาษาอยู่ ส่งผลให้ยังมีแรงจูงใจที่จะธำรงรักษาภาษาเอาไว้ต่อไป แม้ว่าจะต้องพยายามเรียนรู้ภาษาใหม่

จันทรา คงทน อายุ 30 ปีเศษ กล่าวว่าตัวเองมีตายายเป็นกะซองแต่มีพ่อเป็นคนเชื้อสายอื่น เท่ากับว่าตัวเองเป็นลูกครึ่ง จันทราโตมาโดยไม่มีใครพูดภาษากะซองด้วยทั้งแม่และยาย

"แม่ไม่ได้พูดค่ะ ยายเองก็ไม่ได้พูดกับแม่เหมือนกัน เคยถามยาย ยายก็เหมือนกับว่า ยายก็ได้ยินมาบ้างแต่ก็ไม่ได้ใช้ก็เลยไม่ได้พูดกับเรา แล้วก็ด้วยความโชคดี ได้แฟนเป็นเชื้อสายกะซองเหมือนกันมาอยู่ที่นี่ ได้ยินภาษากะซองที่นี่ ที่บ้านคลองแสง ก็ทำให้ได้ไปถามยายว่า ยายพูดคำแบบนี้เป็นไหม อะไรอย่างนี้ เราฟังจากทางนี้แล้วไปถามทางโน้นอีกทีหนึ่ง เนื่องจากเชื้อสายใกล้เคียงกัน"

นอกจากนั้นจันทรายังเคยมีประสบการณ์เข้าร่วมในโครงการฟื้นฟูภาษากะซอง ซึ่งมีนักวิจัยจากสถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย มหาวิทยาลัยมหิดลเป็นที่ปรึกษา ทำให้มีโอกาสเรียนรู้ภาษากะซองใหม่ตั้งแต่ต้นจากเดิมที่ไม่รู้เลย ถึงแม้จันทราจะประเมินด้วยตนเองว่าภาษากะซองน่าจะเหลือเวลาอีกไม่เกิน 20 ปีก็จะสูญหายไปหมด แต่จันทราก็ยังคงเห็นคุณค่าของภาษานี้อยู่

"ในความคิดหนู ทีแรกเราไม่เคยรู้เลยว่ามีภาษาและวัฒนธรรมนี้ แต่พอเรารู้มันเหมือนเป็นความโชคดีของเรา เหมือนเราพิเศษกว่าคนอื่น ที่คนอื่นเขาแค่ใช้ชีวิตธรรมดา แต่เรายังมีพิธีกรรมที่เราสืบทอดกันมา โดยที่เราอาจจะมองไม่เห็น มันอาจจะเป็นเพียงแค่ความเชื่อ แต่ในหลักความเชื่อนี้มันมีความจริงซ่อนอยู่ค่ะ เหมือนกับในเรื่องบางเรื่องเหมือนเรางมงาย แต่เราทำไปแล้วเราสบายใจและครอบครัวเราเป็นสุข เราสามารถเอาตรงนี้มาช่วยเรื่องการเจ็บไข้ได้ป่วย แบบว่าคนสมัยนี้พึ่งหมออย่างเดียวแต่บางทีก็มีสิ่งที่เรามองไม่เห็น ที่คนอื่นไม่เชื่อ แต่เราเชื่อ พอเราเชื่อ เราทำแล้วเราหาย เรามีความสุข ครอบครัวเราก็มีความสุขค่ะ ถือเป็นโอกาส เป็นความโชคดีของคนกะซอง

..ความทรงจำเป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงอดีต มันทำให้เรารู้ถึงบรรพบุรุษเรา บางทีมันเป็นเรื่องที่อาจจะใช้ภาษาไทยพูดไม่ได้ก็ได้ บางทีก็ทำให้เรารู้สึกเป็นเรื่องเล่าที่พิเศษนะ แบบว่าเป็นรุ่นต่อรุ่น

ที่บรรพบุรุษเราเขาเล่าต่อ ๆ กันมา เป็นเรื่องที่น่าเชื่อถือ เป็นอะไรที่เราฟังแล้วเราขนลุกได้ ที่อื่นไม่มีอะไรแบบนี้ค่ะ"

จากคำให้สัมภาษณ์ของจันทรา ความทรงจำเป็นสิ่งที่สามารถปลุกให้ตื่นและปะติดปะต่อเพิ่มเติมกับประสบการณ์ใหม่ได้ ที่สำคัญที่สุดก็คือคุณค่าและความสำคัญของภาษาสามารถก่อเกิดได้จากการพบกับผู้ที่เห็นคุณค่าในสิ่งที่เรามีส่วนร่วมเป็นเจ้าของด้วย ดังนั้นความรู้สึกเป็นเจ้าของจึงเป็นปัจจัยสำคัญของการธำรงรักษาภาษา เพราะเมื่อรู้สึกเป็นเจ้าของก็จะเห็นคุณค่าและความสำคัญและรู้สึกเสียดายที่สิ่งมีค่าของตนเองจะสูญหายไป

คุณค่า สำคัญ เสียดาย พยายาม

ศิริพร ควรสถาน อายุ 49 ปี จากบ้านทุ่งกบิล อำเภอเขาคิชฌกูฏ จังหวัดจันทบุรี เดิมไม่เคยพูดภาษาชองกับพ่อของตัวเองเลย นอกเหนือจากที่ถูกตายายใช้งานบ้านเป็นภาษาชอง ศิริพรออกจากชุมชนไปทำงานในถิ่นอื่นเป็นเวลานาน จนกระทั่งกลับมาอยู่ในถิ่นฐานเดิมเมื่อพ่อเข้าสู่วัยชราและมีโรคภัยไข้เจ็บ

"ตอนที่พ่อจะเสีย ก็ไม่รู้ว่าทำไมเขาถึงเพ้อแต่ภาษาชอง สงสัยเขาอยู่กับปู่กับย่า เขาใช้ภาษานี้สื่อสารกัน พอเวลาก่อนที่เขาจะเสีย เหมือนเขาก็พูดภาษาชอง เราก็สงสัยทำไมพ่อเราเป็นชอง ทำไมเราถึงจะลืมความเป็นชองของตัวเอง ก็นึกเสียดาย หลังจากนั้นเรามาใช้ชีวิตปัจจุบัน เราก็พยายามคุยกับคนแก่ เขามีอะไรเยอะแยะที่ให้เราค้นหา คนแก่เขามีความรู้ ภูมิปัญญาต่าง ๆ เราเสียดาย"

จากการยึดโยงภาษาชองไว้กับความรู้สึกผูกพันกับเครือญาติและครอบครัว ทำให้ศิริพรต้องการที่จะธำรงรักษาคุณค่าของครอบครัวเอาไว้ โดยศิริพรมองว่ามันคือการแสดงความความกตัญญูต่อบรรพบุรุษนั่นเอง ถึงแม้ว่าเธอจะยอมรับว่ามีโอกาสน้อยที่จะคงภาษานี้เอาไว้ เพราะการสูญหายของภาษาชองเป็นการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย

"ความทรงจำ และความกตัญญูตรงนั้น เราจะจำไว้ ถ้ามีลูกมีหลานเราก็จะสอนเขา บอกให้เขารู้ว่ามันสำคัญ แม้จะพูดไม่ได้ เขาจะได้รู้ว่าเราเคยมีบรรพชนที่เคยเป็นเผ่าชอง"

ความรู้สึกเสียดายในคุณค่าและความสำคัญของภาษาที่เป็นตัวแทนของบรรพบุรุษทำให้ศิริพรพยายามที่จะเรียนรู้ภาษาชองจากผู้สูงอายุในชุมชน โดยเฉพาะที่วัดในวันที่มีการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาซึ่งจะมีคนชองที่มีอายุมารวมตัวกันค่อนข้างมาก ถึงแม้ว่าวิธีการเรียนรู้ภาษาในลักษณะนี้จะไม่สามารถสร้างทักษะการใช้ภาษาได้มากนักก็ตาม แต่ศิริพรก็ *"พยายาม"* ฝึกฝนการใช้ภาษาชองอย่างเต็มที่

"ได้ไม่เต็มร้อย เป็นบางคำ เพราะว่าเราเป็นเหมือนรุ่นเราน้อยคนพูดไม่ได้แล้ว แต่เราจะไปเจอคนรุ่นอายุเยอะ ๆ คนแก่ ผู้สูงวัย เราก็ได้พูดคุยกัน สื่อสารกับเขา... ก็จะเรียนรู้ เวลาที่เขาทำพิธีกรรมอะไรต่าง ๆ ที่เหมือนว่าจะหมดไป เราก็จะไปอยู่ตรงนั้น พยายามจะเก็บให้อยู่ในใจของเรา ก็สามารถที่จะช่วยเหลือคนอื่นได้ ว่าคนอื่นต้องการที่จะค้นหา มันต้องอย่างนี้นะ อย่างงั้นนะ เราจะได้เก็บไว้"

การหวนกลับไปค้นหาคุณค่าของภาษาในความทรงจำซึ่งมีคนสำคัญในครอบครัวอยู่ “ใน” นั้น ทำให้ศิริพรมองเห็นความเชื่อมโยงระหว่างคนสูงอายุในชุมชนกับคุณค่าของภาษาชองที่ศิริพรมองเห็น ทำให้เกิดแรงจูงใจที่จะเพิ่มพูนทักษะการใช้ภาษาที่สูญหายไปหรือไม่เคยมีอยู่ในตัวของศิริพรและถ้าภาษาชองจะหายไป...

“มันจะหายจากรุ่นหลังจากเรา ภาษาชองยังอยู่กับพี่ เพราะพี่พยายามจะฝึก”

เช่นเดียวกับศิริพรจากชุมชนชองเขาคิชฌกูฏ พ่อแม่ของเสวย เอกนิกร อายุห้าสิบเศษ จากชุมชนกะซอง บ้านคลองแสง ตำบลด่านชุมพล อำเภอบ่อไร่ จังหวัดตราด ก็ไม่ได้สอนภาษากะซองให้กับลูก

“เราก็ได้ยินเขาพูดด้วยกันสำหรับคนที่เขาคุยกันรู้เรื่องอ่ะค่ะ แต่ด้วยความที่เราเป็นเด็ก เราสัมผัสแต่ภาษาไทย เราก็เลย อันนั้นเขาพูดไป อันนี้เราเลยไม่ใส่ใจว่าสักวันหนึ่งมันเป็นสิ่งสำคัญกับชีวิตเรา”

เสวยเป็นนักกิจกรรมพัฒนาชุมชน เป็นอาสาสมัครสาธารณสุข และเป็นตัวแทนของชุมชนในการทำงานร่วมกับหน่วยงานรัฐต่าง ๆ มากมาย เธอเคยมีประสบการณ์ทำโครงการฟื้นฟูภาษาและวัฒนธรรมที่มีนักวิจัยจากศูนย์ศึกษาและฟื้นฟูภาษาและวัฒนธรรมในภาวะวิกฤต สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย มหาวิทยาลัยมหิดลเป็นที่ปรึกษา เสวยเป็นตัวแทนของคนในชุมชนกะซองที่มีภาพจำที่ดีเกี่ยวกับภาษากะซองและ “ความเป็นกะซอง” ซึ่งในมุมมองของเสวยหมายถึง

“การเป็นอยู่เป็นแบบพึ่งพา อยู่แบบมีความสุขอ่ะค่ะ เห็นธรรมชาติ มันยังเป็นดั้งเดิม เรายังได้วิ่งตามทุ่งนา มันเป็นภาพที่ติดตาพี่ ถ้าเป็นหน้านี้จะมีฝนตก พี่จะไปรอลูกปลาตามหัวคันนา ไปจับปูอย่างนี้ค่ะ”

นอกจากความรู้สึกประทับใจในวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม เสวยยังมีความประทับใจในความสามารถของพ่อเป็นการเฉพาะ พ่อในทัศนะของเสวยเป็นคนเก่ง สามารถเดินทางไปค้าขายในฝั่งกัมพูชาได้ ในด้านภาษาพ่อของเสวยมีทักษะการใช้ภาษาถึงสามภาษา ได้แก่ ภาษากะซอง ภาษาไทย และภาษาเขมร เมื่อนึกย้อนกลับไปเสวยจึงรู้สึกเสียดายที่เห็นคุณค่าของภาษาชุมชนตนเองน้อยเกินไป ประกอบกับการที่ภาษากะซองได้รับความสนใจจากนักวิชาการภายนอก ภาพจำเกี่ยวกับพ่อจึงถูกนำมาเปรียบเทียบกับความสามรถทางภาษาของตนเอง และของลูกหลานที่ร่วมกันเป็นเจ้าของภาษากะซองในปัจจุบัน

“เสียดายมาก เสียดายที่สุด เสียดายว่า ทำไมเราเป็นลูกหลาน ทำไมเราไม่เห็นคุณค่าภาษาตนเอง พอสุดท้ายมา ทำไมมีหน่วยงาน ทำไมมีนักศึกษาที่เขาอยากค้นคว้าหากลุ่มชาติพันธุ์ เขายังเห็นความสำคัญของเรา แต่เราอยู่กับต้นตอเรา ไม่เห็นอะไรเลย ก็เสียดายมาก เสียดายพ่อ เพราะพ่อพูดเขมรก็เก่ง พูดชองก็เก่ง พูดไทยก็ได้อ่ะค่ะ”

ต่างกันกับคนรุ่นอาวุโสที่สามารถใช้ภาษาชาติพันธุ์ได้แต่ไม่มีโอกาสใช้ในปัจจุบันเนื่องจากไม่มีคนพูดด้วยแล้ว คนในรุ่นวัยกลางคนที่มีโอกาสใช้ชีวิตอยู่ในสภาพแวดล้อมที่มีการใช้ภาษาชาติพันธุ์อย่างเข้มข้นมาก่อน สภาพการณ์ที่ตนเองสูญเสียโอกาสที่ไม่มีวันหวนกลับมาแล้วในด้านการเรียนรู้ภาษาจึงเป็นประสบการณ์ที่ส่งผลกระทบต่อความรู้สึกและความทรงจำเป็นอย่างสูง เพราะเป็นภาพ

ขัดแย้งที่ชัดเจน โดยเฉพาะในคนที่มีความทรงจำที่ดีในด้านครอบครัวอย่างเสวย ความรู้สึกเสียดายภาษากำลังใกล้สูญหายในรุ่นของตนเองจึงเป็นความรู้สึกที่ชัดแจ้ง

"เสียดาย และเสียใจที่ตัวเองไม่ยอมคิดทำก่อนหน้านี้ เพราะว่าการเรียนหรือการท่องมันไม่เหมือนการพูด ถ้าเราพูดทุกวัน คุยทุกวันมันอาจจะซึมซับมากกว่านี้ แต่ตอนนี้คือถ้าพี่พูด พี่ก็จะพูดเฉพาะคนที่รู้อีก ถ้าไปพูดกับเด็กที่ไม่รู้ มันก็ไม่รู้ แต่พี่ก็จะพยายามบอกเขาว่าอันนี้พูดเป็นแบบนี้ แต่ว่าเราก็ไม่สามารถร้อยเรียงถ้อยคำให้กับเขาได้ แต่เราก็จะพยายามสอนแค่ศัพท์ว่า กินข้าว อาบน้ำ กินน้ำ อย่างนี้อ่ะค่ะ พี่ก็จะพูดให้ลูกหลานได้ฟังประมาณนี้อย่างเดียว คือพูดที่เราจำได้ แต่การพูดของเขาก็จะพูดสาระไปทั่วเหมือนกับเราเจอกัน เขาก็จะคุยกันภาษาอย่างนี้เราฟังดูก็รู้สึกว่าเขาคิดได้อย่างไรที่ว่าเป็นคำไทยพูดอย่างนี้ ๆ แต่พอออกมาเป็นภาษากะซอง แล้วคำไทยที่เราพูดเขาก็ร้อยเรียงของเขา เขาคิดได้อย่างไรจากคำพูดของเขา มันเป็นภาษาที่มหัศจรรย์สำหรับตัวพี่"

เสวยคาดหวังว่าอยากให้ตัวเองมีความสามารถทางภาษาได้ถึงครึ่งของคนรุ่นก่อน ถึงแม้ว่าอาจจะไม่สามารถที่จะยืดอายุของภาษากะซองให้คงอยู่ได้สืบไปก็ตาม แต่จากความรู้ภาษากะซองในตัวเองก็อาจจะนำไปถ่ายทอดให้คนรุ่นต่อไปได้

"พี่ว่ายืดอายุมันอาจจะไม่ยืด แต่ว่าในส่วนตัวของพี่ พี่คิดว่า 50 เปอร์เซ็นต์ ที่เหลืออยู่ พี่จะพยายามถ่ายทอด พี่จะพยายามทำให้เขาได้เห็นคุณค่า เหมือนเด็ก เขาอาจพูดไม่ได้ แต่เขาจะได้เห็นความสำคัญว่าภาษาของตัวเอง มันบ่งบอกถึงรากเหง้า ถึงการเป็นอยู่ ถึงการรู้รักสามัคคีในหมู่ในคณะของเราว่า ถ้าเรารู้จักรากเหง้าของเรา เราก็จะไม่แตกแยก เราก็จะเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เราก็จะได้ใช้ชีวิต ตอนนี้เหมือนกับชีวิตที่เราอยู่มันลำบากมากขึ้น ๆ แต่ถ้าเราเอาตรงนี้มาแล้วให้เขาได้เห็นว่าวิถีชีวิตครั้งก่อนเราอยู่กันยังไง เราใช้ภาษายังไง พอความเป็นอยู่แบบนี้เกิดขึ้นมันมีแต่สิ่งดี ๆ มันก็เลยทำให้พี่คิดว่าอีก 50 เปอร์เซ็นต์ที่เหลือพี่จะต้องสร้างให้เขาเห็นคุณค่าของภาษาของพี่ให้ได้ค่ะ"

คุณค่าที่เสวยกล่าวถึงเป็นคุณค่าของจิตใจ คนนอกชุมชนที่มีโอกาสได้ยินเสียงพูดอาจจะไม่รู้ว่าเสียงนั้นคือภาษาอะไร และภาษานั้นสำคัญอย่างไร แต่ถ้าคนในชุมชนกะซองพูดภาษาของตนเองได้มันก็เป็นเครื่องยืนยันได้ส่วนหนึ่งว่าตนเองสามารถดูแลมรดกภาษาของชุมชนได้ ซึ่งนับว่าเป็นความน่าภาคภูมิใจแต่ถ้าวันหนึ่งมันต้องหมดไป อาจจะแค่ถึง 10 ปี ข้างหน้า ก็ต้องทำใจให้ได้

"ภาษาหมด คนสืบทอดหมด ภาษาเราอาจจะทำตัวเขียนตัวอะไรได้หมดแต่สำเนียงมันไม่ใช่สำเนียงไป... ก็ทำใจได้ ก็ทำยังไง ก็ตอนนี้ผู้สืบทอดมันหายไปทีละคน ทีละคนแล้วค่ะ... เศร้าเสียดายเสียดายมาก"

นิมิตร วงพระราม อายุ 50 ปี จากชุมชนซำเร หมู่บ้านมะม่วง อำเภอนนทรีย์ ก็รู้สึกได้ถึงความสูญเสียในลักษณะนั้นเช่นเดียวกัน เพราะเธอเองก็มีโอกาสเป็นประจักษ์พยานของการสูญหายไปของภาษาซำเร ซึ่งขณะนี้เหลือผู้พูดที่พูดในภาษานี้ได้เพียงไม่กี่คน และเท่าที่เหลืออยู่ก็มีอายุในช่วง 80 - 90 ปี แล้ว

"...เดี๋ยวนี้เค้าเสียหมด คืออายุมาก เสียก็ 80 90 กว่า อย่างแม่พี่ก็ 81 ที่เสียไปแล้วมีสามคน หมายถึงคนรุ่นนั้น รุ่นที่คุยกันภาษาซำเร แต่เราน่ะ เค้าไม่สอน เราเลยไม่ได้ แต่ก็อยากนะ จะพยายามทำให้เป็นตัวแทนของหมู่บ้านว่าซำเรนี้ยังมีนะ"

นิมิตรพยายามฝึกหัดพูดภาษาซำเรด้วยตนเองเมื่ออายุมากแล้ว แต่เนื่องจากไม่ได้รับการถ่ายทอดภาษาตั้งแต่เด็ก ได้เรียนรู้ทางอ้อมเฉพาะจากการฟังโดยไม่รู้ความหมาย ความรู้ภาษาซำเรของเธอจึงไม่คล่องแคล่วนัก

"...แต่ลิ้นเราก็ไม่ได้เนอะ เราไม่ได้เป็นแต่เล็ก ป้าเค้าเป็นแต่เล็ก เพราะแม่เค้าสอน ยายของพี่เค้าก็พูดกับแม่พี่ แต่ทีนี้เราก็ได้ยินอย่างเดียว แปลไม่ได้"

นิมิตรมักจะนึกถึงความหลังสมัยที่แม่ยังเคยนั่งคุยกับคนคุ้นเคย ทำให้เธอระลึกถึงคนรุ่นปู่ย่าตายายที่เคยมาพูดกับแม่ของตัวเอง

"ในฐานะเป็นคนรุ่นกลาง มีความตั้งใจ คือถ้ามันจะต้องหมดมันก็คงต้องหมด แต่จะพยายามให้มันช้าที่สุด ถึงได้พยายามสร้างไว้เพื่อลูกหลานว่าตัวนี้คืออะไร ของใคร ทำแบบไหน อันนี้เป็นของซำเร สมัยก่อนเค้าทำกันแบบนี้นะก็คือ การที่ได้มาเจอคนเฒ่าคนแก่ ได้พูดได้คุย มันทำให้เราได้ความทรงจำกลับมา มีความสุขในใจ

พี่น่าจะได้ 50 เปอร์เซ็นต์ แม้แต่พี่ตื่นมาตอนกลางคืน พี่ยังนึกคำพูดที่พี่ได้ไปถามเค้าว่าคำนี้คืออะไร มันใช่รึป่าวนะ ตื่นมาพี่ก็ถามผู้ใหญ่ เอ๊ะมันใช่รึป่าวนะ มันเหมือนกับเราอยากพูดเป็นมากฝันแล้วนะ เมื่อคืนพี่ก็ฝันแล้วนะ เหมือนกับว่าเราอยากให้เค้ามานั่งคุยกันให้เราฟัง แล้วเราจะได้เก็บข้อมูล เราถามแบบนี้แล้วเค้าก็ตอบมา เราก็ลองพูด เค้าก็บอกว่าลิ้นแข็งก็อย่างว่านี่แหละ น้อยลงอย่างเห็นได้ชัดประมาณ 5 ปี คือผู้สูงอายุที่พูดได้เสียไป ๆ เวลาที่เค้ามาเจอกันเค้าก็จะคุยกันอย่างมีความสุข แต่เรานิ่ง ไม่รู้ว่าเค้าพูดอะไรกัน ประมาณ 20 ปีก็หมดแล้ว เพราะรุ่นนี้หมดแล้วก็หมดเลย 20 ปี หมดแน่ เพราะพวกเค้าก็อายุป่านนี้แล้ว"

เสียใจ ดีใจ ภูมิใจ เก็บรักษา

ในบรรดาเรื่องเล่าต่าง ๆ ของเจ้าของภาษาชอง กะซอง ซำเร และชอุ้ง เรื่องเล่าของผู้อาวุโสที่มีประสบการณ์ที่ดีกับคนในครอบครัว ในสมัยที่ยังมีการใช้ภาษาอย่างเข้มข้นในชีวิตประจำวันมักจะส่งผลต่อความทรงจำที่ชัดเจนเกี่ยวกับภาษามากกว่า รวมทั้งสะท้อนความรู้สึกออกมาได้อย่างเข้มข้น

เรื่องเล่าของมาลา กวางทอง อายุ 63 ปี จากชุมชนชองบ้านวังกะแพร อำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี เกี่ยวกับการเลิกใช้ภาษาชองในชีวิตประจำวันแล้วแทนที่ด้วยภาษาไทย ไม่แตกต่างจากเรื่องของคนอื่น ๆ มากนัก กล่าวคือคนในรุ่นที่ใช้ภาษาชองได้อย่างเข้มข้นต่างก็ทยอยเสียชีวิต คนที่เหลือก็พูดชองไม่ได้

"พูดทั้งหมู่บ้านประมาณ 40 - 50 ปีที่แล้ว คนใช้ภาษาชองทั้งหมู่บ้านไปไหน ทักทายกันก็ใช้ภาษาชองตลอด... หายตั้งแต่ป้า อายุ 48 - 50 หายไปเลย ไม่มีใครพูดกับเราเลย เขาก็ตายจากกันไป นอกจากคนคุ้น ๆ เจอกันก็ทักกันเป็นภาษาชอง "เจว นิ" ไปไหน เขาก็ตอบเราว่า "เจว ติว คอง" ไปซื้อของเราก็อยากพูดชองตลอด อยากพูดต่อเนื่อง แต่ก็ไม่มีใครพูดด้วย"

ความรู้สึกที่คล้ายคลึงกันกับคนในชุมชนภาษาในภาวะวิกฤต กล่าวคือ

“เสียดาย ที่พ่อแม่เราเกิดมาเป็นชอง แล้วอยู่ ๆ มันก็จะหายไปเลย...ถ้าหมด เราคงจะตายไปก่อนละมั้ง นอกจากเราตายกันหมดแล้ว ตอนนี้มีอยู่ 4 - 5 หลังคาเรือนที่ชองเต็มร้อย ไปกินหมากกัน ไปคุยกัน คุยว่าไปไหน มาไหน ทำอะไรกัน บางวันถ้าเรายุ่งเราก็ไม่ได้ไป บางวันว่างเราก็ไปหากัน”

อย่างไรก็ตาม หากเปรียบเทียบเรื่องเล่าของแต่ละคนจากต่างภาษา จะพบว่าความทรงจำทางภาษาที่เชื่อมโยงกับบุคคลที่ประทับใจเป็นพิเศษ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความทรงจำที่เป็นความสุขจะส่งผลต่อความรู้สึกผูกพันต่อภาษาอย่างมาก และบุคคลที่มีอิทธิพล “คนนั้น” จะเป็นเหมือนเครื่องหมายแทนอัตลักษณ์ทางภาษาและวัฒนธรรมไปด้วย ในกรณีของมาลา บุคคลคนนั้นคือตาของเธอเอง

“เราก็ไปป่ากับตา เมื่อก่อนตาปลูกขนำอยู่เล็ก ๆ ตาก็ชวนไป “เจว ปรี กะวาน ซา” เขาว่าไปเที่ยวสวนกระวานกัน ป้าก็ตกลงไปกับเขา เมื่อก่อนต้องไปทางสนามกอล์ฟ ออกหัวสะพานแล้วก็ไปถึงสวนลิ้นจี่ นอนกับตาคืนหนึ่ง แล้วก็ไปอีก เป็นสวนทุเรียนไปนอนกันอีกคืนหนึ่งแล้วก็เดินยาวขึ้นเขาไปถึงสวนกระวาน 2 สวน ต้องมานอนขนำของตาก้อยกับตาถินอีกคืนหนึ่ง ตอนเช้าเราก็ไปสวนกระวานตา อยู่กับตา อยู่เป็นอาทิตย์ สองอาทิตย์ จนกว่าจะเสร็จ ตาก็ลงมาตามคนขึ้นไปแบกไปกับตาก็มีความรู้สึกอบอุ่น...เมื่อก่อนเป็นไร่กระวานมาตั้งแต่ปู่ย่าตาทวด ก็ยังใช้ภาษาชอง ตอนกลางคืนก็เรียกเป็นภาษาชอง เขาบอกว่า “มืดแล้ว นอนกันเถอะ”

ตาเขาบ่นเรานิด ๆ หน่อย ๆ เราก็หนีตาลงมาจากป่ากระวาน วิ่งหนีกลับมาบ้าน ตาก็ตามหาตามาตาม ก็ขึ้นไปกับตาอีก ตาบอกว่า “อย่ากลับไปเลย ไปสวนกระวานกับตาก่อน” ตานี่วิ่งตามหลานเลือดออกเลย ก็กลับไปอีก ตาก็ถามว่า “หนูอยากกินปลากระป๋องไหม” เขาก็ยืมปลากระป๋องจากตาก้อยกับตาถินให้ไปกระป๋องนึง นึกถึงสภาพที่วิ่งหนีตาลงมา ก็มีทาก มีปลิงมาเกาะ เราก็บอก “ตา ปลิงกัด” ตาก็บอกว่า ไม่ใช่ เป็นทาก แล้วตาก็เอาน้ำหมาก บ้วนลงไป แล้วก็เช็ดให้ มันก็หลุดลงไป

ความทรงจำแบบนี้ มันลืมไม่ลง มันเหมือนว่าเราพึ่งจะไปวัน สองวันนี้ เราเดินไปตรงนั้นตรงนี้กับตา ยังจำเสียงตาได้อยู่ เขาให้ป้าอยู่ขนำ ตาไปหาปลาให้ มาก็หุงกินกับตา ตาก็ใช้คำไทยสลับกับคำชอง

รู้สึกเสียดาย เสียใจ มันจะหายไปได้ยังไง ทั้งที่เราอยู่ในตระกูลนี้ เกิดมาก็เป็นคนชอง อยู่ ๆ ก็สิ้นไม่มีคนใช้ ก็เหมือนป้าสิ้นชีวิต ก็จะสิ้นไปด้วยกัน”

เรื่องเล่าสั้น ๆ ของมาลา กวางทอง สะท้อนสภาวะการตายของภาษาในมุมมองของเจ้าของภาษาได้อย่างชัดเจน กล่าวคือ เมื่อการใช้ภาษาชองค่อย ๆ หายไปจากชีวิตประจำวัน ความทรงจำเกี่ยวกับบุคคลอันเป็นที่รักก็ได้รับผลกระทบตามไปด้วย เมื่อมาลาและเจ้าของภาษาหลายคนมองว่าภาษาชาติพันธุ์เป็นภาษาของพ่อแม่ปู่ย่าตายายที่ตายไปแล้ว การที่ภาษาจะสูญหายจึงเป็นเสมือนการตายอีกครั้งหนึ่งของพ่อแม่ปู่ย่าตายายซึ่งเป็นเรื่องที่น่าโศกเศร้าไม่แพ้กัน และเปรียบเสมือนว่าตัวตนส่วนหนึ่งของมาลาจะสิ้นสูญตามไปด้วย

หากเปรียบเทียบกับประสบการณ์ของนิตยา วรรณภักดี อายุ 37 ปีจากชุมชนชองเขาคิชฌกูฏ จังหวัดจันทบุรี สิ่งที่แตกต่างไปอย่างชัดเจนคือประสบการณ์ของการสับเปลี่ยนที่ทำให้ภาษาเสี่ยงต่อการสูญหายในระดับครอบครัว เพราะนิตยาโตมาในช่วงที่พ่อแม่และผู้ใหญ่ในครอบครัวไม่สอนภาษาชองให้กับเด็ก ทำให้ความรับรู้เกี่ยวกับภาษาชองเหลือเพียงการได้ยินเสียงแต่ไม่ได้เรียนรู้ความหมาย การขาดหายของประสบการณ์การเรียนรู้ภาษาในวัยเด็กไม่สามารถที่จะทดแทนได้ด้วยการเรียนรู้ในวัยผู้ใหญ่

"ตั้งแต่เกิดมาก็ได้ยินเลย ไปที่ไหนก็ได้ยิน แต่พอเราอยากจะพูด เขาพูดกับเราแล้ว เขาไม่รู้เรื่องเขาก็ไม่อยากจะพูดกับเรา เขาจะไปพูดกับคนโตที่เขาพูดกันรู้เรื่อง แต่พอเราบอกว่าสอนมั่งเขาก็จะบอกว่า เดี๋ยวค่อยเรียน เดี๋ยวค่อยพูด พอเราไปเรียนข้างนอก ไปเรียนกรุงเทพ มันก็เลยลืมเลือนภาษาชองไป แล้วมันก็ไม่ได้มีการสืบต่อกันมา ที่บ้านก็จะมีตายายพูด พ่อแม่พูด พี่เราก็ไม่ได้พูด แต่คือป้าน้าพูดกันหมด ถ้าอยากได้ยินภาษาชองก็จะต้องไปตามงานแต่ง งานบวช เหมือนการรวมญาติ เขาก็จะบอกกันว่าตรงนี้มีงานบวช ก่อนวันงานเขาก็จะมีการทำขนม คนชองก็จะมาช่วยกันทำ"

ความแตกต่างที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือความทรงจำเกี่ยวกับภาษาที่ขาดมิติของความผูกพันทางด้านอารมณ์ความรู้สึกในระดับบุคคล แต่ไปโดดเด่นที่ความผูกพันทางทางสังคมในระดับชุมชนแทน

"เหมือนกับตอนนี้ ความรู้สึกของเราถ้าหมดรุ่นพ่อรุ่นแม่ไปแล้ว ภาษาชองก็จะหายไปเลย เพราะเด็กชองสมัยนี้พูดชองกันไม่ได้เลย...

...บางทีเราดูชาติพันธุ์ทางฝั่งภาคเหนือ กะเหรี่ยง ราชบุรี มันสืบทอดกันมา เข้มแข็งกว่าของเรามาก เราไม่ได้คิดด้อยว่าเราเป็นชอง เมื่อก่อนเด็ก ๆ มีคนว่าเรานะ ว่าเขมร แต่พอโตมาเราก็อยากให้มันอยู่ต่อไปเรื่อย ๆ เพราะว่าถ้าเป็นรุ่นเหมี่ยว (นิตยา) พูดไม่ได้ อะไรไม่ได้ เราก็จะรู้แค่เราเป็นชอง แต่ถ้าเป็นรุ่นลูกเหมี่ยว เขาก็จะไม่รู้ว่าเขาเป็นอะไร

...มันคือรากเหง้าของเรา อย่างเหมี่ยวเกิดมา เราก็จะอยู่ท่ามกลางความเป็นชอง มันคือรากเหง้า ไม่อยากให้ลืม เหมือนภาษาชองเป็นภาษาของเราต่อไปเรื่อย ๆ

...ณ ตอนนี้ถ้าในการดำรงชีวิตในปัจจุบัน มันไม่ได้มีผลกระทบอะไรกับชีวิตเหมี่ยวเลย แต่ภาษาชองสำหรับเหมี่ยวมันคือ "ความสุข" เมื่อก่อนตอนนั้นมันมีความสุข แม้ว่าเราจะพูดไม่ได้ แต่เราก็รู้สึกมีความสุขว่านี่คืออีกภาษาหนึ่งที่มันยังมีอยู่ อย่างเวลา ณ ตอนนี้ความทรงจำเกี่ยวกับปู่ย่าตายาย มันหายไป แต่เราอยากรู้ว่าเมื่อก่อนเขาใช้ชีวิตกันยังไง เราก็เริ่มถามจากพ่อแม่ ถามจากน้าอา หรือตายาย ว่าเมื่อก่อนเขาใช้ชีวิตยังไง กว่าที่เขาจะได้ที่ดินผืนหนึ่งที่ทำมาหากินตอนนี้ เขาผ่านอะไรมาบ้าง บางคนถึงขั้นว่าเขาต้องนั่งรถ 2 - 3 วันเพื่อที่จะไปเอาน้ำมันยางมาขาย แล้วเราก็ได้รู้ว่ามีคนจีนเข้ามาที่นี่เพื่อเอาน้ำมันยางไปขายในเมืองจันท์โดยการใช้เรือ

..ถ้าเกิดภาษานี้จะไม่มีอยู่แล้ว เราก็เสียดาย ใจหาย แต่ทำอะไรไม่ได้"

นิตยา วรรณภักดี บอกเล่าความรู้สึกเสียดายภาษาของที่กำลังจะสูญหายไป รวมทั้งแสดงความหวังที่จะรักษาภาษาชองเอาไว้ในรุ่นของตนเอง แต่สำหรับนิตยาภาษาชองมีบทบาทเป็นเครื่องหมายแสดงอัตลักษณ์ทางสังคมมากกว่าจะเป็นเครื่องหมายของความผูกพันทางอารมณ์ในลักษณะเดียวกัน

กับแหวน กากี หรือมาลา กวางทอง ซึ่งมีภาพจำของบุคคลที่ถ่ายทอดภาษาชาติพันธุ์ให้กับตนเองตั้งแต่ยังเล็ก ในกรณีของบุคคลที่มีประสบการณ์ตรงในการใช้ภาษาชาติพันธุ์กับผู้พูดที่มีความสามารถทางภาษาครบถ้วนสมบูรณ์ การเรียนรู้จากสื่อหรือภาษาเขียน หรือบทเรียนทางภาษาไม่สามารถที่จะทดแทนการเรียนรู้แบบเป็นธรรมชาติได้

ในทางตรงกันข้าม กลุ่มคนในวัยกลางคนและหนุ่มสาวที่มีประสบการณ์การเรียนรู้ภาษาในระบบโรงเรียน ประกอบกับไม่เคยได้รับการถ่ายทอดภาษาชาติพันธุ์แบบเป็นธรรมชาติจากครอบครัว มีโอกาสที่จะพิจารณาทางเลือกในการเรียนรู้ภาษาชาติพันธุ์ด้วยวิธีการอื่น ๆ มากกว่า อาทิ การท่องศัพท์ที่จดไว้เป็นตัวเขียน การใช้สื่อออนไลน์เพื่อสนับสนุนการเรียนภาษา เป็นต้น

แม้ว่าจอม กากี อายุยี่สิบเศษ จากชุมชนชอุ้ง บ้านทุ่งนา อำเภอศรีสวัสดิ์ จังหวัดกาญจนบุรี จะแสดงความรู้สึกเสียใจที่ภาษาของชุมชนตนเองจะสูญไป แต่ก็ไม่เชื่อมั่นว่าตนเองจะสามารถรักษาภาษาชอุ้งให้คงอยู่ได้ เพราะมองเห็นความยากลำบากในการ ‘เก็บรักษา’ ภาษาและการพัฒนาความสามารถทางภาษาของตนเองให้ได้ในระดับใกล้เคียงกับคนรุ่นก่อน

“ผมว่าถ้าเป็นแต่ก่อนเด็ก ๆ ก่อนที่ยังไม่รู้ความ ถ้ามันไป ก็คือหมดไปเลย แต่พอเมื่อเรารับรู้ว่าไอ้สิ่งที่เรามีกำลังจะหายไป มันรู้สึกว่า เรารู้สึกเสียดาย เรารู้สึกอยากอนุรักษ์มันไว้แต่ไม่มีโอกาสที่จะเก็บมันไว้ ถ้ามันหายไปจริง ๆ แล้ว เกิดวันใดวันหนึ่งอายุมากไปกว่านี้ เราอาจจะได้ยินภาษานี้กลับมาอีกที มันอาจจะมาเพียงเล็กน้อย หรือมาเพียงนิด พอเราได้ยินเราอาจรู้สึกว่าอย่างน้อยมันยังอยู่ แต่วันข้างหน้าเราไม่ได้ยินภาษานี้กลับมา แต่เราได้ยินภาษาอื่นที่ต่างจากภาษาเราไป เราจะรู้สึกน้อยใจว่า ณ ช่วงเวลานั้นน่ะทำไมเราไม่เก็บรักษามันไว้ แต่พอมาช่วงนี้ พอมันหายไปปั๊บ คือมันเสียใจอะครับ...

ถามว่าผมเก็บไว้ได้ไหม ถ้าทำแบบเล่น ๆ อาจจะเก็บไว้ได้ แต่ถ้าจริงจังบางทีเราอาจจะเก็บไม่ได้ เพราะว่าอะไร เราจะไปตามหาที่ไหน กว่าเรามาคิดได้ เจ้าของภาษาหรือคนก่อน ๆ เราเขาไม่อยู่แล้ว เราจะไปตามมาจากไหน ถามว่าจะเก็บได้ไหม ผมว่าเก็บไม่ได้ครับ คือมันยาก... คือแม่พูดได้แค่นี้ พ่อพูดได้แค่นี้ ลุงป้าน้าอาได้แค่นี้ เอ็งต้องไปหาเอง แล้วจะให้ผมหาจากไหน ในเมื่อคือหมดตรงนั้นแล้วอะครับ ผมว่าเก็บไม่ได้...

เรารับรู้คือ มันรู้มาตั้งแต่ที่ว่า เราพยายามที่จะถามพ่อถามแม่ว่าภาษานี้คืออะไร เขาบอกมาน้อยสุดคือ เราเริ่มรู้แล้วว่า สักวันหนึ่ง มันก็จะไม่อยู่กับเรา เรารู้มาตลอดแล้ว คุยกับเพื่อนคือมันไม่มีแล้ว”

สถานการณ์การสับเปลี่ยนที่ทำให้ภาษาเสี่ยงต่อการสูญหายแบบฉับพลันที่เกิดจากปัจจัยภายนอก ได้แก่ การถูกบังคับโยกย้ายที่ตั้งชุมชนเนื่องจากการสร้างเขื่อนศรีนครินทร์เมื่อประมาณ 50 กว่าปีก่อน ทำให้คนชอุ้งต้องอาศัยอยู่ในชุมชนที่มีคนต่างภาษาต่างกลุ่มชาติพันธุ์ โดยมีภาษาไทยเป็นภาษากลางสำหรับการสื่อสารภายในชุมชน คนชอุ้งที่เกิดและเติบโตในช่วงเวลานี้ (คนที่มีอายุต่ำกว่า 50 ปีลงมาจนถึงวัยเด็ก) จะคุ้นเคยกับภาษาไทยมากกว่าภาษาชอุ้ง ซึ่งจะได้ยินคนมีอายุ

ใช้สื่อสารกันในเวลาที่ไม่มีคนนอกกลุ่มชาติพันธุ์อยู่ด้วย (สถานการณ์ที่คล้ายคลึงกันเช่นนี้ยังพบในกรณีของชุมชนภาษาซำเรที่เผชิญกับผลกระทบของ "ยุคตื่นพลอย" เมื่อประมาณ 50 ปี ที่แล้วด้วยเช่นกัน) การใช้ชีวิตร่วมกับคนต่างกลุ่มชาติพันธุ์ในระยะประชิดทำให้การใช้ภาษาไทยในชีวิตประจำวันมีความเป็นธรรมชาติ โดยเฉพาะในกลุ่มอายุของคนที่ไม่ได้รับการถ่ายทอดภาษาชาติพันธุ์จากครอบครัว

มานัส ประเนติ จากกลุ่มชอุ้ง สรุปสถานการณ์การสับเปลี่ยนที่ทำให้ภาษาเสี่ยงต่อการสูญหายจากปัจจัยภายนอกในลักษณะนี้ให้เราเข้าใจได้โดยไม่ต้องอ้างอิงทฤษฎีภาษาศาสตร์สังคมใด ๆ แถมยังเจือไว้ด้วยความรู้สึกตีบตันที่ตนเองไม่สามารถแก้ไขเปลี่ยนแปลงสถานการณ์ดังกล่าวได้ไม่ว่าจะด้วยวิธีการใด

"ตอนนั้นอยู่ฝั่งโน้น พูดกัน พูดภาษาเดิม ๆ ภาษาซองนี่เลย ฝั่งโน้นคือแม่น้ำเก่า ทุ่งนาเก่าเรานี่แหละครับ น้ำท่วมหมดตอนนี้ น้ำท่วมหมดแล้ว ก็เลยย้ายมาอยู่จัดสรร ก็เลยพูดไทยกันไปหมดเลยมาอยู่รวมกัน ส่วนกลางเลยพูดรวม ก็ไม่พูดภาษาตัวเองเลย

ไอ้เราพูดไม่ได้ก็ลำบากเหมือนกัน เสียดายเหมือนกันภาษาของเรานะ แต่มันไม่รู้จะทำยังไงมันก็สิ้น...ไป ไม่รู้จะทำยังไง พูดไม่ออกเหมือนกัน ไอ้เด็กรุ่นใหม่ไม่รู้เรื่องเลย ไอ้เราก็ไม่เคยจะพูดส่งภาษากับเขาด้วย พูดอยู่ในบ้านก็พูดไทยกันนี่แหละ พูดไทยกันอย่างเดียว ไม่พูดหรอกภาษาตัวเองเหมือนจะลืม ๆ หมดเลย บางทีเดินในหมู่บ้านเหมือนกัน เรียกกัน ทำอะไรกัน หุงข้าว มันพูดไปยังงั้นแหละ ไม่พูดเลยภาษาเรา มันไม่เอาแล้ว ไม่เหมือนแต่ก่อนเลย พูดแค่นี้ บอกตามตรง เหมือนจะลืมกันแล้วแหละ

เราก็ยังคิดว่า เราก็ชาติเดิมอยู่ เราก็ยังชาติเดิมของเรา แต่ว่าไอ้ลูกเต้าเราก็พูดไม่เป็นแล้วแต่อย่างของผมนี่ก็พอรู้ พูดออกบ้าง ไม่ได้บ้าง พูดก็ตกคำไทยหมดแหละเดี๋ยวนี้ ไม่เหมือนแต่ก่อนแต่ก่อนมันอยู่สมัยนั้น ปู่ย่าตายายอยู่กันเป็นกลุ่มเดียวเลย ไม่ได้ปนเปกัน พูดกันได้ เดี๋ยวนี้อยู่ปนกันหมดแล้ว เป็นหมู่เดียวกัน ก็ต้องพูดกัน"

ถ้าอ่านระหว่างบรรทัด แม้มานัสจะกล่าวถึงความรู้สึกเสียดายการสูญหายของภาษา แต่ก็ดูเหมือนไม่ปรากฏร่องรอยของความรู้สึกเสียอกเสียใจกับความสูญเสียนั้นมากนัก ยิ่งกว่านั้นยังยอมรับอีกว่าเป็นเรื่องยากที่เขาจะทำอะไรเพื่อรักษาภาษาชอุ้งเอาไว้ต่อไป วิรุณ ประเนติ อายุ 29 ปี จากชุมชนชอุ้งบ้านทุ่งนาเช่นเดียวกับจอมและมานัส กล่าวถึงความรู้สึก "แปลก" ของตนเองเมื่อได้ยินภาษาชอุ้งในวัยเด็ก แสดงให้เห็นระยะห่างทางสังคมระหว่างตัวเขากับภาษาของบรรพบุรุษ เพราะพ่อของเขาเองก็พูดภาษาไทยกับเขามาตั้งแต่เด็ก

"ฟังไม่รู้เรื่องครับ แต่ก็ถามเอา ถามเขาอีกทีว่าคุยอะไรกันอย่างงี้ครับ เขาก็บอกว่าภาษาเป็นภาษาของพ่อของพ่ออีกทีอย่างนี้ครับ คุยกันมาเป็นต่อ ๆ เราก็เลยอยากจะรู้ถามเขา คำนี้ยังไงก็ได้น้อย ได้คำพูดน้อย

...มันแปลก ภาษาไม่เหมือนคนอื่นด้วย ตรงนี้ ก็เลยอยากพูดได้เหมือนกัน

...พูดเป็นไว้ก็ดี ไม่เสียหาย เกิดมาครั้งนึงแล้ว พ่อเราก็มีคุยรุ่นนี้มาแล้ว ถ้าเราพูดได้มันก็ไม่เสียหายอยู่แล้ว"

ในความรู้สึกที่ห่างเหินของวิรุณและภาษาของปู่ย่าตายาย เขาไม่ได้รู้สึกผูกพันกับตัวภาษาชอุ้ง และกับความทรงจำถึงคนรุ่นก่อนที่มีภาษาเป็นเครื่องยึดโยง ตรงกันข้าม เขามองภาษาชอุ้งเหมือนเป็นสมบัติที่เขาเป็นผู้ครองกรรมสิทธิ์ เหมือนกับว่าภาษานี้เป็นของเขาและเขาอยากให้มันดำรงอยู่ต่อไปอีก ถึงแม้จะไม่ได้อยู่ในรูปบุคคลที่พูดภาษาได้แคล่วคล่องตามธรรมชาติก็ตาม เขาฝันว่าภาษาชอุ้งจะมีสื่อการเรียนรู้ภาษาออนไลน์ที่ *“มันเหมือนดิคชันนารี แปลภาษา ศัพท์ เขียนตัวหนังสือมาแล้วแปลความหมายคำพูดนี้ อะไรอย่างนี้... แต่ก็ไม่รู้จะมีสักกี่คำ”*

5. บทสรุป

สถานการณ์การสับเปลี่ยนที่ทำให้ภาษาเสี่ยงต่อการสูญหาย

สถานการณ์การสับเปลี่ยนที่ทำให้ภาษาเสี่ยงต่อการสูญหาย (Language Shift) ในทั้งสี่ภาษามีระดับความรุนแรงแตกต่างกัน สังเกตเบื้องต้นได้จากจำนวนผู้พูดภาษาได้คล่องแคล่ว - ปานกลางในปัจจุบัน เรียงตามลำดับจากภาษาที่ยังมีการใช้มากที่สุดไปหาน้อยที่สุดคือ ภาษาชอง (เขาคิชฌกูฏ > โป่งน้ำร้อน) > ภาษากะซอง > ภาษาชอุ้ง > ภาษาซำเร การสับเปลี่ยนที่ทำให้ภาษาเสี่ยงต่อการสูญหายที่เกิดขึ้นไม่ใช่การแทนที่ภาษาชาติพันธุ์ด้วยภาษาไทยเสียทีเดียว แต่เป็นการสูญเสียภาวะสองภาษา (ชาติพันธุ์ - ไทย) โดยภาษาไทยได้เพิ่มขอบเขตการใช้งานเข้าไปในวิถีชีวิตประจำวันของชุมชนชาติพันธุ์และภายในครอบครัว ดังนั้นแทนที่คนรุ่นกลางและหนุ่มสาวจะพูดได้หลายภาษาเหมือนคนรุ่นก่อนก็กลายเป็นว่าพูดได้ภาษาเดียวคือภาษาไทย

ในกรณีของทั้ง 4 กลุ่มภาษา ปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการสับเปลี่ยนที่ทำให้ภาษาเสี่ยงต่อการสูญหายอย่างรุนแรงที่สุดหรือน้อยที่สุด คือปัจจัยเรื่องขอบเขตพื้นที่ของชุมชน กล่าวคือ ชุมชนที่ถูกบังคับด้วยภาวะจำยอมให้ต้องอาศัยอยู่ในพื้นที่เดียวกันกับคนจากกลุ่มชาติพันธุ์อื่น จะมีความต้องใช้ภาษาไทยมากขึ้นและถี่ขึ้น และมีโอกาสที่จะใช้ภาษาของตนเองน้อยลง ซึ่งเห็นได้ชัดในกรณีของชุมชนภาษาซำเรในอำเภอบ่อไร่ จังหวัดตราด ที่เผชิญผลกระทบจาก “ยุคตื่นพลอย” (ทศวรรษ 2510 - 2530) และสงครามกลางเมืองในกัมพูชา ที่ดึงดูดให้คนต่างถิ่นเข้ามาอาศัยอยู่ในพื้นที่เป็นจำนวนมาก และกรณีของชุมชนภาษาชอุ้งที่ต้องถูกบังคับโยกย้ายจากที่ตั้งหมู่บ้านเนื่องจากการก่อสร้างเขื่อนศรีนครินทร์ (ทศวรรษ 2510) ภาษากะซองประสบกับผลกระทบคล้ายกับภาษาซำเรแต่ในระดับความรุนแรงที่น้อยกว่า ในขณะที่ชุมชนภาษาชองมีพรมแดนและขอบเขตของชุมชนที่แน่นอนกว่าทั้ง 4 กลุ่มข้างต้น

การศึกษาภาคบังคับและความพยายามปรับตัวกลมกลืนกับความเป็นไทยก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลต่อการสับเปลี่ยนที่ทำให้ภาษาเสี่ยงต่อการสูญหาย แม้จะไม่รุนแรงเท่ากับปัจจัยเรื่องพรมแดนชุมชนและการใช้พื้นที่ชุมชนร่วมกับคนต่างกลุ่มภาษา ซึ่งส่งผลมากกว่าต่อการยุติการถ่ายทอดภาษาสู่คนรุ่นหลังในระดับครอบครัวมากกว่า โดยที่คนรุ่นที่ยังใช้ภาษาได้ดีเลือกใช้ภาษาไทยกับลูกและจำกัดการใช้ภาษาชาติพันธุ์เฉพาะในหมู่คนรุ่นเดียวกันและคนรุ่นก่อนที่ใช้ภาษาได้ดีในระดับใกล้เคียงกัน ส่งผลให้คนรุ่นที่ไม่ได้รับการถ่ายทอดภาษาไม่รู้สึกว่าภาษาของชุมชนหายไปเพราะตนเองก็ได้ยินภาษาเหล่านั้นอยู่เป็นประจำในเวลาที่ผู้ใหญ่พบปะกัน จนกระทั่งเมื่อคนรุ่นอาวุโสทยอยเสียชีวิตไปเรื่อย ๆ สภาวะการตายของภาษาจึงถูกเผยให้เห็นอย่างเด่นชัดภายในช่วงเวลาไม่นานนัก สถานการณ์นี้ยืนยันได้จากการอ่านข้อมูลการสัมภาษณ์ที่เรียบเรียงตามลำดับเวลาออกมาเป็น “ชีวประวัติทางภาษา”

ชีวประวัติของการสูญเสียภาวะทวิภาษา

ผู้ที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป มักจะเป็นผู้ที่พูดได้สองภาษา (Bilingual) คือภาษาชาติพันธุ์ของตนเองและภาษาไทย แต่ผู้ที่มีอายุต่ำกว่านั้นมักจะไม่ได้รับการถ่ายทอดภาษาจากพ่อแม่ ดังนั้นจึงอาจประมาณช่วงเวลาได้ว่าการหยุดถ่ายทอดภาษาระหว่างรุ่นอายุน่าจะเกิดขึ้นในชุมชนภาษาเหล่านี้ประมาณ 2 ชั่วคนแล้ว หรือประมาณ 60 - 70 ปี ทำให้ภาวะสองภาษา (ภาษาชาติพันธุ์ - ภาษาไทย) ค่อย ๆ หายไปเนื่องจากเหตุและปัจจัยภายนอกที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมต่อชุมชนภาษาอย่างรุนแรงทำให้เงื่อนไขของการธำรงภาวะทวิภาษาหมดไปและความจำเป็นในการแสดงอัตลักษณ์ความเป็นไทยทางภาษาเพิ่มสูงขึ้น จนกระทั่งทำให้คนในชุมชนภาษาที่ใช้ภาษาไทยได้เพียงภาษาเดียว (Monolingualism) เพิ่มสูงขึ้นจนกลายเป็นภาวะปกติที่พบในคนส่วนใหญ่ในปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม ผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่ซึ่งไม่ได้รับการถ่ายทอดภาษาจากพ่อแม่ก็ไม่ได้มีทัศนะที่เป็นลบต่อภาษาชาติพันธุ์แต่อย่างใดเนื่องจากความมีความทรงจำที่ดีกับคนรุ่นปู่ย่าตายายและรุ่นพ่อแม่ และคนที่ให้สัมภาษณ์ทั้งหมดเห็นแง่ดีในการธำรงภาษาชาติพันธุ์ แต่ไม่มีความสะดวกในการเรียนรู้เนื่องจากผู้ที่มีความรู้ในภาษาชาติพันธุ์ไม่ยอมพูดด้วย หรือไม่สอนให้และไม่มีความสะดวกที่จะเริ่มต้นเรียนรู้ในปัจจุบัน เนื่องจากเหลือผู้พูดสูงอายุที่อยู่ห่างไกลกัน ทำให้ยากลำบากในการไปมาหาสู่ ดังนั้นถึงแม้ว่าบางคนจะมีความต้องการที่จะเรียนรู้หรือบันทึกภาษาเอาไว้ แต่ก็ไม่สามารถที่จะทำได้อย่างสะดวก

ผู้ให้สัมภาษณ์ที่มีอายุมากไม่ได้มีความรู้สึกต่อต้านที่จะให้ความรู้เกี่ยวกับภาษาชาติพันธุ์หากมีคนภายนอก หรือลูกหลานสอบถาม แต่ก็ไม่ริเริ่มที่จะถ่ายทอดภาษาให้กับผู้อื่นแล้ว คนรุ่นที่อายุน้อยที่สุดกล่าวถึงความต้องการที่จะให้มีสิ่งอำนวยความสะดวกในการเรียนรู้หรือช่วยสนับสนุนการบันทึกภาษาชาติพันธุ์เอาไว้ด้วยเหตุผลในการธำรงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม

สถานการณ์ที่พบนี้จะสวนทางกันกับชีวประวัติทางภาษาแบบปกติทั่วไปที่เป็นการพรรณนาแรงจูงใจและเงื่อนไขสนับสนุนการเรียนรู้ภาษาใหม่หรือเพิ่มความเชี่ยวชาญในภาษาใดภาษาหนึ่ง แต่ในกรณีของภาษาในภาวะวิกฤตระยะสุดท้ายกลับเป็นการสูญเสียแรงจูงใจและเงื่อนไขสนับสนุนในการธำรงภาวะทวิภาษา (ไทย - ชาติพันธุ์) และการถ่ายทอดภาษาชาติพันธุ์ให้กับลูกหลานแทน

การสูญเสียภาวะทวิภาษานี้เกิดขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไป โดยที่ผู้สูญเสียจะเสียความสามารถในการพูดสื่อสารก่อน เพราะคนรุ่นแรกที่ไม่ได้รับการถ่ายทอดภาษาจากพ่อแม่มักจะรายงานว่าตัวเองพอมีความรู้ในภาษาจากการฟังผู้ใหญ่คุยกัน โดยที่รู้เรื่องบ้างไม่รู้เรื่องบ้าง แต่เนื่องจากไม่มีใครคุยด้วยเป็นภาษาชาติพันธุ์จึงมีความรู้จำกัด และกลุ่มคนที่มีความรู้จำกัดในภาษาชาติพันธุ์นี้ก็ไม่สามารถถ่ายทอดภาษาให้กับลูกได้ทั้งทางตรงและทางอ้อม

ภาษา : ความตายและความทรงจำ

แม้หน้าที่ใช้สอยในชีวิตประจำวัน ในครอบครัว และในชุมชนภาษาชาติพันธุ์จะค่อย ๆ หดหายไป แต่ความทรงจำของการใช้ภาษากับพ่อแม่พี่น้องในสมัยเด็กยังคงชัดเจน แฝงไว้ด้วยความรู้สึกความผูกพันและความประทับใจ และบางครั้งเรายังพบอีกว่ามีการใช้ภาษาดั้งเดิมเพื่อสื่อสารและยึดโยงกับผู้ที่อยู่ในโลกของคนตาย เป็นหน้าที่ทางสังคมของภาษาระดับที่นอกเหนือไปจากการสื่อสารระหว่างคนในกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน แต่เป็นการตอบสนองความต้องการทางสังคมระดับที่มีความเป็นนามธรรมขึ้นไปอีกระดับหนึ่ง

การที่ ‘ความทรงจำ’ ชวนประทับใจเกี่ยวกับภาษาในภาวะวิกฤตก็ระยะสุดท้าย มักจะย้อนกลับไปผูกโยงกับวันเวลาอดีต หรือเชื่อมโยงกับกลุ่มผู้สูงอายุที่กำลังจะกลายเป็นอดีต เป็นสิ่งที่พอจะคาดการณ์ได้โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มภาษาที่เหลือประชากรผู้พูดภาษาน้อยถึงน้อยมาก ประเด็นค้นพบนี้แสดงให้เห็นว่าการประเมินความรุนแรงของสภาวะการสูญหายของภาษาไม่สามารถพิจารณาได้จากจำนวนของผู้พูดเท่านั้น แต่ต้องพิจารณาความรู้สึกของเจ้าของภาษาด้วย เพราะในกรณีที่ภาษามีจำนวนผู้พูดน้อย แต่ในคนที่ไม่สามารถใช้ภาษาได้ก็ยังมีความรู้สึกเสียดายและหวงแหนภาษาอยู่ ส่งผลให้ยังมีแรงจูงใจที่จะธำรงรักษาภาษาเอาไว้ต่อไป แม้ว่าจะต้องพยายามเรียนรู้ภาษาใหม่

ความทรงจำเป็นสิ่งที่สามารถปลุกให้ตื่นและปะติดปะต่อเพิ่มเติมกับประสบการณ์ใหม่ได้ ที่สำคัญที่สุดก็คือคุณค่าและความสำคัญของภาษาสามารถก่อเกิดได้จากการพบกับผู้ที่เห็นคุณค่าในสิ่งที่เรามีส่วนร่วมเป็นเจ้าของด้วย ดังนั้นความรู้สึกเป็นเจ้าของจึงเป็นปัจจัยสำคัญของการธำรงรักษาภาษาเพราะเมื่อรู้สึกเป็นเจ้าของก็จะเห็นคุณค่าและความสำคัญและรู้สึกเสียดายที่สิ่งมีค่าของตนเองจะสูญหายไป

เมื่อการใช้ภาษาชองค่อย ๆ หายไปจากชีวิตประจำวัน ความทรงจำเกี่ยวกับบุคคลอันเป็นที่รักก็ได้รับผลกระทบตามไปด้วย เมื่อมาลาและเจ้าของภาษาหลายคนมองว่าภาษาชาติพันธุ์เป็นภาษาของพ่อแม่ปู่ย่าตายายที่ตายไปแล้ว การที่ภาษาจะสูญหายจึงเป็นเสมือนการตายอีกครั้งหนึ่งของพ่อแม่ปู่ย่าตายายจึงเป็นเรื่องน่าโศกเศร้า

คนที่มีประสบการณ์ตรงในการใช้ภาษาชาติพันธุ์กับผู้ที่มีความสามารถทางภาษาสมบูรณ์ การเรียนรู้จากสื่อหรือภาษาเขียน หรือบทเรียนทางภาษา ไม่สามารถที่จะทดแทนการเรียนรู้แบบเป็นธรรมชาติได้ ในทางกลับกลุ่มคนวัยกลางคนและหนุ่มสาวที่มีประสบการณ์การเรียนรู้ภาษาในระบบโรงเรียน ประกอบกับไม่เคยได้รับการถ่ายทอดภาษาชาติพันธุ์แบบเป็นธรรมชาติจากครอบครัว มีโอกาสที่จะพิจารณาทางเลือกในการเรียนรู้ภาษาชาติพันธุ์ด้วยวิธีการอื่น ๆ มากกว่า อาทิ การท่องศัพท์ที่จดไว้เป็นตัวเขียน การใช้สื่อออนไลน์เพื่อสนับสนุนการเรียนภาษา เป็นต้น

ข้ออภิปราย

ข้อค้นพบของการวิจัยมีความสอดคล้องกับข้อเสนอของ Nettle (1998) และ Nettle & Romaine (2000) ที่ระบุว่าความหลากหลายทางภาษามักปรากฏในพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมและระบบนิเวศด้วย กล่าวคือพื้นที่นั้นมักจะปรากฏภาษากลุ่มเล็ก ๆ ที่มีจำนวนประชากรใกล้เคียงกันเป็นจำนวนมาก แต่ไม่มีกลุ่มภาษาหรือวัฒนธรรมใดมีบทบาทครอบงำอย่างเด็ดขาด เพราะการสูญเสียภาวะพหุภาษาในกลุ่มชาติพันธุ์ชอง กะซอง ซำเร และชอุ้ง เกิดขึ้นอย่างรุนแรงและรวดเร็ว เมื่อมีผู้ใช้ภาษาไทยเข้ามาใช้ชีวิตอยู่ภายในขอบเขตของชุมชนมากขึ้น หรือมีความจำเป็นที่ต้องใช้ภาษาไทยเป็นสื่อกลางเพื่อสื่อสารกับคนในกลุ่มชาติพันธุ์อื่นที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในระยะประชิด เป็นการเปลี่ยนแปลงทางภาษาที่เกิดขึ้นค่อนข้างรวดเร็วแบบที่ Dixon (1997) เรียกว่าการเปลี่ยนแปลงแบบทันทีทันใด (punctual change) ซึ่งตรงกันข้ามกับการเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไป (gradual change)

ความน่าสนใจก็คือในความรู้สึกของผู้สูญเสียภาษาหลายคน กลับไม่รู้สึกว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงแบบทันทีทันใด เพราะตนเองยังมีความทรงจำว่าเคยได้ยินภาษา ได้ฟังคำสั่งในภาษาของพ่อแม่ปู่ย่าตายาย ในขณะที่ผู้ทรงจำเหล่านี้ไม่ได้รับการถ่ายทอดภาษาตั้งแต่ยังเด็ก ทั้งนี้เพราะความทรงจำเกี่ยวกับภาษาถูกนำไปผูกโยงกับความทรงจำเกี่ยวกับบุคคลที่ตนเองเคารพรัก นี่เองจึงเป็นสาเหตุให้การประเมินสภาวะการตายของภาษาจากมุมมองของนักวิชาการภายนอกแตกต่างไปจากมุมมองของคนใน เพราะคนในอาจจะมองเห็นชีวิตของภาษาในมุมมองที่เป็นอารมณ์ความรู้สึก หรือเป็นนามธรรมมากกว่ามุมมองของนักวิชาการภายนอกที่มักพิจารณาปัจจัยที่สามารถสังเกตเห็นได้อย่างเป็นรูปธรรม

ความแตกต่างข้างต้นอาจส่งผลต่อแนวทางในการธำรงรักษาภาษาได้ด้วย เนื่องจากการมุ่งเน้นที่จะปรับเปลี่ยนเงื่อนไขและปัจจัยภายนอกที่ส่งผลต่อการสับเปลี่ยนที่ทำให้ภาษาเสี่ยงต่อการสูญหายอาจจะกระตุ้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนได้น้อยกว่าการใช้ประโยชน์จากความทรงจำของคนในชุมชนก็เป็นได้ หรือมิฉะนั้นก็อาจจะใช้แนวทางแบบผสมผสาน คือปรับเปลี่ยนปัจจัยภายนอกและใช้ประโยชน์จากความทรงจำที่มีพลังในชุมชนไปพร้อม ๆ กันด้วย

การที่เจ้าของภาษาในภาวะวิกฤตมีทัศนะและอารมณ์ความรู้สึกไปในแนวทางเดียวกัน คือยังเห็นคุณค่าและความสำคัญของภาษาตนเอง และรู้สึกเสียดายอย่างยิ่งหากภาษาจะสูญสิ้นไป เป็นทัศนะและความรู้สึกที่สอดคล้องกับความพยายามของนักวิชาการทางภาษาส่วนหนึ่งที่พยายามผลักดันให้เกิดนโยบายทางภาษาที่เอื้ออำนวยต่อและสนับสนุนการธำรงความหลากหลายของภาษาชาติพันธุ์ในประเทศไทย รวมทั้งพยายามแสวงหาแนวทางในการฟื้นฟูภาษาด้วยวิธีการต่าง ๆ ทั้งในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียน เช่น การสร้างระบบเขียน การบันทึกภาษาในภาวะวิกฤตแบบชุมชนมีส่วนร่วมการฟื้นฟูภาษาในรูปแบบของการศึกษาเป็นหลักสูตรท้องถิ่น เป็นต้น กลุ่มนักวิชาการด้านภาษาที่ดำเนินความพยายามในลักษณะนี้กระจายอยู่ในหลายภูมิภาคของประเทศ โดยหนึ่งในนั้นคือ

ศูนย์ศึกษาและฟื้นฟูภาษาและวัฒนธรรมในภาวะวิกฤต ในสังกัดสถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย มหาวิทยาลัยมหิดล ซึ่งยังทำหน้าที่เป็นเครือข่ายเชื่อมโยงระหว่างเจ้าของภาษาและนักวิชาการด้านภาษาและวัฒนธรรมที่มีบทบาทสนับสนุนการธำรงภาษาและวัฒนธรรมในภาวะวิกฤตเหล่านั้น

ข้อเสนอแนะ

เงื่อนไขที่เป็นอุปสรรคของการเรียนรู้ภาษาในภาวะวิกฤตในระยะสุดท้ายของกลุ่มคนที่มี "แรงจูงใจ" ที่จะธำรงรักษาภาษาก็คือการที่ผู้รู้ภาษาเหลือน้อย อายุมาก และอาศัยอยู่ห่างไกลกัน ทำให้ไม่สะดวกต่อการพบหากันบ่อยเพื่อเรียนรู้ภาษาด้วยวิธีธรรมชาติ ได้แก่ การพูดคุยกันที่ใช้เวลาต่อครั้งไม่นานจนเกินไปนัก ในขณะเดียวกันคนรุ่นใหม่ที่มีความสนใจเรียนรู้ภาษากลับคุ้นเคยที่จะเรียนรู้ด้วยวิธีการเรียนรู้ผ่านสื่อมากขึ้น ดังนั้น อาจมีการทดลองพัฒนาสื่อการเรียนรู้ภาษาในภาวะวิกฤตใกล้สูญที่สามารถข้ามพ้นข้อจำกัดทางกายภาพดังที่กล่าวไว้ข้างต้น การเก็บข้อมูลคำศัพท์และประโยคพร้อมภาพและเสียงประกอบ แล้วเผยแพร่ให้สามารถเข้าถึงได้โดยการใช้โทรศัพท์สมาร์ทโฟนเป็นอีกวิธีการหนึ่งที่ช่วยให้คนรุ่นใหม่เรียนรู้ภาษาได้ง่ายขึ้น และลดความเหนื่อยล้าหรือเบื่อหน่ายของคนสูงอายุได้อีกด้วย

ในอีกทางหนึ่ง การพัฒนาเครื่องมือเก็บรวบรวมข้อมูลภาษาแบบที่คนในชุมชนสามารถใช้ได้สะดวกและไม่ซับซ้อนก็เป็นอีกวิธีหนึ่งในการรวบรวมข้อมูลมาเรียบเรียงเพื่อใช้ประโยชน์ในการพัฒนาสื่อส่งเสริมการเรียนรู้ภาษาในภาวะวิกฤตใกล้สูญ เนื่องจากคนในชุมชนสามารถเข้าถึงผู้ให้ข้อมูลภาษาได้ง่ายกว่านักวิจัยจากภายนอก ซึ่งอาจปรับเปลี่ยนบทบาทไปเป็นผู้พัฒนาเนื้อหาภาษาให้อยู่ในรูปที่เข้าถึงได้ง่ายและน่าสนใจยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

กมลา ศรีเมือง. (2558). *วัฒนธรรมชองกับวิถีเกษตรกรรมพื้นบ้าน : กรณีศึกษาชุมชนชองในอำเภอเขาคิชฌกูฏ จังหวัดจันทบุรี*. ภาคนิพนธ์ รป.ม. (การปกครองท้องถิ่น. จันทบุรี : มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี)

กรมส่งเสริมวัฒนธรรม. (2557). *มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ พิธีประกาศขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ประจำปีพุทธศักราช 2557*. กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม.

การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย. (2561). *เขื่อนท่าทุ่งนา*. เข้าถึงเมื่อ 1 ตุลาคม 2563 เข้าถึงได้จาก https://www.egat.co.th/index.php?option=com_content&view=article&id=2547&Itemid=117.

คำรณ วังศรี. (2562). *กลุ่มชาติพันธุ์*. เข้าถึงเมื่อ 21 เมษายน 2563. เข้าถึงจาก https://www. sac.or.th/databases/ethnic-groups/ethnicGroups/67.

จิณนา เผือกนาง และสมภพ รัตนประชา. (2559). *การปรับตัวของกลุ่มชาติพันธุ์ดั้งเดิมในการใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในประเทศไทย : กรณีศึกษาชาติพันธุ์ชอง*. สำนักวิจัยการอนุรักษ์ป่าไม้และพันธุ์พืช กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช.

ชัยณรงค์ อาลัย และจารึก แก้วสว่าง บก., (2556). *รักษ์ครัวชอง*. ศูนย์ศึกษาและฟื้นฟูภาษา - วัฒนธรรมในภาวะวิกฤต. กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม และ กองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.).

ชิน อยู่ดี. (2518). “ไทยเผ่าชองที่จันทบุรี”. ใน *ดำรง* ฉบับที่ 3, 32 - 41.

_____. (2524). *บันทึกเรื่องไทยเชื้อสายชอง*. เอกสารทางวิชาการสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา เล่มที่ 1 / 2524. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (เอกสารอัดสำเนา)

_____. (2529). “เผ่าชอง”. ใน *ชิน อยู่ดี บิดาแห่งวิชาก่อนประวัติศาสตร์ไทย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิฆเนศ.

เฉิน ผันผาย. (2547). *รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการการอนุรักษ์และฟื้นฟูภาษาชอง ต.ตะเคียนทอง และ ต.คลองพลู กิ่ง อ.เขาคิชฌกูฏ จ.จันทบุรี ระยะที่ 2.* สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

_____. (ม.ป.ป). *บันทึกวัฒนธรรมชอง.* เอกสารอัดสำเนา.

ดำรงพล อินทร์จันทร์. (2559). *พลวัตทางชาติพันธุ์ ณ พรมแดนตะวันออก กรณีศึกษา กลุ่มภาษากะซองและชำเร.* สนับสนุนทุนวิจัยโดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

ธีระพันธ์ เหลืองทองคำ. (2529). “ภาษาสำเร” ใน *วารสารธรรมศาสตร์* 15 (1), 116 - 128.

บานชื่น ผกามาศ. (2559). *การฟื้นฟูภาษากับพรมแดนอัตลักษณ์ชอง.* วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวัฒนธรรมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.

ณัฐมน โรจนกุล และ รณกร รักษ์วงศ์. (2558). “ภาษากะซอง : เสียงของคนกลุ่มสุดท้ายแห่งดินแดนตะวันออก” ใน *วารสารวัฒนธรรม.* ปีที่ 54 ฉบับที่ 3 กรกฎาคม - กันยายน 2558 หน้า 66 – 73. กรมส่งเสริมวัฒนธรรม.

ณิศิรา กายราศ. (2560). *รูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑ์เพื่อการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพโดยชุมชนมุสลิม กรณีศึกษา ชุมชนบ้านยายม่อม อำเภอแหลมงอบ จังหวัดตราด.* มหาวิทยาลัยสวนดุสิต : กรุงเทพฯ.

ประวีร์ บรรจงการ. (2554). *รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการแนวทางการปรับปรุงและพัฒนาหลักสูตรภาษาและวัฒนธรรมประเพณีชองแบบบูรณาการโรงเรียนวัดตะเคียนทอง (เพชโรปถัมภ์) โดยชุมชนมีส่วนร่วมตำบลตะเคียนทอง อำเภอเขาคิชฌกูฏ จังหวัดจันทบุรี.* สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว).

พรสวรรค์ พลอยแก้ว. (2547). *โครงการวิจัยศัพทานุกรมหมวดคำศัพท์ภาษาซัมเร: สื่อสะท้อนโลกทัศน์ของกลุ่มชาติพันธุ์ในภาวะวิกฤติขั้นสุดท้าย.* สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

มณเฑียร พัฒเสมา. (2550). *รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการการศึกษาความรู้ชาวชองเรื่องคลุ้ม - คล้า (รุ่นทาก - รุ่นเชอ) โดยใช้ภาษาชองเป็นแนวทางในการศึกษา.* สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

ราชบัณฑิตยสถาน. (2555). *คู่มือระบบเขียน ภาษาชอง อักษรไทย.* ราชบัณฑิตยสถาน.

รุ่งเพชร ผันผาย. (2551). *รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการวิจัยการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ฟื้นฟูภาษา – วัฒนธรรมชอง เป็นแหล่งเรียนรู้ชุมชน โดยชุมชนมีส่วนร่วม.* สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

สายฝน เหลื่อมคั้น. (2534). *ภาษาชอง หมู่บ้านน้ำขุ่น 1 ตำบลคลองพลู อำเภอมะขาม จังหวัดจันทบุรี.* วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สิริรัตน์ สีสมบัติ. (2552). *แหล่งเรียนรู้ชุมชนกับการฟื้นฟูอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวชอง.* วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวัฒนธรรมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.

สุรพล ไชยพงษ์. (2550). *รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการการสร้างหลักสูตรภาษาชองโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนต.คลองพลู และ ต.ตะเคียนทอง กิ่งอ.เขาคิชฌกูฏ จ.จันทบุรี.* สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

สุเรขา สุพรรณไพบูลย์. (2525). *ระบบเสียงในภาษาชอง หมู่บ้านตะเคียนทอง ตำบลตะเคียนทอง อำเภอมะขาม จังหวัดจันทบุรี.* วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร.

_____. (2530). *การศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ชอง.* สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.

_____. (2542). *สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่ม 4.* มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

สุวิไล เปรมศรีรัตน์. (2543). *“พัฒนาระบบเขียนภาษาชอง”*. วารสารภาษาและวัฒนธรรม ฉบับที่ 2: 5 - 18.

_____. (2543). *ภาษาและวัฒนธรรมในภาวะวิกฤต* รวมบทความทางวิชาการ ภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท. สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล.

สุวิไล เปรมศรีรัตน์ และคณะ. (2547). *แผนที่ภาษาของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในประเทศไทย* กรุงเทพมหานคร. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.

_____. (2550). *ประสบการณ์การฟื้นฟูภาษาในประเทศไทย กรณีภาษาชอง จังหวัดจันทบุรี.* สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

_____. (2551). *พจนานุกรมภาษาชอง.* ศูนย์ศึกษาและฟื้นฟูภาษาและวัฒนธรรมในภาวะวิกฤต สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล.

_____. (2556). *โครงการบันทึกรวบรวม เพื่อการสงวนรักษาภาษาและภูมิปัญญาท้องถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์: ภาษาชอง.* กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม.

_____. (2562). *รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการ “ศูนย์วิจัยนวัตกรรมเพื่อการฟื้นฟูภาษาและพัฒนาประเทศ”.* สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น

สุวิไล เปรมศรีรัตน์ และสิริรัตน์ สีสมบัติ. (ม.ป.ป). *สารานุกรมชอง.* สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชียมหาวิทยาลัยมหิดล.

สุวิไล เปรมศรีรัตน์ และพรสวรรค์ พลอยแก้ว. (2548). *สารานุกรมกลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทย กะซองและซัมเร.* สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล.

เสวย เอกนิกร และคณะ. (2558). *รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการ “กระบวนการเรียนรู้เพื่อสืบต่อภาษากะซองโดยคนกะซองกลุ่มสุดท้าย ระยะที่ 2.* สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น.

โสวัตรี ณ ถลาง, กนิษฐา แย้มโพธิ์ใช้ และสุดารัตน์ รอดบุญส่ง. (2556). “มิติทางวัฒนธรรมและการปรับตัวของกลุ่มชาติพันธุ์ชอง” ใน *วารสารสังคมศาสตร์และมนุษย์ศาสตร์* 39 (1) : 37 - 55.

องค์การบริหารส่วนตำบลนนทรีย์ อำเภอบ่อไร่ จังหวัดตราด. *สภาพทั่วไปและข้อมูลพื้นฐาน.* เข้าถึงเมื่อ 7 สิงหาคม 2563. เข้าถึงได้ จาก http://nontrietrat.go.th/data_5921

องค์การบริหารส่วนตำบลหนองเป็ด อำเภอศรีสวัสดิ์ จังหวัดกาญจนบุรี. *แผนพัฒนาท้องถิ่นสี่ปี (2561 - 2564).* เข้าถึงเมื่อ 1 ตุลาคม 2563. เข้าถึงได้จาก http://www.nhongped.go.th/

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2549). “การต่อสู้เพื่อความเป็นคนคนชายขอบในสังคมไทย” ใน *อยู่ชายขอบมองลอดความรู้ รวมบทความเนื่องในวาระครบรอบ 60 ปี ฉลาดชาย รมิตานนท์.* สนพ. มติชน: กรุงเทพ ฯ.

อิสระ ชูศรี. (2543). “วิถีคนชอง วัฒนธรรมการกินของชนชั้นดั้งเดิมในจันทบุรี” ใน *วารสารครัว* ฉบับที่ 71: 70 - 77.

_____. (2546). “ชอง ฟื้นความหลัง แลไปข้างหน้า” ใน *วารสารเมืองโบราณ* ฉบับที่ 3: 60 - 67.

_____. (2558). “ชอุ้งภาษาพลัดถิ่นจากกัมพูชาที่กาญจนบุรี” ใน *วารสารวัฒนธรรม* 54 (1), 66 - 73.

Boroditsky, Lera and Alice Gaby. (2010). *Remembrances of time east: absolute spatial representations of time in an Australian Aboriginal community.* Psychological Science, 21 (11), 1635 - 1639

David Crystal. (2000). *Language Death.* United Kingdom at the University Press, Cambridge.

Dixon, R. M. W. (1997). *The Rise and Fall of Languages.* Cambridge: Cambridge University Press.

Fishman, J. A., 1991, *Reversing language shift,* Clevedon, UK, Multilingual Matters Ltd.

_____. (ed) (2 0 0 1) . *Can Threatened Languages Be Saved?* Clevedon, England: Multilingual Matters.

Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures: Selected essays.* New York: Basic Books.

Headley, R.K. (1977). "A Pearic vocabulary" In *Mon - Khmer Studies.* 6: 69 - 94.

_____. (1985). "Proto-Pearic and the classification of Pearic". In Suriya Ratanakul, David Thomas & Suwilai Premsrirat (Eds.), *Southeast Asian Linguistic Studies presented to Andre-G. Haudicourt.* Bangkok, Mahidol University: 428 - 478.

Isara Choosri. (2002). *Mapping Dialects of Chong in Chanthaburi Province, Thailand:* An Application of Geographical Information System (GIS). The degree of Master of Arts (Linguistic) Faculty of Graduate Studies Mahidol University.

_____. (2002). "Dialects of Chong". *Mon - Khmer Studies* 32, 55 - 70.

_____. (2007). *Investigating Contact – Induced Language Change: Cases of Chung (Saoch) in Thailand and Cambodia.* The degree of Doctor of Philosophy (Linguistics) Faculty of Graduate Studies. Mahidol University.

_____. (2009). "Chung (Saoch) of Thailand and Cambodia: phonological and lexical comparison". *Mon - Khmer Studies* 38, 69 - 85.

Krauss, M. (1992). "The world's Language in crisis". *Language.* 68 (1), 4 – 10. Languages. New York: Oxford University Press.

Lewis, M. Paul & Bonnie Henson. (2013). *Introduction to Language Development. Unpublished course materials.* Dallas: SIL International.

Lewis, M. Paul, Gary F. Simons, and Charles D. Fennig (eds.). (2015). *Ethnologue: Languages of the World,* Eighteenth edition. Dallas, Texas: SIL International. Online version: http://www.ethnologue.com/

Martin, M.A. (1975). "Les dialects Pear dans leurs rapports avec les languages national" *Journal of the Siam Society.* Vol. 63 Part II p.86 - 95.

Nattamon Rojanakul. (2009). *Chong Syntax.* The degree of Master of Art (Linguistic) Faculty of Graduate Studies Mahidol University.

Nettle, Daniel & Romaine, Suzanne (2000). *Vanishing Voices: The Extinction of the World's Languages.*

Nettle, Daniel. (1998). Explaining Global Patterns of Language Diversity. *Journal of Anthropological Archaeology 17,* 354 - 374.

Noppawan Thongkham. (2003). *The Phonology of Kasong at Khlong Saeng Village, Danchumphon Sub – District, Bo Rai District, Trat Province.* The degree of Master of Art (Linguistics) Faculty of Graduate Studies. Mahidol University.

Pornsawan Ploykaew. (2001). *Samre Grammar.* The degree of Doctor of Philosophy (Linguistics) Faculty of Graduate Studies. Mahidol University.

Sidwell, P. (2009). *Classifying the Austroasiatic languages: history and state of the art.* Munich: Lincom Europa.

SIL International. (2008). *Why Languages Matter: Meeting Millennium Development Goals through local languages.* Texas: SIL International (url:www.sil.org/sil/global/mdg_booklet.pdf)

Siripen Ungsittipoonporn. (2001). *A Phonological Comparison Between Klongphlu Chong and Wangkraphrae Chong.* The degree of Master of Art (Linguistic) Faculty of Graduate Studies Mahidol University.

Sunee Kamnuansin. (2002). *Kasong Syntax.* The degree of Master of Art (Linguistics) Faculty of Graduate Studies. Mahidol University.

Suwaphat Chanmekha. (2003.) *The Hidden Language: A Case Study of Kasong Language Attitudes, Uses and Abilities in Three Villages in Trat Province, Thailand.* The degree of Master of Arts (Linguistics) Faculty of Graduate Studies. Mahidol University.

Suwilai Premsrirat. (2007). "Endangered Languages of Thailand". *International Journal of Sociology of Language.* 186(2007): 75 - 93.

_____. (2011). "Pearic, a Dying Branch of Austroasiatic Languages and Its Struggle for Survival" in *Austroasiatic studies [electronic resource]: papers from ICAAI 4, Mon - Khmer Studies Journal Speacial issue no.2* / edited by Sophana Srichampa and Paul Sidewell.

Toshiyuki Doi. (2018). Cheum Chong: Outcomes and Challenges of Chong Language Revitalization Project. In Premsrirat, S. and Hirsh, D. (Eds.). *Language Revitalization: Insights from Thailand.* Bern, Switzerland: Peter Lang CH.

UNESCO. (2009). Atlas of the World's Languages in Danger. Online Edition (url: http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&pg=00206)__

_____. (2011). UNESCO's *Language Vitality and Endangerment Methodological Guideline: Review of Application and Feedback since 2003.* UNESCO's Culture Sector for expert meeting "Towards UNESCO guidelines on Language Policies: a Tool for Language Assessment and Planning" (30 May - 1 June 2011).

รายชื่อผู้ให้ข้อมูล

กลุ่มชอง ต.คลองพลู อ.เขาคิชฌกูฏ จ.จันทบุรี

น.ส. จิ้น คงคาเขียว

น.ส. ศิริพร ควรสถาน

น.ส. นิตยา วรรณภักดี

นายจารึก แก้วสว่าง

กลุ่มชอง บ้านวังกระแพร ต.ทับไทร อ.โป่งน้ำร้อน จ.จันทบุรี

นางมาลา กวางทอง

นางนวน แพรงาม

กลุ่มกะซอง บ้านคลองแสง ต.ด่านชุมพล อ.บ่อไร่ จ.ตราด

น.ส. เสวย เอกนิกร

น.ส. จันทรา คงทน

นางสมศรี เกตุถึก

นางลาม เอกนิกร

นายอิฏฐ์ เอกนิกร

กลุ่มซำเร บ้านมะม่วง ต.นนทรีย์ อ.บ่อไร่ จ.ตราด

นางนิมิตร วงพระราม

นายสมชาย วงพระราม

นายยิ้ม หาญพัฒน์

นางสมัย หาญพัฒน์

นางคลัง อินอ่อน

กลุ่มชอุ้ง บ้านทุ่งนา ต.หนองเป็ด อ.ศรีสวัสดิ์ จ.กาญจนบุรี

นางแหวน กากี

นายประกอบ กากี

นายมานัส ประเนติ

นายวิรุณ ประเนติ

นายจอม กากี

นางแปลก ประเนติ

https://www.youtube.com/watch?v=n5naQLf1wkQ&ab_channel=LangrevivalMahidolUniversityLangrevivalMahidolUniversity

ดัชนีคำ

ก

กตัญญู 12, 34, 70
กรมส่งเสริมวัฒนธรรม 1, 15, 21, 46
กระทรวงวัฒนธรรม 15, 21, 46
กระวาน 12, 38, 40, 74
กัมพูชา 6, 16, 21, 30, 43, 71, 79
เกษตรกรรม 9, 12, 17, 23
ใกล้สูญ 26, 29, 36, 69, 72, 83

ข

ข่าสอูด *ดูที่* อูด
เขมร 6, 9, 26, 39, 54, 75
    เขมรถิ่นไทย 1, 21
    เขมรโบราณ 6
    ภาษาเขมร 26, 43, 71
    อาณาจักรเขมร 21
เขื่อน 22, 26, 52
    เขื่อนท่าทุ่งนา 25, 52
    เขื่อนศรีนครินทร์ 25, 52, 66, 76, 79
เขาบรรทัด 22, 43

ค

คนนอก 3, 19, 66, 68, 72, 77
ความมั่นคงทางอาหาร 16
ความสุข 13, 36, 41, 51, 54, 64, 67, 74
ความหลากหลาย 1, 29, 52, 82
แคมโบช 9

จ

จอมพล ป. พิบูลสงคราม 29

ช

ชองอูด *ดูที่* อูด
ชาติพันธุ์วรรณา 4
ชายแดน 1, 9, 16, 22, 25, 30
ชาวจีน 32, 65, 75
ชีวประวัติ 29, 65, 80
เชื้อสาย 10, 22, 38, 46, 52, 58, 64, 69

ซ

ซะโอจ 1, 7, 26, 52
    สโอจ 6, 25, 27
เซ่นไหว้ 12, 18, 68

ต

ตระหนัก 2, 15, 24, 47
ตำเหรด 9

ถ

ถดถอย 1, 16, 25
ถ่ายทอด 16, 29, 32, 36, 45, 65, 72, 76, 80

ท

ทัศนคติ 19, 24, 36
ทัศนะ 30, 71, 80, 82
ทำนองเสียง 19

ธ

ธำรงอยู่ 15, 28, 78

น

นิราศเมืองแกลง 10

บ

บรรพบุรุษ 10, 13, 17, 34, 41, 70, 77
บูรณาการ 3, 15
แบตเตอรี่ 64

ป

ปฏิสัมพันธ์ 3
ประชาคมอาเซียน 24
ปราชญ์ 20, 45
ปอร 9

ผ

ผลกระทบ 4, 29, 36, 71, 74, 77
ผู้พูดกลุ่มสุดท้าย 2, 5, 29

พ

พจนานุกรม 41, 61
พรมแดน 16, 22, 79
    พรมแดนทางชาติพันธุ์ 24, 25
    พรมแดนทางภาษา 16
พระเจ้าตากสิน 10, 16
พระตะบอง 10
พระราชนิพนธ์ 25
พลอย 22, 68
    ยุคตื่นพลอย 68, 77, 79
    เหมืองพลอย 22, 68
พลัดถิ่น 24, 26
พหุวัฒนธรรม 24
เพียริก 1, 5, 14, 21, 27
    โพรโตเพียริก 26, 27
เพียร์ 6

ฟ

ฟืน 25, 52, 55
ฟื้นฟู 3, 8, 15, 20, 41, 45, 69, 71, 82

ภ

ภาวะทวิภาษา 29, 80
ภาวะสองภาษา *ดูที่* สองภาษา
ภาวะใกล้สูญ 8, 69
ภาษาขอม 10
ภาษาท้องถิ่น 1, 20, 41, 67
ภาษาพูด 9, 16
ภาษาแม่ 1, 67
ภูมิใจ 40, 46, 55, 59, 73
ภูมิปัญญา 1, 15, 34, 70

ม

มรดก 1, 21, 72

ย

ยั่งยืน 20, 31
ยุคตื่นพลอย *ดูที่* พลอย
เยาวชน 1, 20, 45
โยกย้าย 25, 30, 52, 55, 66, 76, 79

ร

รัฐนิยม 29
ระบบเขียน 8, 15, 20, 41, 82
รากเหง้า 38, 46, 72, 75
ราชบัณฑิตยสถาน 9, 16

ล

ล้อเลียน 52, 55, 61
ลักษณะน้ำเสียง 8, 14, 19, 23
โลกทัศน์ 1, 21

ว

วรรณยุกต์ 2, 5, 15, 19, 26
วิภัตติปัจจัย 14, 19

ศ

ศิลาจารึก 9

ส

สงคราม 10, 26, 30, 38, 54, 79
สถานการณ์ 2, 14, 20 23, 27, 29, 46, 55, 67, 79
สภาวะ 21, 24, 29, 69, 74, 79, 81
สองภาษา 5, 41, 61, 80
    ภาวะสองภาษา 29, 31, 66, 79
สโอจ *ดูที่* ซะโอจ
สันสกฤต 9
สับเปลี่ยน 2, 65, 68, 76, 79, 82
สัมผัสภาษา 26
สำนึกเชิงอุดมการณ์ 2
สำเนียง 14, 29, 47, 59, 68, 72
สำเหร่ 5, 23
สืบทอด 3, 10, 16, 20, 45, 69, 72
    สืบทอดภาษาระดับครอบครัว 3
สุนทรภู่ 10
สูญหาย 19, 23, 28, 38, 65, 79, 82
สูญเสีย 1, 30, 65, 71, 77, 80
เสียดาย 34, 41, 46, 55, 58, 67, 70, 74, 77, 81

ห

เหมืองพลอย *ดูที่* พลอย

อ

ออสโตรเอเชียติก 1, 5, 14, 19, 21
อักษรไทย 8, 16, 20, 41
อัตลักษณ์ 3, 16, 21, 28, 30, 67, 74, 80
อานามสยามยุทธ 25, 27
อิทธิพล 27, 74
อุดมสมบูรณ์ 26, 52, 56
อูด 25, 26, 52, 55, 61, 62
    ข่าสอูด 25
    ชองอูด 25
เอกลักษณ์ 1, 9, 16

Indexes

A

Affixation 14, 19

B

Bilingual 80
- Bilingualism 29, 66
- Bilingual education 3
- Individual bilingualism 66
- Societal bilingualism 66

Boundary 24

C

Camboadge 9
Change 82
Community - based research 20

E

Endangered language 3
Ethnic 24, 25
Ethnography 4

F

Family - based programs 3, 5

G

GIDS 8

I

Ideological clarification 2
Immersion 3
Intergeneration Transmission Disruption 3, 29

L

Language shift 2, 79
Language of instruction 3

M

Master - Apprentice Program 3
Monolingualism 29, 80

P

Pear 6
Pearic 5, 7, 27
Proto 6, 27

R

Register 14, 23

S

Saoch 5
School-based program 3
- Non school - based program 3

SIL 3
Suoi 6
Suprasegmental 26

X

Xong 5